

משפחה מיטיבה וקבועה: מחקר הערכה

יואה שורק איה אלמוג-זקן
וצ'סלב קונסטנטינוב

עריכת לשון: רונית כהן בן-נון
תרגום לאנגלית (תקציר): חני מנור
עיצוב גרפי: ענת פרקו-טולדנו

המחקר בוצע ביוזמת מינהל שירותים אישיים וחברתיים במשרד העבודה, הרווחה
והשירותים החברתיים וג'וינט ישראל-אשלים ומומן בסיוע ג'וינט ישראל-אשלים

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל
ת"ד 3886 ירושלים 9103702
טלפון: 02-6557400
brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | סיוון תשפ"א | מאי 2021

רקע

תפיסת העבודה של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד הרווחה) בנוגע לילדים בסיכון שהוריהם מתקשים בגידולם דוגלת בזכותו של כל ילד למשפחה מיטיבה וקבועה. אנשי המקצוע וקובעי המדיניות מסכימים כי המצב הטוב ביותר עבור ילד הוא לגדול בבית הוריו ולהיות מטופל על ידם, וזאת בתנאי שהם אינם פוגעים בו ומסכנים את שלומו, ושיש ביכולתם לספק לו סביבה מיטיבה ובטוחה. לכן, לפני הוצאת ילד מן הבית יש לוודא שהושקעו מרב המאמצים והמשאבים לשיקום ההורים בפרק זמן מוגדר.

התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה" היא דגם מוביל של דרכי עבודה במחלקות לשירותים חברתיים שבחן מינהל שירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה, והיא מיועדת למשפחות עם ילדים מגיל לידה ועד גיל 6. מטרתה להבטיח את טובת הילד באמצעות שיקום משפחתו ומתן הזדמנות להוריו לגדלו באמצעות ליווי וטיפול אינטנסיבי וקצוב בזמן. רק במקרים שבהם ההורים לא השתקמו או הוכיחו יכולת לשיקום, פועלת התוכנית לקביעת משפחה מיטיבה וקבועה לילד באמצעות אימוץ. התוכנית פועלת על פי הפרדיגמה של עובדת סוציאלית מודעת עוני. מועסקת בה עובדת סוציאלית ייעודית שיש לה זמינות ופניות רבה והיא מספקת לכל משפחה סל מענים גמיש במטרה לסייע בשיקומה באמצעות מענים מותאמים לצרכיה הייחודיים. לכל משפחה נבנית תוכנית טיפול שבה יעדים לשיקום ונערך מעקב אחר התקדמותה לעבר היעדים. התוכנית החלה לפעול בסוף שנת 2016 כתוכנית חלוץ (פיילוט) במחלקות לשירותים חברתיים בחמש רשויות – חדרה, באר שבע, נתניה, בת ים ואשקלון והשתתפו בה 50 משפחות.

מינהל שירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה וג'וינט ישראל-אשלים פנו למכון ברוקדייל בבקשה לערוך מחקר הערכה שיעריך את התוכנית. המחקר בוצע החל מסוף שנת 2016 ועד שנת 2020, והוא עקב אחר 46 משפחות שהשתתפו בתוכנית.

מטרת המחקר

המחקר נועד לבחון את תהליך היישום של התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה", את דרכי הפעלתה ואת תוצאותיה, ובכך לתרום להמשך פיתוח המדיניות ודרכי העבודה של משרד הרווחה בנוגע לטיפול בילדים בגיל הרך שהוריהם מתקשים בגידולם.

שיטת המחקר

במחקר נעשה שימוש בשיטות מחקר איכותניות וכמותיות, והוא כלל: שישה ראיונות עומק עם אנשי מטה במשרד הרווחה המעורבים בניהול התוכנית; קבוצת מיקוד עם עובדות סוציאליות של המשפחות מטעם התוכנית; שמונה חקרי מקרה של ילדים ומשפחות שטופלו בתוכנית; וניתוח מידע מטופסי הוועדות לתכנון טיפול והערכה בנוגע ל-46 משפחות ו-108 ילדים שהשתתפו בתוכנית, ואותם המחקר בחן, עם הצטרפותם לתוכנית, לאחר שנה בתוכנית ובסיומה לאחר שנתיים. יצוין כי במדידה הראשונה את המידע מילאו ידנית העובדים הסוציאליים של המשפחות במחלקה על בסיס טופסי המתווה (מערכת לניהול ועדות לתכנון,

טיפול והערכה), ובמדידות השנייה והשלישית המידע התקבל מן העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית באמצעות שאלון שמוחשב בתוכנת נמלה, על בסיס המדדים שבמתוו"ה.

עיקרי הממצאים

מבחינת תוצאות התוכנית עלה כי התוכנית שיכרה את מצב המשפחות והילדים ברוב המדדים שהתייחסו לסביבה המשפחתית והביתית, לתפקוד ההורה כמבוגר, לתפקוד ההורי ולתפקוד הרגשי, החברתי והלימודי של הילד. ממצא מרכזי הוא כי בתום ההשתתפות בתוכנית הוחלט על שילובם של 68% מן הילדים במשפחה מיטיבה וקבועה: 49% בבית הוריהם ו-19% באימוץ. לעומת זאת, על 32% מן הילדים הוחלט כי ישהו בסידור חוץ-ביתי המוגדר זמני, ללא החלטה על בית קבוע: פנימייה טיפולית / פנימייה פוסט-אשפוזית, אומנה רגילה שאינה "אומנה רצף אימוץ" או אומנת קרובים. מדובר בהישג של התוכנית. לשם ההשוואה, מחקר שנערך בשנת 2014 ובחן את מאפייני הילדים בגיל הרך בשירותי האומנה ואת דרכי ההתערבות עימם העלה כי רק בנוגע ל-32% מן הילדים הייתה תוכנית לשילובם במשפחה מיטיבה וקבועה (ראו סבו-לאל ואח', 2014).

מבחינת יישום התוכנית עלה כי יש שביעות רצון רבה מכך שבתוכנית מועסקת עובדת סוציאלית ייעודית שהיא זמינה ונגישה למשפחות, ומכך שניתן סל מענים גמיש במטרה לסייע בשיקום המשפחות ולשפר את תחומי התפקוד השונים באופן המותאם לצורכיהן הייחודיים. עם זאת עלה שיש אתגרים ביישום התוכנית שרצוי לפעול להתמודדות איתם, ואלה הם: תחלופה גבוהה של עובדות סוציאליות מטעם התוכנית; העובדה שמרבית הילדים ששולבו בסידורים חוץ-ביתיים עם הצטרפות המשפחות לתוכנית לא היו משולבים בסידור "אומנה רצף אימוץ"; העובדה שמשפחות האומנה לא קיבלו תמיכה מותאמת לתפקידן בתוכנית; העובדה שבחלק מן המחלקות לשירותים חברתיים שבהן פעלה התוכנית, העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית עבדה לבדה (ללא עבודת צוות); והעובדה שדרכי העבודה של השירות למען הילד, שירותי האומנה והייעוץ המשפטי במשרד הרווחה לא תאמו דיין לדרישות התוכנית.

מסקנות והמלצות

התוכנית השפיעה על שילוב שיעור גבוה יותר של ילדים שהוריהם מתקשים בגידולם במשפחה מיטיבה וקבועה בזמן קצוב לעומת דרכי העבודה השגרתיות והשכיחות במחלקות לשירותים חברתיים. ההחלטה על (המשך) שילוב ילדים בסידור חוץ-ביתי המוגדר זמני (פנימייה או אומנה) נבעה בעיקר מכך שיש ילדים שלא ניתן היה לשלבם במשפחה מיטיבה וקבועה מאחר שנקבע שהסידור המתאים להם ביותר הוא פנימייה טיפולית או פנימייה פוסט אשפוזית או מאחר שלא ניתן היה לבחור באחת משתי החלופות הקיימות בישראל לבית קבוע: בית המשפחה או אימוץ. על כן מומלץ לפעול לפיתוח ולהסדרה חוקית של מודלים נוספים למשפחה מיטיבה וקבועה לילדים, כמו אפוטרופוסות או כפאלה (בקרב משפחות מוסלמיות). נוסף על כך, עלו אתגרים ביישום התוכנית, ולכן, בין השאר, מומלץ לפעול להטמעה טובה יותר של התוכנית במחלקות לשירותים חברתיים.

תמצית מנהלים

1. מבוא

תפיסת העבודה של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד הרווחה) בנוגע לילדים בסיכון שהוצאו מרשות הוריהם או שנשקלת הוצאתם מן הבית דוגלת בזכותו של כל ילד למשפחה מיטיבה וקבועה. אנשי המקצוע וקובעי המדיניות מסכימים כי המצב הטוב ביותר בעבור ילד הוא לגדול בבית הוריו ולהיות מטופל על ידם, וזאת בתנאי שהוריו אינם פוגעים בו ומסכנים את שלומו, ושיש ביכולתם לספק לו סביבה מיטיבה ובטוחה. לכן, לפני הוצאת ילד מן הבית יש לוודא שהושקעו מרב המאמצים והמשאבים לשיקום ההורים בפרק זמן מוגדר.

התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה" היא דגם מוביל של דרכי עבודה במחלקות לשירותים חברתיים שנבחן על ידי מינהל שירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה. המשפחות המשתתפות בתוכנית הן משפחות לילדים בגיל הרך, מלידה ועד גיל 6, שהמחלקה לשירותים חברתיים זיהתה כמשפחות שבהן להורים יש קשיים ניכרים בתפקוד כהורים וכמבוגרים, ושבעקבות זאת ילדיהם נמצאים בסיכון גבוה (סיכון פיזי, רגשי-התפתחותי או חברתי). בעת הכניסה לתוכנית, חלק מן הילדים נמצאים בבית וחלקם בסידור חוץ-בית.

מטרת התוכנית היא להבטיח את טובת הילד באמצעות שיקום משפחתו ומתן הזדמנות להוריו לגדלו באמצעות ליווי וטיפול אינטנסיבי וקצוב בזמן שניתן לבני המשפחה. רק במקרים שבהם ההורים לא השתקמו או הוכיחו יכולת לשיקום, פועלת התוכנית לקביעת משפחה מיטיבה וקבועה לילד באמצעות אימוץ. התוכנית פועלת על פי הפרדיגמה של עבודת סוציאלית מודעת עוני. מועסקת בה עובדת סוציאלית ייעודית והיא מספקת לכל משפחה סל מענים גמיש במטרה לסייע בשיקומה באמצעות מתן מענים המותאמים לצרכיה הייחודיים.

התוכנית החלה לפעול בסוף שנת 2016 כתוכנית חלוץ (פיילוט) (להלן: התוכנית) במחלקות לשירותים חברתיים (להלן: המחלקות) בחמש רשויות, והשתתפו בה 50 משפחות. בתקופת המחקר השתתפו בתוכנית 46 משפחות.

מינהל שירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה וג'וינט ישראל-אשלים פנו למכון ברוקדייל בבקשה לערוך מחקר הערכה שיעריך את התוכנית. המחקר בוצע החל מסוף שנת 2016 ועד שנת 2020.

2. המחקר

2.1 מטרת המחקר

המחקר נועד לבחון את תהליך היישום של התוכנית, את דרכי הפעלתה ואת תוצאותיה, ובכך לתרום להמשך פיתוח המדיניות ודרכי העבודה של משרד הרווחה בנוגע לטיפול בילדים בגיל הרך שהוריהם מתקשים בגידולם.

2.2 שיטת המחקר

אוכלוסיית המחקר

המחקר נערך במחלקות בחמש רשויות: חדרה (לאחר כשלוש שנות פעילות הופסקה עבודת התוכנית על פי החלטת מנהלי התוכנית והמחלקה לשירותים חברתיים), באר שבע, נתניה, בת ים ואשקלון. בכל מחלקה כלל המחקר את העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית שליוו את המשפחות; את העובדות הסוציאליות לחוק אימוץ ילדים מטעם השירות למען הילד שליוו את הילדים ואת כלל המשפחות (ההורים והמשפחות האומנות) שהשתתפו בתוכנית במהלך התקופה שבה נערך המחקר; הורים והורים אומנים. כן נכללו במחקר אנשי מטה במשרד הרווחה שהיו מעורבים בניהול התוכנית (להלן: מטה התוכנית).

כלי המחקר ומערך איסוף הנתונים

במחקר נעשה שימוש בשיטות מחקר איכותניות וכמותיות:

- **שישה ראיונות עומק** עם אנשי מטה התוכנית. ארבעה ראיונות נערכו בנובמבר 2016 ושניים נערכו בנובמבר 2020.
- **קבוצת מיקוד לעובדות הסוציאליות של המשפחות מטעם התוכנית.** הקבוצה כונסה בנובמבר 2017.
- **שמונה חקרי מקרה** על ילדים ומשפחות שטופלו במסגרת התוכנית. במסגרתם רואיינו 22 מרואיינים בין נובמבר 2018 לאוקטובר 2020.
- **ניתוח מידע מטופסי הוועדות לתכנון טיפול והערכה.** המעקב אחר המשפחות החל עם כניסתן לתוכנית (מדידה ראשונה): התקבל מידע מן הטפסים המתארים את מצב המשפחות והילדים (מערכת לניהול ועדות לתכנון, טיפול והערכה – המתוו"ה). את הטפסים מילאו ידנית העובדות הסוציאליות של המשפחות במחלקות, על 46 משפחות ו-87 ילדים. לאחר שנה (מדידה שנייה) התקבל מידע מן העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית באמצעות שאלון שמוחשב בתוכנת נמלה, על בסיס המדדים שבמתוו"ה, על 44 משפחות (על שתי משפחות לא התקבל מידע) ו-92 ילדים. לאחר שנתיים, בתום התוכנית (מדידה שלישית), התקבל מידע מן העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית באמצעות שאלון שמוחשב אף הוא בתוכנת נמלה על בסיס המדדים שבמתוו"ה, על 44 משפחות¹ (עקב נשירה של שתי משפחות לאחר פחות משנתיים) ו-100 ילדים. בסך הכול, במחקר התקבל מידע על 46 משפחות ועל 108 ילדים, בכל שלוש המדידות. על 46 משפחות ו-94 ילדים התקבל מידע בשתי מדידות לפחות.

3. עיקרי הממצאים

3.1 יישום התוכנית

- **מאפייני המשפחות:** המשפחות שנכנסו לתוכנית הן משפחות שלהן קשיים מורכבים בתחומים רבים: על 67% מן המשפחות דווח על בעיה אחת לפחות במצבן הכלכלי ובתנאי הדיור שלהן. ב-83% מן המשפחות יש הורה או הורים שלהם בעיה אחת לפחות בתפקוד כמבוגרים. גם מדדי התפקוד ההורי הצביעו על אחוז גבוה מאוד של ילדים (76%) שהוריהם התקשו בטיפול בהם ושהם עצמם סובלים מבעיות בתחום הרגשי, החברתי והלימודי.

¹ שתי המשפחות שעליהן לא התקבל מידע במדידה השנייה הן לא אותן המשפחות שעליהן לא התקבל מידע במדידה השלישית.

- **תפיסות על מאפייני המשפחות המתאימות לתוכנית, שעשויות להפיק ממנה תועלת מרבית:** משפחות עם מוטיבציה לשינוי, עם יכולת להיעזר ועם כוחות לייצר שינוי באורחות חייהן. בפועל, להערכת אנשי המקצוע, לא בכל המשפחות שנבחרו לתוכנית יש להורים מוטיבציה לשינוי.
- **תפיסות על תפקיד העובדת הסוציאלית של המשפחות מטעם התוכנית:** העובדת מועסקת בתוכנית במשרה מלאה ואחראית לליווי של 13 משפחות לכל היותר (על פי אחוזי משרתן). מצב זה מאפשר קשר אינטנסיבי עם המשפחות, המתאפיין בזמינות ובנגישות. ההורים תיארו שביעות רצון רבה מן הקשר עם העובדת ותיארו אותו כקשר חם ותומך במיוחד. קשר זה תואר כגורם המרכזי המשפיע על הצלחתם בתוכנית, וככזה המתאפיין ביותר אמון וקרבה לעומת הקשר עם העובדת הסוציאלית של המשפחות במחלקה. האמון שנוצר מאפשר תהליך טיפולי מעמיק הכולל תיקון של תהליך ההתקשרות הפגוע שחוו חלק מן ההורים בילדותם ויצירת קשר בריא יותר עם ילדיהם. בזכות קשר מיטיב זה ההורים לומדים לבטוח גם באנשי מקצוע אחרים ולהיעזר יותר. עם זאת, תפקיד העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית נחוה כקשה יותר ומתגמל פחות מתפקידם של העובדים הסוציאליים במחלקה, עמוס רגשית וכרוך לעיתים בטראומטיזציה משנית. ייתכן שלכן נמצא כי יש תחלופה גבוהה בתפקיד.
- **מתן סל מענים גמיש:** על פי הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני, ניתן סל מענים גמיש שמטרתו לסייע בהסרת גורמי הסיכון במשפחה ולשפר את תחומי התפקוד השונים באופן המותאם לצרכיה הייחודיים. לדברי המרואיינים, המענים שניתנו רבים יותר ואף איכותיים יותר מאלה שסיפקו המחלקות לפני הכניסה לתוכנית, והם כוללים סיוע כלכלי למילוי הצרכים הבסיסיים, סיוע ברכישת ציוד ביתי, סיוע ברכישת מיומנויות כגון נהיגה, וכן מענים טיפוליים לצרכים אישיים ורגשיים. במהלך התוכנית עלו חסמים בירוקרטיים בנוגע לשימוש בסל המענים.
- **תפיסות על משך הזמן הרצוי להשתתפות בתוכנית:** ההורים ואנשי המקצוע טענו כי משך הזמן להשתתפות המשפחות בתוכנית איננו מספיק וכי דרוש זמן ממושך יותר, בין השאר כי דרוש זמן רב עד לרכישת האמון של המשפחות. הצורך בהארכת משך השתתפותן של משפחות בתוכנית הודגש בנוגע למשפחות שבעת כניסתן לתוכנית ילדיהן היו בבית, שכן נחוץ זמן ממושך יותר עד לקבלת ההחלטה הסופית על משפחה מיטיבה וקבועה לילד.
- **תפיסות על דרכי העבודה עם המשפחות על פי המקום שבו שהו הילדים בעת הכניסה לתוכנית (בבית, בסידור חוץ-ביתי או באומנת קרובים):** אף על פי שדרכי העבודה עם שלוש הקבוצות הן זהות, עלה כי יותר קל ומתאים לעבוד עם משפחות שילדיהן משולבים בסידור חוץ-ביתי (אומנה או פנימייה) (להלן: ילדים בסידור חוץ-ביתי); עם זאת, עלה בראיונות כי יש קשיים ייחודיים בעבודה איתן. עוד עלה כי יש קשיים ייחודיים כאשר הילדים משולבים באומנת קרובים (על פי רוב אצל הסבים).
- **תפיסות על הקשר של התוכנית עם שירותים נוספים:**
 - **קשיים בהטמעת התוכנית בעבודת המחלקה:** בחלק מן המחלקות התוכנית ותפיסות העבודה שעליה היא מושתתת לא חלחלו לעבודת המחלקה כולה. לדברי העובדות הסוציאליות שרואינו אלה הן הסיבות לכך:
 - **הכשרה לא מותאמת.** מכיוון שלא ניתנה לשאר עובדי המחלקה הכשרה על עבודה לפי הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני, שהיא שונה במהותה מדרכי העבודה השגרתיות, דרכי העבודה של העובדים הסוציאליים לחוק הנוער היו שונות מאלה של העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית, מה שהביא להיווצרות חילוקי דעות.

- **הדרכה לא מותאמת.** מכיוון שהעובדות הסוציאליות מטעם התוכנית קיבלו הדרכה מגורם חיצוני למחלקה, לתפיסתן ההדרכה הייתה מנותקת מן ההדרכה הפנים-מחלקתית.
- **העדר שוויון במשאבים** העומדים לרשות העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית (לרשותה של העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית עומד סל מענים גמיש לכל משפחה, ולרשות העובדים הסוציאליים האחרים במחלקה עומדים משאבים מעטים יותר, ללא תקציב גמיש המאפשר מענה מותאם לצורכי המשפחה הייחודיים)

◦ **דרכי העבודה של השירות למען הילד, שירותי האומנה והייעוץ המשפטי במשרד הרווחה אינן מותאמות דיין לדרישות**

התוכנית. מדבריהם של אנשי המקצוע שרואיינו עולה כי דרכי עבודה מסוימות אינן מותאמות דיין לדרישות התוכנית: העדר קיומו של מאגר משפחות "אומנה רצף אימוץ" (משפחות אשר לפי המאפיינים שלהן הן עומדות בתנאי הסף ויכולות לשמש הן משפחות אומנה הן משפחות מאמצות, ואשר מתכוונות לאמץ את הילדים המועמדים לגדול אצלן באומנה, ברגע שהדבר יתאפשר והילדים יוכרזו "ברי אימוץ") העומדות בתנאי הסף לקבלת אישור לשמש משפחת אומנה או משפחה מאמצת, הן של שירותי האומנה הן של השירות למען הילד; העדר הכנה למשפחות האומנה בנוגע לאפשרות שהורי הילד ישתקמו והוא ישוב לגור עימם ובדבר המשמעות של השתתפות הילד בתוכנית (יצוין כי לפי מודל התוכנית שתוכנן, שירותי האומנה לא הונחו לספק ליווי ייחודי ומותאם למשפחות האומנה בדבר המשמעות של השתתפות הילד בתוכנית). מצב זה גרם לאכזבות ולקושי להיפרד מן הילד ולו עלולות היו להיות השפעות שליליות על השתלבותו בבית משפחתו; קושי בשיתוף פעולה של הייעוץ המשפטי עם דרישות התוכנית לעמידה בלוחות זמנים מוגדרים, המתואמים ל"זמן ילד", כלומר לעובדה שחווית הזמן של ילדים היא שונה מזו של מבוגרים – הם חווים את הזמן בתור ממושך יותר ולעובדה שילדים נמצאים בתהליך התפתחות מואץ לעומת מבוגרים, וכי לכל חוויה והתנסות שלהם יש השפעה רבה יותר על התפתחותם ועל רווחתם הנפשית. למשל, נאמר כי בזירה המשפטית לא הייתה מוכוונות מצד הייעוץ המשפטי לקיצור תהליכים משפטיים למשפחות מן התוכנית. כך קרה שהתהליכים המשפטיים נותרו ממושכים ומסורבלים. אנשי המקצוע שרואיינו סברו כי הקשיים בשיתוף הפעולה של השירותים השונים עם דרישות התוכנית השפיעו על איכות היישום שלה ועל תוצאותיה.

3.2 תוצאות התוכנית

- **מצב המשפחות והילדים:** בסך הכול התוכנית שיפרה את המצב של המשפחות והילדים. חל שיפור בין המצב בעת ההצטרפות לתוכנית ובין המצב בסיומה ברוב המדדים שהתייחסו לסביבה המשפחתית והביתית (מ-30% מן המשפחות שמצבן הכלכלי ומצב הדיור שלהן סביר (מדד מסכם) בעת ההצטרפות ל-44% מן המשפחות בתום התוכנית), לתפקוד ההורה כמבוגר (למשל, מ-50% מן המשפחות שבהן אחד ההורים מכור לאלכוהול בעת ההצטרפות ל-39% מן המשפחות בתום התוכנית), לתפקוד ההורי (למשל, מ-47% מן המשפחות שבהן ההורים העניקו הגנה ממצבי סיכון בעת ההצטרפות ל-70% מן המשפחות בתום התוכנית), לתפקוד הרגשי חברתי של הילד (מ-70% מן הילדים עם תפקוד רגשי חברתי טוב (מדד מסכם) בעת ההצטרפות ל-81% מן הילדים בתום התוכנית) ולתפקוד הלימודי שלו (מ-67% מן הילדים שהיו להם הישגים לימודיים התואמים לגיל בעת ההצטרפות ל-79% מן הילדים בתום התוכנית). לעומת זאת, בשני המדדים הקשורים ליחסים במשפחה ולמקורות התמיכה שיש לה לא חל שיפור של ממש (למשל, מ-68% מן המשפחות שבנוגע אליהן דווח בעת ההצטרפות שיש להן מקורות

תמיכה ל-70% מן המשפחות בתום התוכנית), אך כן חלה עלייה בשיעור הילדים שבמשפחותיהם אין חשד לאלימות (כלומר שבמשפחותיהם הייתה ככל הנראה אלימות והיא פסקה) (מ-77% מן המשפחות שעליהן דווח שאין חשד לאלימות, על כל היבטיה, בעת ההצטרפות ל-84% מן המשפחות בתום התוכנית). גם באשר לתעסוקת ההורים לא חל שינוי של ממש מעת ההצטרפות ועד תום התוכנית. נוסף על כך, חלה עלייה מובהקת בשיעור הילדים שלהוריהם מוגבלות נפשית מאובחנת ומוכרת לצורכי מיצוי זכויות (מ-39% מן הילדים בעת ההצטרפות ל-49% מן הילדים בתום התוכנית), ככל הנראה בשל האבחונים שנעשו כחלק מן הטיפול האינטנסיבי בתוכנית, שנועד לעגן את הקושי הנפשי של ההורים באבחנה מסודרת שתספק להם טיפול מתאים לאורך זמן ('סל שיקום').

■ **מעורבות לפי חוק הנוער ושימוש באמצעי חירום** (לפחות אחד מן האמצעים האלה: צו השגחה, צו ביניים, צו הוצאה ממשמורת, הארכת צו, פתיחת תיק אימוץ, שינוי צו, אפוטרופוס ילד, אפוטרופוס להורה): בנוגע לרובם המוחלט של הילדים בתוכנית הייתה מעורבות לפי חוק הנוער – לאור החוק (טיפול על ידי עובד סוציאלי לחוק הנוער ללא פנייה לבית המשפט) ובחוק (טיפול על ידי עובד סוציאלי לחוק הנוער, הכולל פנייה לבית המשפט): מהשוואה בין הנתונים שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית ובין הנתונים בסיומה, עולה כי חלה ירידה בשיעור הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי חוק הנוער מ-94% ל-80%. עוד עולה כי המעורבות הרבה ביותר לפי חוק הנוער הייתה מעורבות בחוק: בנוגע ל-85% מן הילדים שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית ובנוגע ל-77% מן הילדים בסיומה. נוסף על כך, חלה עלייה בשיעור הילדים שבנוגע להם נעשה שימוש באמצעי חירום (בקרב כלל הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי חוק הנוער), מ-19% מן הילדים שנה לאחר הצטרפותם לתוכנית ל-23% מן הילדים בתום התוכנית; עוד נמצא כי חלה עלייה בשיעור הילדים שבנוגע אליהם היה שימוש בצו השגחה, מ-3% מן הילדים שנה לאחר הצטרפותם לתוכנית ל-15% מן הילדים בתום התוכנית. יש להניח שעלייה זו נובעת מן העבודה האינטנסיבית והקשר הקרוב עם המשפחות שהשפיעו על זיהוי קשיים רבים יותר ואף על זיהוי בעיות נוספות שלא זוהו בעת ההצטרפות לתוכנית. כמו כן חלה ירידה בשיעור הילדים שבנוגע להם נעשה שימוש בצו הוצאה ממשמורת והעברת הילד למקום מוגן (מופעל כאשר יש סיכון ממשי לשלומם של הילד אם יישאר בחזקת הוריו), מ-18% מן הילדים שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית ל-12% מן הילדים בתום התוכנית.

■ **השינויים בסידור הילדים במהלך התוכנית:** במהלך התוכנית חלה עלייה מובהקת באחוז הילדים ששולבו בסידור חוץ-ביתי וכן באחוז המשפחות שבהן ילד אחד לפחות שולב בסידור חוץ-ביתי, ככל הנראה בזכות העבודה האינטנסיבית עם המשפחות שתרמה להיכרות מעמיקה יותר עם מצבן, ובהמשך גם הצביעה על צורך בהוצאת ילדים רבים יותר מן הבית. 72% מן הילדים נשארו באותו סוג סידור (ביתי / חוץ-ביתי) מתחילת התוכנית ועד סיומה, 25% עברו במהלך התוכנית בין סוגי סידורים (16% יצאו מן הבית ושולבו בסידור חוץ-ביתי, 9% חזרו מסידור חוץ-ביתי לבית משפחתם) ו-3% אומצו, כלומר עברו מסידור חוץ-ביתי (אומנה) למשפחה מיטיבה וקבועה באמצעות אימוץ. שינוי נוסף שהתרחש במהלך התוכנית הוא שילוב ילדים רבים יותר בסידור חוץ-ביתי שאינו זמני ("אומנה רצף אימוץ"): בתחילת התוכנית רק 5% היו משולבים ב"אומנה רצף אימוץ", ובסיומה – 35%.

■ **ההחלטה על סידור הילדים בתום התוכנית:** בתום התוכנית הוחלט לשלב 68% מן הילדים במשפחה מיטיבה וקבועה: על 49% מהם הוחלט כי יגדלו בבית הוריהם; ועל 19% הוחלט על בית קבוע באמצעות אימוץ. לעומת זאת, על 32% מן הילדים הוחלט כי ימשיכו לשהות בסידור חוץ-ביתי זמני (פנימייה פוסט-אשפוזית, פנימייה לילדים עם צרכים מיוחדים, אומנה רגילה

שאינה "אומנה רצף אימוץ" ואומנת קרובים). מדובר בהישג של התוכנית. לשם ההשוואה, מחקר שנערך בשנת 2014 ובחן את מאפייני הילדים בגיל הרך בשירותי האומנה ואת דרכי ההתערבות עימם העלה כי רק בנוגע ל-32% מן הילדים הייתה תוכנית לשילובם במשפחה מיטיבה וקבועה (ראו סבו-לאל ואח', 2014). **כלומר, התוכנית השפיעה על שילוב ילדים רבים יותר במשפחה מיטיבה וקבועה לעומת דרכי העבודה השגרתיות והשכיחות במחלקות.**

■ תפיסות על תוצאות התוכנית:

□ **תפיסות על ההחלטה כי הילדים יגדלו בבית משפחתם:** מן הראיונות עלה כי בדומה למדיניות של משרד הרווחה, גם לתפיסתם של אנשי המקצוע ההחלטה כי הילדים יגדלו בבית משפחתם זו החלופה העדיפה. עם זאת, העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית סברו כי יש משפחות שתוכלנה להמשיך לגדל את הילדים רק אם תינתן להן תמיכה אינטנסיבית לאורך זמן, הדומה בהיקפה לתמיכה שניתנה להן במהלך התוכנית.

□ **תפיסות על אימוץ:** מן הראיונות עם ההורים ואנשי המקצוע עלה כי במהלך התוכנית חל שינוי בתפיסות ההורים את משמעות ההחלטה הסופית על ביתם הקבוע של הילדים באמצעות אימוץ: מכישלון אישי להחלטה הורית אמיצה לוותר על זכויות ההורות ולתת הסכמה לאימוץ, הנובעת ממודעות עצמית, מודעות לצורכי הילדים, התחשבות בהם ושימתם לפני צורכיהם שלהם. ואכן, מן המחקר עלה כי מתוך תשעה תיקי אימוץ בנוגע ל-16 ילדים, שנפתחו במהלך התוכנית בהליך של "חוק נוער טיפול והשגחה", שישה תיקים הסתיימו בהסכמת הורי הילדים לאימוץ. זה הישג של התוכנית, שכן הסכמת הורים, המושגת רק לעיתים נדירות, מאפשרת לילדים פניות להשתלבות מיטיבית.

□ **תפיסות על צורך במודלים נוספים של משפחה מיטיבה וקבועה לילדים:** המצב הנתון בתום התוכנית, שעל 32% מן הילדים הוחלט כי ישוהו בסידור חוץ-ביתי זמני, נובע בין השאר מכך שיש ילדים שלא ניתן לשלבם במשפחה מיטיבה וקבועה מאחר שנקבע כי הסידור המתאים להם ביותר הוא פנימייה טיפולית או פנימייה פוסט אשפוזית או מאחר שלא ניתן לבחור באחת משתי החלופות הקיימות בישראל לבית קבוע: בית משפחתם או אימוץ. בהמשך לכך, אנשי המקצוע ואנשי מטה התוכנית שרואיינו העלו צורך בפיתוח ובהסדרה חוקית של מודלים נוספים למשפחה מיטיבה וקבועה לילדים כמו אפוטרופסות או כפאלה² (בקרב משפחות מוסלמיות), שיאפשרו שילובם של ילדים רבים יותר בסידור קבוע.

4. המלצות

■ **המשך התבססות על דרכי העבודה ברוח הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני.**

■ **הסרת החסמים הברוקרטיים לשימוש בסל מענים גמיש.** סל מענים גמיש הוא רכיב חשוב בתוכנית, והוא תורם להצלחת המשפחות בתהליך השיקום שלהן. לכן חשוב לפעול להסרת החסמים הברוקרטיים לשימוש בסל מענים גמיש, ולהבטיח כי ייעשה בו שימוש מרבי בעיתוי הנכון.

² כפאלה היא משפחה מיטיבה וקבועה לילדים שאינם יכולים לגדול עם משפחתם במדינות מוסלמיות שבהן האימוץ אינו חוקי.

- **שיפור תנאי העסקה של העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית ושיפור התמיכה בהן.** אחד מרכיבי ההתערבות בתוכנית הוא הליווי האינטנסיבי של המשפחה וריבוי המשימות שבהן עוסקת העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית. עם זאת דווח על תחלופה רבה בקרב עובדות אלה. מומלץ לחשוב על דרכים לשיפור תנאי העסקה והתגמול שלהן כמו גם לחיזוק התמיכה בהן.
- **הארכת משך התוכנית או מתן מענה בהמשך.** כדי להבטיח השגת שיפור ניכר, איכותי ויציב בתפקוד המשפחתי הכולל, רצוי לשקול להאריך את משך השתתפות המשפחות בתוכנית או לתת להן מענה אחר של המחלקה, שיהווה מענה ביניים בין המענה האינטנסיבי הניתן להן בתוכנית ובין המענה הניתן בשגרה במחלקות. במקרים חריגים שבהם הילדים נמצאים בבית, רצוי לאפשר הארכת פרק הזמן בזמן קצוב לצורך קבלת ההחלטה על ביתו הקבוע של הילד. השנה הראשונה של התוכנית תשמש לבחינת הצורך בשילוב בסידור חוץ-ביתי. אם יוחלט כי יש להוציא את הילד מן הבית, מומלץ לשלבו במשפחת "אומנה רצף אימוץ" ולפעול בפרק זמן ממושך יותר על פי שיטת התכנון הבו-זמני ועד לקבלת החלטה על ביתו הקבוע של הילד.
- **הרחבת התמיכה החברתית במשפחות.** רצוי לפעול להגדלת התמיכה החברתית של גורמים שונים בקהילה, מחוץ לתוכנית, במשפחות, כזו שתוכל להמשיך ולהיות זמינה עבורן גם בתום השתתפותן בתוכנית. מומלץ לשקול באילו מקרים יהיה מתאים שמשפחות האומנה תמשכנה לתמוך בהורי הילדים ובילדים ששהו אצלן באומנה ולספק להם הכשרה וליווי מותאמים.
- **התאמה טובה יותר של דרכי העבודה בתוכנית לעקרונות הפרקטיקה המיטבית של שיטת התכנון הבו-זמני ושל תוכניות לשיקום משפחות.** כך למשל, רצוי לפעול למניעת תחלופה גבוהה של העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית; למתן הכשרה ותמיכה שוטפות למשפחות האומנה, המותאמת לאופי התוכנית; להטמעת התוכנית במחלקה לשירותים חברתיים וליצירת צוות עבודה קבוע שעובד בשיתוף פעולה; וכן להתאמת דרכי העבודה של השירותים הנלווים לתוכנית, כמו עבודת שירותי האומנה והייעוץ המשפטי במשרד הרווחה.
- **העמקת הידע על מאפייני הפרקטיקה המיטבית של עבודה עם משפחות שבעת הצטרפותן לתוכנית ילידהו היו בבית או באומנת קרובים.** עבודה עם אוכלוסיות אלה היא ייחודית בישראל, ועל כן אי אפשר ללמוד על עקרונות הפרקטיקה המיטבית לעבודה עם אוכלוסיות אלה ממחקרים בעולם. ולכן רצוי להעמיק את הידע באמצעות למידת עמיתים או באמצעות מחקר.
- **הטמעת התוכנית במחלקות לשירותים חברתיים.** כדי שהתוכנית תוטמע במחלקות ותניב שינוי בדרכי העבודה מומלץ כי:
 - לתפקיד רפרנט התוכנית ימונה מדריך-ראש צוות (מדר"צ) שישפך הדרכה אישית לעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית ולאפשר לו פניות לתפקיד.
 - יינתנו הדרכות והכשרות ייעודיות בנושא תפיסת העבודה של התוכנית, הן לעובדים סוציאליים לחוק נוער הן לעובדים סוציאליים של המשפחות במחלקות.
 - יקודם שיתוף הפעולה של העובדים הסוציאליים לחוק הנוער עם העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית.
 - תהיה הקפדה על כך שהעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית תעבוד בשיתוף פעולה עם עובדים סוציאליים אחרים במחלקה בנוגע למשפחות שאותן היא מלווה.

▪ **התאמת דרכי העבודה של השירות למען הילד, שירותי האומנה והייעוץ המשפטי במשרד הרווחה לדרישות התוכנית.** כדי להתאים את דרכי העבודה של שירותים אלה לדרישות התוכנית, מומלץ ליצור מאגר משפחות "אומנה רצף אימוץ" אשר עומדות בתנאי הסף לקבלת אישור לשמש משפחת אומנה או משפחה מאמצת הן של שירותי האומנה הן של השירות למען הילד; לבחון מראש מה הניע את המשפחה לפנות לאומנה ולהסדיר ליווי למשפחות הכולל הכנה בנוגע לאפשרות שהורי הילד ישתקמו והוא ישוב לגור עימם; ולדאוג לשיתוף פעולה של הייעוץ המשפטי עם דרישות התוכנית, במובן של עמידת בלוחות זמנים מוגדרים המתואמים ל"זמן ילד", למשל על ידי הקצאת כוח אדם ייעודי נוסף למימוש מטרה זו.

▪ **פיתוח והסדרה חוקית של מודלים נוספים למשפחה מיטיבה וקבועה לילדים, נוסף לשתי החלופות הקיימות היום בישראל: בית המשפחה או אימוץ,** וזאת במצבים יוצאי דופן שבהם נדרשות חלופות. למשל, אימוץ על ידי קרובי משפחה (על פי רוב הסבים), אפוטרופסות או כפאלה למשפחות מוסלמיות, ברוח מדיניות בית קבוע של מינהל שירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה.

▪ **המשך הערכת התוכנית ותוצאותיה**

- המחקר בחן את תוצאות התוכנית בסיומה. מומלץ להמשיך ולבחון את תוצאות התוכנית גם שנה לאחר סיום השתתפותן של המשפחות, כדי לבדוק את יציבותן לאורך זמן.
- המחקר בחן תוכנית שפעלה כתוכנית חלוץ בחמש רשויות. יש לבחון את תוצאות התוכנית במחקר נוסף, לאחר שהתוכנית תפעל במחלקות בקביעות.

דברי תודה

תודותינו שמורות למי שבזכותם עבודתנו נושאת פרי.

במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים – לאיריס פלורנטיין, סמנכ"לית בכירה וראש מינהל שירותים אישיים וחברתיים; לד"ר טלי בורלא, מפקחת ארצית-משפחות חדשות ופונדקאות, מתכללת ארצית של התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה", השירות למען הילד; לאורנה הירשפלד, מנהלת לשעבר של השירות למען הילד (אימוץ); לד"ר יוסף (אסי) אהרונוב, מנהל אגף מחקר, באגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה.

בג'וינט ישראל-אשלים – לשרית ויזל, ראש תחום משפחה; לרחל צמח, מנהלת תוכנית הפיילוט הארצית; ולסימון ספאק ספרן, לשעבר מנהלת התוכנית "מאימוץ ילדים לקהילת האימוץ".

תודה לכל חברי ועדת ההיגוי העליונה של התוכנית על ההכרה בחשיבות של המחקר.

תודה לעובדות התוכנית במחלקות לשירותים חברתיים שבהן פעלה התוכנית – אושרת לוי מבאר שבע, כרמית גל מבת ים, גאולה אלישע מאשקלון, שרה לוי מחדרה ומלי גוט והילה שפנגטל מנתניה.

תודה לכל בעלי התפקידים שהסכימו להתראיין ולכל העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית במחלקות שבהן היא פעלה.

תודה להורים שהשתתפו בתוכנית ורואיינו במחקר.

תודה לעמיתינו במכון מאיר-ס-ג'וינט-ברוקדייל: לבן שלומי, ראש צוות איסוף נתונים; לצוות רכזי איסוף הנתונים וכן לצוות המראיינים; וללילך זוהר על הסיוע בשלבים האחרונים של הניתוח ושל כתיבת הדוח.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
3	1.1 סקירת ספרות
9	1.2 תיאור התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה"
13	2. תיאור המחקר
13	2.1 מטרת המחקר
13	2.2 שאלות המחקר
13	2.3 שיטת המחקר
16	2.4 אתיקה במחקר
17	3. ממצאים
17	3.1 המשפחות והילדים המשתתפים בתוכנית
23	3.2 תפיסות על דרכי העבודה בתוכנית
37	3.3 תפיסות על הקשר בין התוכנית ובין שירותים נוספים
42	3.4 שביעות רצון מן התוכנית
42	3.5 תוצאות התוכנית
53	4. מגבלות המחקר
54	5. סיכום, דיון והמלצות
54	5.1 סיכום ודיון
58	5.2 המלצות
60	עוד פרסומים של המכון בנושא
61	מקורות
67	נספח א: הניתוח התמטי

רשימת לוחות

- 15 לוח 1: המשפחות והילדים שהשתתפו בתוכנית, לפי רשות
- 18 לוח 2: מאפייני הסביבה המשפחתית והביתית של המשפחות שהצטרפו לתוכנית
- 19 לוח 3: תפקוד ההורה כמבוגר, במשפחות שהצטרפו לתוכנית
- 20 לוח 4: התפקוד ההורי והטיפול בילדים
- 20 לוח 5: תפקוד במסגרת הלימודים, תפקוד רגשי-חברתי, הרגלי חיים בסיסיים ומצב התפתחותי של הילדים בעת הכניסה לתוכנית
- 22 לוח 6: התפלגות סוגי המקרים, לפי המקום שבו שהו הילדים בעת כניסת המשפחות לתוכנית
- 47 לוח 7: מעורבות לפי חוק הנוער, בנוגע לילדים שהשתתפו בתוכנית
- 48 לוח 8: ילדים שבנוגע אליהם נעשה שימוש באמצעי חירום
- 67 לוח א-1: מפת תמות בנוגע לתפיסות על יישום התוכנית
- 70 לוח א-2: מפת תמות בנוגע לתפיסות על תוצאות התוכנית

רשימת תרשימים

- 11 תרשים 1: מודל מהלך העבודה בתוכנית
- 43 תרשים 2: המצב הכלכלי ותנאי הדיור של המשפחות, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה
- 43 תרשים 3: היחסים במשפחה ובמקורות התמיכה, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה
- 44 תרשים 4: תפקוד ההורה כמבוגר, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה
- 45 תרשים 5: התפקוד ההורי, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה
- 46 תרשים 6: מדדים מסכמים של תפקוד במסגרת הלימודים, תפקוד רגשי-חברתי, הרגלי חיים בסיסיים ומצב התפתחותי של הילדים, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה
- 47 תרשים 7: ילדים שהיו משולבים בסידור חוץ-ביתי, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה
- 49 תרשים 8: מעברים של הילדים בין סוגי הסידור (ביתי/חוץ-ביתי), מעת ההצטרפות לתוכנית ועד סיומה
- 50 תרשים 9: התפלגות הילדים בסידור חוץ-ביתי, לפי סוג הסידור, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה
- 51 תרשים 10: ההחלטה על סידור לילדים בסיום התוכנית

1. מבוא

תפיסת העבודה של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד הרווחה) בנוגע לילדים בסיכון גבוה שהוצאו מרשות הוריהם או שנשקלת הוצאתם דוגלת בזכותו של כל ילד למשפחה מיטיבה וקבועה. הקהילה המקצועית מדגישה כי הבטחת קביעות ורציפות בחייו של ילד היא מכרעת לרווחתו, להתפתחותו הרגשית והנפשית, לביטחוננו ולמיצוי הפוטנציאל האישי הגלום בו. אנשי המקצוע וקובעי המדיניות מסכימים כי המצב הטוב ביותר עבור ילד הוא לגדול בבית הוריו ולהיות מטופל על ידם, זאת בתנאי שהוריו אינם פוגעים בו או מסכנים את שלומו, ושיש ביכולתם לספק לו סביבה מיטיבה ובטוחה. לכן, לפני הוצאת ילד מבית הוריו יש לוודא שנבנית תוכנית שכוללת השקעת מרב המאמצים והמשאבים לשיקום ההורים במהלך פרק זמן מוגדר. רק במקרים שבהם ניסיונות השיקום לא צלחו, או במקרים שבהם הדבר אינו מתאפשר, למשל בשל היעדר הורים, תפעל המדינה להעברת הילד לאימוץ כדי שיזכה למשפחה מיטיבה וקבועה (שורק וניג'ם-אכתילאת, 2012).

בעשור החולף נערכו מחקרים על ילדים המשולבים באומנה בישראל. מן המחקרים עלה כי אף על פי שסידור האומנה אמור להיות סידור זמני, הילדים ששולבו במשפחת אומנה מלידה ועד גיל 6 שהו בה בממוצע 7.2 שנים (שורק ואח', 2014). נוסף לכך, בנוגע ל-71% מכלל הילדים באומנה (גם מי ששולבו בה לאחר הגיעם לגיל 6) דווח כי תוכנית למשפחה מיטיבה וקבועה אינה ידועה למנחת האומנה (שורק ואח', 2014). ממחקר אחר שנערך על ילדים בגיל הרך בשירותי האומנה ובחן את ההחלטות שהתקבלו עבור הילדים לטווח ארוך, נמצא כי בנוגע ל-9% מן הילדים התוכנית הייתה שיחזרו לבית ההורים או יעברו למשפחה המורחבת; בנוגע ל-23% מן הילדים התוכנית הייתה לשלבם באימוץ (אצל משפחת האומנה או אצל משפחה אחרת) ובנוגע ל-50% מן הילדים התוכנית הייתה להשאירם באומנה הנוכחית. לשאר טרם נקבעה תוכנית ברורה (סבו-לאל ואח', 2014).

ממצאים מראיונות עומק עם קובעי מדיניות במטה משרד הרווחה (ראו שורק וניג'ם-אכתילאת, 2012) ומקבוצות מיקוד שקיימו ג'וינט ישראל-אשלים עם עובדים סוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים (להלן: המחלקות) בשנת 2014 מצביעים על חסמים לעבודה על פי תפיסת העבודה של משרד הרווחה. החסמים הבולטים הם היעדר הנחיות מטעם מטה משרד הרווחה לביצוע המדיניות להבטחת בית קבוע לכל ילד ומחסור במשאבים לטובת שיקום המשפחות. בהיעדר הנחיות ברורות, ההחלטות בתחום האימוץ מושפעות מעמדות, תפיסות ורגשות אישיים של העובדים הסוציאליים במחלקות המטפלים במשפחות, יותר משהן מושפעות משיקולים מקצועיים הנגזרים מן המדיניות, ונראה כי בפועל עמדותיהם של עובדים סוציאליים רבים בדבר החלטה על בית קבוע לילדים באמצעות אימוץ הן שליליות. נוסף על כך, מדיווחיהם של העובדים הסוציאליים עולה כי לאחר שהילדים מוצאים לסידור חוץ-ביתי, כגון מרכזי חירום או משפחות אומנה, אין מספיק ידע ואפשרויות לטפל בהורים, ומרבית המשאבים מופנים לילדים בסיכון בקהילה. כמו כן אין תיאום מספק בין שירותים ואנשי מקצוע שונים שאמונים על הטיפול בהורים ובילדים בתקופה זו (שורק ואח', 2014). עוד נמצא כי בשל העומס הרב המוטל על שופטי בית המשפט לענייני משפחה, ועקב המורכבות הרגשית הכרוכה בכך, תהליך קבלת ההחלטות על בית קבוע לילדים באמצעות אימוץ אורך זמן רב מאוד במונחים של "זמן ילד", כלומר בהתחשב בעובדה שילדים נמצאים בתהליך התפתחות מואץ לעומת מבוגרים, וכי לכל חוויה והתנסות שלהם יש השפעה רבה יותר על התפתחותם ועל רווחתם הנפשית, עד שלעיתים מאוחר מדי להחליט כי ביתו הקבוע של הילד יהיה באמצעות אימוץ (שורק וניג'ם-אכתילאת, 2012).

בעקבות זאת נוצר מצב שבו מרבית הילדים אשר הוצאו מחזקת הוריהם בגיל צעיר אינם זוכים למשפחה קבועה ומיטיבה אלא מעבירים את כל שנות הילדות במסגרות חוץ-ביתיות המוגדרות זמניות: פנימיות או אומנה. על פי נתוני משרד הרווחה, בעשור האחרון מספר הילדים ובני הנוער בסיכון הנמצאים בסידור חוץ-ביתי באחריות השירות לילד ולנוער במשרד הרווחה נע סביב 10,000. כך לדוגמה, בשנת 2017 היו 10,236 ילדים ובני נוער משולבים במסגרות חוץ-ביתיות, 7,856 בפנימיות ועוד 3,120 במשפחות אומנה (לב שדה ואח', 2019). מדי שנה חלק מן הילדים מגיעים לגיל 18 ללא עורך משפחתי, כאשר למעשה היו זקוקים לבית קבוע ומיטיב אשר יהווה עבורם משענת לאורך כל חייהם.

תוכנית החלוץ (פיילוט) "משפחה מיטיבה וקבועה" (להלן: התוכנית) היא דגם מוביל של דרכי עבודה במחלקות לשירותים חברתיים שבחן מינהל שירותים חברתיים ואישיים במשרד הרווחה. התוכנית פותחה בשנת 2016 לנוכח הקושי ביישום מדיניות להבטחת משפחה מיטיבה וקבועה בישראל, ובעקבות הניסיון המוצלח ביישום מדיניות זו במדינות בעולם. מטרת התוכנית היא להבטיח משפחה מיטיבה וקבועה לילד באמצעות שיקום משפחתו ומתן הזדמנות להוריו לגדלו באמצעות ליווי וטיפול אינטנסיבי וקצוב בזמן. במקרים שבהם ההורים לא השתקמו או הוכיחו יכולת לשיקום, פועלת התוכנית להבטחת המשפחה הקבועה לילד באמצעות אימוץ. עבור ילדים השוהים בסידור חוץ-ביתי בתחילת התוכנית, התוכנית פועלת בשיטה של תכנון מקביל (concurrent planning) (להלן: תכנון בו-זמני) – שיטת עבודה שפותחה בארצות הברית ובבריטניה, וכיום מיושמת בהן בחקיקה. על פי שיטה זו, בד בבד עם שיקום המשפחה, תחל חשיבה והתכווננות למצב שבו תוכנית השיקום למשפחה לא תצלח, ובמקרה כזה תיבחן האפשרות להבטיח את ביתו הקבוע של הילד באמצעות אימוץ. עבור ילדים השוהים בבית משפחתם, ככל שתהליך שיקום ההורים לא יצלח ישולבו הילדים בסידור חוץ-ביתי שיאפשר בהמשך, ככל שיידרש, גם הפיכתו למשפחה מיטיבה וקבועה.

המשפחות המשתתפות בתוכנית הן משפחות לילדים בגיל הרך, מלידה ועד גיל 6, שהמחלקות זיהו אותן כמשפחות שבהן להורים יש קשיים ניכרים בתפקוד כהורים וכמבוגרים, ושבעקבות זאת ילדיהם נמצאים בסיכון גבוה (סיכון פיזי, רגשי-התפתחותי או חברתי), וכן משפחות שבהן אחד מן הילדים לפחות משולב בסידור חוץ-ביתי או שנשקל שילובו בסידור חוץ-ביתי. לתוכנית שותפים שלושה שירותים במשרד הרווחה: השירות לילד ולנוער, השירות למען הילד ושירות פרט ומשפחה¹ וכן ג'וינט ישראל-אשלים. במסגרת התוכנית פועל מערך של הכשרות והדרכות לעובדים הסוציאליים במחלקות בנושא של הפרדיגמה המובילה שעליה מושתתת התוכנית, והיא עבודה סוציאלית מודעת עוני (ראו הסבר בתת-פרק 3.2.1). התוכנית החלה לפעול בסוף שנת 2016 כתוכנית חלוץ בחמש רשויות – חדרה², באר שבע, נתניה, בת ים ואשקלון, והשתתפו בה 50 משפחות. את הפעלת התוכנית ליווה מחקר הערכה שבחן את יישום התוכנית ואת תוצאותיה ונועד לתרום להמשך פיתוח המדיניות והפרקטיקה של משרד הרווחה בנוגע לקידום המדיניות להבטחת משפחה מיטיבה וקבועה לילדים בסיכון גבוה. המחקר בוצע לבקשת ג'וינט ישראל-אשלים ומשרד הרווחה, והוא בוצע החל מסוף שנת 2016 ועד שנת 2020.

¹ יצוין כי במהלך הפעלת התוכנית חל שינוי ארגוני במשרד הרווחה, כך שכיום השירות לילד ולנוער ושירות פרט ומשפחה אינם פועלים עוד כשירותים נפרדים כי אם משולבים יחד תחת אגף בכיר משפחות ילדים ונוער בקהילה.

² בחדרה, לאחר כשלוש שנות פעילות הופסקה עבודת התוכנית על פי החלטת מנהלי התוכנית והמחלקה לשירותים חברתיים.

בהמשך פרק המבוא תובא סקירה של הספרות המקצועית בנושא ותתואר התוכנית, מטרותיה, אוכלוסיית היעד שלה ודרכי ההתערבות בה. בפרק 2 יתואר המחקר: מטרתו, שיטת המחקר ואתיקה במחקר. בפרק 3 יוצגו ממצאי המחקר, ובפרק 5, החותם את הדוח, יובאו תובנות והמלצות.

1.1 סקירת ספרות

בחלק זה נציג את עקרונות הפרקטיקה המיטבית של מודלים ותוכניות בארצות הברית ובאנגליה, שעל בסיסם פותחה התוכנית: שיטת התכנון הבו-זמני ותוכניות לשיקום משפחות.

1.1.1 שיטת התכנון הבו-זמני

כאמור, שיטת התכנון הבו-זמני פותחה בארצות הברית ובבריטניה. בארצות הברית היא פותחה בעקבות חוק האימוץ והמשפחות הבטוחות (ASFA – Adoption and Safe Families Act) שנחקק בשנת 1997 ופועל להבטיח שילוב מהיר של ילדים באומנה בקרב משפחה מיטיבה וקבועה. השיטה מתייחסת לעקרונות עבודה כלליים, ובכל מדינה היא מיושמת אחרת. החקיקה במדינות השונות נעה מקביעה כללית המתירה שימוש בשיטה ועד לחוקים שמחייבים את השימוש בה ומציינים את הרכיבים ההכרחיים שחייבים להתקיים בה (Child Welfare Information Gateway, 2017).

יישום שיטת התכנון הבו-זמני בבריטניה החל בסוף שנות התשעים. כמו בארצות הברית, גם באנגליה הוחל ביישום השיטה במטרה להשפיע על קיצור התהליך הממושך עד לשילובם של ילדים בקרב משפחה מיטיבה וקבועה, ולהביא לכך שילדים ישולבו בבית קבוע בגיל צעיר יותר. משרד החינוך בבריטניה אחראי להתוויית המדיניות ולגיבוש דרכי העבודה, והרשויות המקומיות אחראיות לפן הביצועי בכל הנוגע לטיפול בילדים ובמשפחות ולהפעלת שירותי האומנה והאימוץ. על פי סמכותו לפי דין, הוציא משרד החינוך סדרה של מסמכי הנחיות וכן מסמכים המפרטים סטנדרטים לאומיים מינימליים (national minimum standards) בנושא טיפול בילדים במסגרת האומנה והאימוץ, אשר מחייבים את הרשויות המקומיות (Department for Education, 2013). למשל, בשנת 2011 נוסחו הנחיות לשימוש בשיטת התכנון הבו-זמני במסגרת הנחיות הסטטוטוריות הנוגעות לתהליכי האימוץ. לפי הנחיות אלה, על הרשות המקומית לשקול באופן מעמיק את השימוש בשיטת התכנון הבו-זמני לצורך בחינת האפשרות לתוכנית קבע לילד וחשיבה על דרכים אפשריות לזירוז תהליכי קבלת ההחלטות בנוגע לשילובו בבית קבוע ([Regulation 25A of The Care Planning, Placement and Case Review, 2010](#)).

על פי עקרונות העבודה ליישום שיטת התכנון הבו-זמני, בעת כניסתם של ילדים לתוכנית, הם משולבים במשפחות "אומנה רצף אימוץ" (משפחות אשר לפי המאפיינים שלהן הן עומדות בתנאי הסף ויכולות לשמש הן משפחות אומנה הן משפחות מאמצות, ואשר מתכוונות לאמץ את הילדים המועמדים לגדול אצלן באומנה, ברגע שהדבר יתאפשר והילדים יוכרזו "ברי אימוץ"). במהלך שהותם במשפחת האומנה, פועלים שירותי הרווחה בד בבד בשני ערוצים: האחד, שילוב מחדש של הילד בבית הוריו לאחר שיקומם, והאחר – אימוץ בקרב משפחת האומנה. שיטה זו עשויה למנוע מעברים נוספים של הילד בין סידורים ולהשפיע על קיצור התהליך הממושך עד לשילוב הילד בבית קבוע, ולפיכך גם להביא לכך שהילד ישתלב בבית קבוע בגיל צעיר יותר (להרחבה, ראו ניגים-אכתילאת ושורק, 2019).

עקרונות הפרקטיקה המיטבית

ממצאים ממחקרי הערכה על יישום שיטת התכנון הבו-זמני בארצות הברית ובאנגליה מצביעים על כמה רכיבים הכרחיים לצורך יישום מועיל של השיטה:

אנשי מקצוע המעורבים בהפעלת השיטה

1. **שיתוף פעולה בין כל הגורמים המעורבים בהפעלת שיטת התכנון הבו-זמני והסכם ביניהם:** יישום מועיל של השיטה מבוסס על שיתוף פעולה פורה בין אנשי המקצוע הרבים המעורבים בהפעלתה: עובד סוציאלי מן המחלקה המלווה את המשפחה, עובד סוציאלי משירותי האימוץ ועובד סוציאלי משירותי האומנה. על כן רצוי שיערך הסכם ברור ביניהם, שבו יוגדרו חלוקת התפקידים ותחומי האחריות של כל אחד מהם. רצוי גם לערוך תיאום ציפיות ולהבטיח שהן תהיינה מציאותיות. נוסף לכך, יש לקבוע מנגנון ליצירת קשר קבוע בין כל הגורמים השותפים (Dibben & Howorth, 2017) וליצירת מערכת מנהלית אחידה שתאפשר, למשל, העברת תיקים מן המחלקות ומשירותי האומנה לשירותי האימוץ (Livingston-Smith & Donaldson, 2014). (Adoption Institute Staff, 2014).

2. **הזדהות עם שיטת התכנון הבו-זמני:** חשוב כי הן אנשי המקצוע המפעילים את השיטה הן המפקחים עליה יזדהו עם הפילוסופיה של השיטה ויאמינו כי אפשר לעבוד בתום לב עם הורים על שיקומם ולהכין אותם להשבת הילד אליהם, ובמקביל לתכנן סידור קבוע חלופי לילד, אם ההורים לא יצליחו להגיע ליעדי השיקום (Child Welfare Information Gateway, 2012; D'Andrade & Berrick, 2006).

3. **שיתוף פעולה ותמיכה של מערכת בתי המשפט:** שיטת התכנון הבו-זמני מצריכה קיום דיונים רבים בבית המשפט וקבלת החלטות כבדות משקל בכמה נקודות זמן ובמרווחי זמן קצרים ביניהן. לכן שיתוף פעולה של בתי המשפט הוא מכריע ליישום מועיל של השיטה (Child Welfare Information Gateway, 2012; Martin et al., 2002). כדי לייעל ולשפר את שיתוף הפעולה של בתי המשפט וכדי למנוע עיכובים לא מוצדקים, מופעלת במדינות רבות בארצות הברית מערכת ממוחשבת ובה תיעוד של כל המקרים המטופלים בשיטה זו. מערכת זו משמשת כלי לניטור ולמעקב אחר המקרים, והיא מתריעה אוטומטית על אלה הזקוקים לטיפול מידי של בתי המשפט. המערכת גם מאפשרת לבחון את מידת העמידה של מערכת בתי המשפט בנוהלי השיטה ובלוחות הזמנים שלה ולברר אם נחוצים משאבים נוספים כדי לתמוך בבתי המשפט ולהקל על העומס המוטל על השופטים (Livingston-Smith & Donaldson Adoption Institute Staff, 2014).

4. **תנאי עבודה מתאימים הן לאנשי המקצוע המעורבים בהפעלת השיטה הן למפקחים, ומתן הדרכה ותמיכה שוטפת לאנשי המקצוע:** חשוב לספק לאנשי המקצוע המפעילים את שיטת התכנון הבו-זמני תנאים מתאימים ליישומה. למשל, חשוב לוודא שיהיו אחראיים למספר קטן של משפחות, כדי שיוכלו לעמוד בדרישות הרבות של איסוף מידע מפורט על כל משפחה ושל ניהול דיונים רבים בבית המשפט. נוסף לכך, מתן הדרכה לאנשי המקצוע ותמיכה שוטפת בהם הם רכיבים מכריעים ביישום יעיל של השיטה, כמו גם הבטחה כי החלטות כבדות משקל תתקבלנה בשיתוף פעולה של כמה גורמים (Child Welfare Information Gateway, 2012; Frame et al., 2006). באשר למפקחים, חשוב שגם להם תהיה אחריות למספר קטן של מקרים כדי שיוכלו להיות מעורבים בתכנון המקרים, שותפים בתהליכי קבלת החלטות ופנויים מספיק כדי להעניק תמיכה והדרכה שוטפת לאנשי המקצוע (Frame et al., 2006).

5. **עובד סוציאלי אחד לליווי משפחות הילדים ועובד סוציאלי אחר לליווי המשפחות האומנות/מאמצות:** יש שני מודלים של ליווי משפחות הילדים והמשפחות האומנות המטפלות במסגרת שיטת התכנון הבו-זמני: באמצעות עובד סוציאלי אחד העובד בו-זמנית עם ההורים ועם ההורים האומנים המטפלים; או באמצעות שני עובדים – אחד לליווי משפחות הילדים ואחר לליווי המשפחות המטפלות (D'Andrade & Berrick, 2006). מחקרים מראים כי השיטה מיושמת באופן יעיל יותר כאשר עובד סוציאלי אחד אחראי לשיקום משפחת הילדים ועובד אחר אחראי לליווי המשפחה המטפלת ולהסדרת האימוץ אצלה (D'Andrade, 2006; Wigfall et al., 2006). יישום השיטה במתכונת זו יעיל יותר בתנאי שהתקשורת בין העובדים הסוציאליים המלווים היא קבועה, פתוחה ומועילה.

6. **יציבות של הצוות המקצועי:** חשוב שבמהלך הפעלת השיטה צוות אנשי המקצוע המפעיל אותה יישאר יציב ולא תהיה תחלופה גדולה בתוכו. יציבות של הצוות תורמת ליעילות גבוהה יותר של השיטה, בין השאר מאחר שהיא מאפשרת התמודדות טובה יותר של המשפחות עם מצבי הלחץ והאובדן שבהם הן נתונות. כמו כן היא מאפשרת תהליך של בניית אמון בין כל הגורמים המעורבים במקרה: העובדים הסוציאליים, בני המשפחה, המשפחות המטפלות והילדים (Wigfall et al., 2006).

משפחות האומנה המטפלות

1. **הכנה של משפחות האומנה המטפלות (resource families):** למשפחות האומנה המטפלות יש תפקיד מורכב וחשוב מאוד בתהליך התכנון הבו-זמני. מצד אחד, עליהן לתמוך במשפחות, ללמד אותן כישורים רלוונטיים ולשמש להן מודל לחיקוי. מנגד, עליהן להיערך לאפשרות שיעלה הצורך בקביעת ביתו הקבוע של הילד באמצעות אימוץ (לרוב אימוץ פתוח). נוסף לכך, בבריטניה, משפחות האומנה המטפלות המשתתפות בתכנון הבו-זמני לא יכולות לשמש משפחות אומנה לילדים נוספים: אחד ההורים אמור לא לעבוד ולהיות פנוי לטיפול בילד באופן מלא; ובאחריותם של ההורים המטפלים להביא את הילד אל המפגשים עם ההורים, להחזירו מהם ולתמוך באינטראקציה המתקיימת במהלכם (Laws et al., 2012). ממצאי מחקרים שנערכו בבריטניה מצביעים על כך שניתן לגייס משפחות מטפלות שתתפקדנה על פי דרישות התפקיד המורכבות, כלומר מתוך הכרה מלאה באפשרות של איחוד מחדש של הילד עם משפחתו ומתוך מחויבות להתמקדות בצורכי הילד ובטובתו (Laws et al., 2012; Livingston-Smith & Donaldson Adoption Institute Staff, 2014). ההורים המתאימים במיוחד לשמש משפחות מטפלות הם אלה שיש להם עמידות וגמישות גבוהות. כמו כן נמצא כי חשוב לערוך עימם תיאום ציפיות ולספק להם הכנה מעמיקה לתפקיד (Center for Social Services Research, UC Berkeley, 2003), שבמהלכה ייבחנו מחויבותם לאתוס של שיטת התכנון הבו-זמני ומידת יכולתם לשים את טובתו של הילד במרכז.

הן בארצות הברית הן בבריטניה משפחות האומנה המטפלות מקבלות הכשרה כללית שאותה מקבלות כל המשפחות המועמדות לאימוץ, ונוסף לכך הכשרה ייעודית לשיטת התכנון הבו-זמני. במהלך ההכשרה רצוי שהמשפחות המטפלות יפגשו משפחות מטפלות אחרות שעברו את התהליך ואימצו ילד במסגרת שיטת התכנון הבו-זמני. ההכשרה מוצעת גם לחברים ולקרובי משפחה של ההורים המטפלים שמתנדבים לעזור בטיפול בילד. נוסף על כך, מתקיימות קבוצות תמיכה להורים המטפלים במסגרת התכנון הבו-זמני (Child Welfare Information Gateway, 2012).

2. **מתן תמיכה כספית מתאימה למשפחות האומנה המטפלות:** חשוב להעריך את מצבן הכלכלי של משפחות האומנה המטפלות ולספק להן תמיכה כספית מתאימה. תמיכה זו נועדה לאפשר להורים יחידיים ולמשפחות בעלות הכנסה נמוכה להתנדב לשמש משפחות מטפלות במסגרת שיטת התכנון הבו-זמני (Laws et al., 2012).

המשפחות של הילדים

1. **איסוף מידע מקיף ומפורט על מצב הילד והמשפחה בתחילת התהליך:** ראו פירוט על כך בסעיף 1.1.2 – תוכניות לשיקום משפחות, מאפייני הפרקטיקה המיטבית, סעיף ב.
2. **שקיפות ובהירות של התהליך מול המשפחות:** ההורים צריכים לקבל מידע ברור ומלא מאנשי המקצוע בנוגע לסיבות לשילובו של ילדם בסידור חוץ-ביתי. חשוב שהעובד הסוציאלי המטפל במשפחה, העובד הסוציאלי משירותי האימוץ וההורים, יחליטו יחד על יעדי השיקום של ההורים ויבנו יחד תוכנית שיקום. ההורים צריכים לחתום על חוזה עם שירותי הרווחה ובו הם מתחייבים להתקדם לעבר יעדים אלה בכרטי הזמן שהוגדו לכך מראש (Livingston-Smith & Donaldson Adoption Institute Staff, 2004; Wyoming Department of Family Services, 2014). חשוב מאוד לוודא כי ההורים מבינים את משמעות החוזה ולהבהיר להם כי אם לא יעמדו ביעדים שהוצבו, ילדם ישולב באימוץ אצל משפחת האומנה המטפלת שלו (Monck et al., 2003).
3. **קביעת תוכנית הקשר בין הילד להוריו:** במהלך התכנון הבו-זמני צריך להתקיים מפגש ישיר בין הילד ובין הוריו כדי לאפשר לאנשי המקצוע להעריך את איכות הקשר ואת מידת ההתקדמות של ההורים מבחינת יכולתם ליצור קשר מיטיב עם ילדם (Humphreys & Kiraly, 2009). מומלץ שתוכנית הקשר תיקבע על פי צרכי הילד וטובתו; שכל הצדדים יסכימו עליה; ושבית המשפט יאשר אותה (Laws et al., 2012). במקרה של ילדים צעירים מאוד רצוי לאפשר זמן להתאקלמות במשפחת האומנה לפני תחילת היישום של התוכנית. חשוב להקפיד על הענקת תמיכה לילד לפני המפגשים ואחריהם ולסייע לו בהפחתת הלחץ. על ההורה האומן המטפל להיות מעורב בקשר בין הילד ובין הוריו ולסייע להורים בשיפור התפקוד ההורי והקשר עם הילד.

1.1.2 תוכניות לשיקום משפחות – שימור המשפחה ו"איחוד מחדש"

בצד שיטת התכנון הבו-זמני, פועלות בארצות הברית ובאנגליה גם תוכניות לשיקום משפחות, שמטרתן המרכזית היא לאפשר לילדים להמשיך לגדול עם הוריהם. בספרות המקצועית יש הבחנה בין שני סוגי תוכניות: **תוכניות לשימור התא המשפחתי** (family preservation services) ו**תוכניות לאיחוד מחדש** והחזרת ילדים שהוצאו מביתם לחיק משפחותיהם (family reunification services). תוכניות לשימור התא המשפחתי מיועדות למשפחות במשבר שילדיהן נתונים במצבי סכנה בהווה ויש היתכנות גבוהה שיהיה צורך לשלבם בסידור חוץ-ביתי. מטרת התוכניות היא למנוע את שילובם בסידור חוץ-ביתי ולספק להם סביבה ביתית מוגנת ובטוחה בתוך 1-4 חודשים (Miller et al., 2006). התוכניות לאיחוד מחדש מיועדות למשפחות שילדיהן משולבים בסידור חוץ-ביתי (אומנה או פנימייה) (להלן: ילדים בסידור חוץ-ביתי); ומטרתן לפעול לאיחוד מחדש מוצלח בין הילדים ובין הוריהם לאורך זמן ולמנוע הוצאה חוזרת של הילדים לסידור חוץ-ביתי. מן הספרות עולה כי תוכניות לשימור התא המשפחתי ותוכניות לאיחוד מחדש מיועדות לאוכלוסיות יעד דומות ומתבססות על פרקטיקות ואסטרטגיות התערבות דומות, ועל כן עקרונות הפרקטיקה המיטבית שלהן יוצגו יחד.

עקרונות הפרקטיקה המיטבית

1. **איתור משפחות מתאימות:** מחקרים מצאו כי ככל שהמוטיבציה של ההורים שהילד יגדל עימם גבוהה יותר וככל שהם פעלו באקטיביות להשגת מטרה זו, כך עלו הסיכויים שימשיכו לגדל את הילד או ישובו לגדל אותו (Cleaver, 2000; Farmer, 2014; Harwin et al., 2001; Sinclair et al., 2005). כמו כן חשוב לבחון שיש למשפחות שילדיהן מועמדים לשוב לחיות עימן האפשרות לעשות כן ולקבוע שאיחוד מחדש יהיה המטרה העליונה בהשגת בית קבוע בעבור הילד. לחלופין, זיהוי מוקדם של הצרכים, הכוחות ומידת הסיכון והמוגנות של הילד יכולים לסייע הן בהחלטה שאיחוד מחדש לא יהיה לטובת הילד הן במציאת חלופות להשגת קביעות בחייו (Child Welfare Information Gateway, 2011).
2. **תכנון תהליך התערבות מובנה הכולל הערכת צרכים רב-תחומית וניסוח מטרות ברורות:** המחקרים הצביעו על כך שכדי להצליח בשיקום יש לבצע הערכת צרכים מדויקת של צורכי המשפחה על פי מאפייניה הייחודיים של כל משפחה (Hess et al., 1992). תהליך בחינת הצרכים של הילדים והמשפחות צריך להיות רב-תחומי ולכלול בחינה של מכלול הבעיות המורכבות של ההורים ושל הילדים, ובהן מידת הסיכון והמוגנות של הילד והכוחות של המשפחה המצומצמת והמורחבת (Child Welfare Information Gateway, 2011; Livingston-Smith & Donaldson Adoption Institute Staff, 2014; Stein, 2009). כמו כן נמצא כי יש לנסח מטרות ברורות לשינויים שצריכים לחול אצל המשפחה בכל התחומים ולהתאים את דרכי הטיפול למכלול הצרכים (Child Welfare Information Gateway, 2011; DePanfilis, 1999; Macdonald, 2001). נוסף על כך, כאשר מדובר על איחוד מחדש, חשוב לזהות את העיתוי המתאים ביותר לכך (Bronson et al., 2008).
3. **עידוד מעורבות ההורים בתהליכי קבלת החלטות ובתכנון ההתערבות:** מעורבות ההורים בהגדרת המטרות לשינויים שצריכים לחול אצלם משפיעה על היתכנות גבוהה יותר להשגת הילדים בבית (Berry et al., 2000; Bitonti, 2002; Littell & Schuerman, 2000; Littell & Tajima, 2000). גם ממחקרים על תוכניות לאיחוד מחדש עולה כי מעורבות הורים בתהליכי קבלת החלטות ובתכנון ההתערבות לקראת איחוד מחדש עם הילד עשויה להעלות את סיכויי ההצלחה של האיחוד ולהפחית את ההיתכנות לשילוב חוזר של הילדים בסידור חוץ-ביתי (Bronson et al., 2008; Farmer, 1996; Leathers, 2002; Miller et al., 2006).
4. **חתימה על הסכם עם ההורים:** לאחר גיבוש תוכנית הטיפול והתנאים להחזרת הילד להוריו רצוי לחתום על הסכם עם ההורים ולפיו אם בפרק זמן מסוים הם אינם עומדים בתנאים שהוחלט והוסכם עליהם, אף שהם מקבלים תמיכה הולמת כדי למלא את צורכיהם, הילד לא יוחזר הביתה ויתבצעו תוכניות חלופיות לשילובו בבית קבוע – קרי במשפחה מאמצת (Farmer, 2014).
5. **קשר רציף בין ההורים לילדים במהלך השהות בסידור חוץ-ביתי בתוכניות לאיחוד מחדש:** מחקרים הראו שקשר קבוע בין ההורים לילדים במהלך שהותם של הילדים בסידור חוץ-ביתי, הכולל ביקורים קבועים של הילדים בבית ההורים, מעלה את הסיכויים לאיחוד מחדש ומפחית את הסיכויים להוצאה חוזרת של ילדים לסידור חוץ-ביתי לאחר החזרה הביתה. כל זה בתנאי שלא הייתה לילדים חוויה שלילית בביקורים בבית הוריהם (Grigsby, 1990; Leathers, 2002; Noble, 1997).
6. **ליווי אינטנסיבי, חם ותומך מצד העובדים הסוציאליים:** נמצא כי ככל שהמשפחות מדווחות שהן יכולות יותר לסמוך על העובד הסוציאלי וככל שהן מרגישות שההתנהגות כלפיהן הוגנת, כך שיעור השילוב של ילדים בסידור חוץ-ביתי נמוך יותר (Fraser & Pecora, 1991). הורים ציינו כי חשוב להם שהעובדים הסוציאליים יקשיבו להם ויכבדו אותם, יעזרו להם לפתח

את הביטחון העצמי שלהם כהורים ושהמעקב אחר התקדמותם בהשגת המטרות לקראת האיחוד מחדש יהיה מלווה בחום רגשי (Farmer, 2014).

7. **מתן שירותים המספקים מענה למכלול הצרכים של המשפחה:** נמצא כי רצוי שהספקת השירותים תינתן במכלול תחומי החיים הקשורים לתפקוד המשפחתי (Corcoran, 2000; Macdonald, 2001), תוצע לכלל בני המשפחה (Bronson et al., 2008), תהיה עוטפת ומתאמת לצורכי המשפחה הייחודיים, תסתמך על נגישות תחבורתית ותרבותית לשירותים (Child Welfare Information Gateway, 2011) ותכלול מתן שירותים של תיאום טיפול בין השירותים הניתנים בקהילה (Maluccio et al., 1993).

8. **סוגי המענים שחשוב שיינתנו:** הספרות המקצועית מצביעה על החשיבות בהספקת סוגי המענים שלהלן במסגרת תוכניות לשימור התא המשפחתי ובמסגרת תוכנית הטיפול במשפחות לפני האיחוד מחדש ואחריו: עזרה בסיסית/חומרית (כגון אספקת מזון, הסעה, סיוע בשילוב בתעסוקה וסיוע בדיר ובצריכת שירותים ציבוריים) (Cheng, 2010; Choi & Ryan, 2007; Wells & Fuller, 2000); שירותי טיפול בהתמכרויות של הורים (Farmer & Lutman, 2012; Forrester & Harwin, 2008, 2011); שירותי בריאות נפש להורים וילדים (Smokowski & Wodarski, 1996; Asen et al., 1989; Biehal, 2008; Farmer, 2014); וכן הקניית מיומנויות חיים להורים כגון תפקוד הורי, פתרון בעיות וטכניקות לניהול התנהגות ולשליטה בכעסים (Maluccio, 2000; Risley-Curtiss, 2004; Berry et al., 2000; Corcoran, 2000; Dawson & Berry, 2002; Dore & Lee, 1999; Maluccio, 2000); עוד מומלץ לספק שירותי תמיכה למשפחות לאחר האיחוד מחדש לתקופה של 12 חודשים לפחות (Bronson et al., 2008; Dawson & Berry, 2002), הכוללים סיוע בניהול משק הבית, מתן מסגרות יום ומסגרות טיפול אחר הצהריים לילדים, מתן הדרכה הורית ומתן שירותי מניעה למשפחות בתחומים שבהם יש היתכנות שייוצרו קשיים ובעיות (Child Welfare Information Gateway, 2011; Bronson et al., 2008). נוסף על כך, חשוב שהעובד הסוציאלי של ההורים יעזור להם להתמודד עם חסמים שונים בצריכת שירותי התמיכה שאליהם הופנו. למשל, יסייע להם בקיצור התור שלהם כאשר יש רשימות המתנה ארוכות לשירות ויסייע להם בקשיי ההגעה אל השירותים (Livingston-Smith & Donaldson adoption institute staff, 2014; Wyoming Department of Family Services, 2004).

9. **תמיכה חברתית (משכנים, חברים ובני משפחה):** מסקירה של מחקרי הערכה על תוכניות לשימור התא המשפחתי עולה כי ככל שהתוכניות כללו יותר רכיבים של תמיכה חברתית בלתי פורמלית משכנים, מחברים ומבני משפחה, כך הייתה להן השפעה רבה יותר על מניעת שילובם של ילדים בסידור חוץ-ביתי, על קידום רווחתם ועל מניעת הישנות של תופעות ההתעללות וההזנחה (Macleod & Nelson, 2000). מסקירה של מחקרים על אודות תוכניות לאיחוד מחדש עולה כי תמיכה חברתית בהורים מצד בני המשפחה המורחבת והמשפחות האומנות המטפלות בילדים ותמיכתם בקשר בין ההורים לילדים קשורה להצלחת מאמצי האיחוד מחדש (Child Welfare Information Gateway, 2011; Bronson et al., 2008; Dawson & Berry, 2002; Kemp et al., 2009; Yatchmenoff, 2005).

10. **המשך תמיכה במשפחות לאחר השגת התוצאות הרצויות:** סקירת מחקרי הערכה מראה כי חשוב שגם לאחר השגת התוצאות הרצויות תימשך התמיכה במשפחות כדי למנוע את הוצאת הילד לסידור חוץ-ביתי. כך למשל, הספרות המקצועית מראה כי ליווי אינטנסיבי ומתן שירותים לאחר האיחוד מחדש הכרחיים למניעת חזרה של תופעות התעללות בילדים והזנחתם ושל הוצאה מחדש של ילדים לסידור חוץ-ביתי (Child Welfare Information Gateway, 2011; Festinger, 1996).

1.2 תיאור התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה"

מטרת התוכנית

מטרת התוכנית היא להבטיח שילובו של ילד במשפחה מיטיבה וקבועה באמצעות שיקום משפחתו ומתן הזדמנות להוריו לגדלו תוך מתן ליווי וטיפול אינטנסיבי וקצוב בזמן. במקרים שבהם ההורים לא השתקמו או הוכיחו יכולת לשיקום, פועלת התוכנית להבטחת המשפחה הקבועה לילד באמצעות אימוץ.

אוכלוסיית היעד לתוכנית

אוכלוסיית היעד לתוכנית, כפי שתוכננה ונקבעה במטה התוכנית, היא משפחות שבהן ילדים מלידה ועד גיל 6 שעניין הובא לדיון בוועדת תכנון טיפול והערכה³, שהוריהם לא יכולים להעניק להם משפחה מיטיבה וקבועה ושנשקלת עבורם חלופה של סידור חוץ-ביתי או שהילדים כבר נמצאים בסידור חוץ-ביתי. ביתר פירוט, אוכלוסיית היעד של התוכנית כוללת:

- ילדים שהוצאו מרשות הוריהם ושוהים במשפחות אומנה או בבית מעבר – אלה מהווים 70% מאוכלוסיית התוכנית.
- ילדים המצויים בתהליך של הוצאה מן הבית למשפחת אומנה או לבית מעבר או ילדים שנשקלת עבורם הוצאה מרשות הוריהם ונמצאים בסיכון גבוה – אלה מהווים 25% מאוכלוסיית התוכנית.
- למחלקה לשירותים חברתיים יש גמישות בבחירת 5% מן המשפחות שתשתתפנה בתוכנית.

על המשפחות המשתתפות בתוכנית להיות משפחות צעירות שבהן גיל ההורים הוא עד 40; משפחות עם צרכים וקשיים במגוון מישורי חיים, המטופלות לאורך זמן במחלקה; משפחות שילדיהן נמצאים בסיכון גבוה; ומשפחות שילדיהן עברו בחייהם עד שני מעברים בין סידורים חוץ-ביתיים. אוכלוסיית היעד של התוכנית לא כללה ילדים שהוצאו מבתיהם עקב משבר זמני במשפחה.

התהליך של תוכנית ההתערבות

תוכנית ההתערבות נקבעת בוועדת תכנון טיפול והערכה במחלקה, ובה משתתפים ההורים, העובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית, העובד הסוציאלי לחוק הנוער ואנשי המקצוע משירותים נוספים בקהילה, ובהם נציגי מערכת החינוך והבריאות. על פי התע"ס (תקנון עבודה סוציאלית), בוועדות תכנון טיפול והערכה המתקיימות בעניין ילדים עד גיל 6 חייב להשתתף גם נציג השירות למען הילד. תוכנית זו נבחנת ומותאמת במשך התהליך במסגרת דיוני הערכה של צוות מעקב יישום, שהוא צוות עבודה ייחודי לתוכנית שבו משתתפים בני המשפחה, העובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית והעובדת הסוציאלית לחוק אימוץ ילדים, ולעיתים גם עובד סוציאלי לחוק הנוער, ומטרתו לוודא התקדמות בשיקום המשפחה, לדאוג לעמידה בלוחות הזמנים ולסייע בהכוונת הנדרשות. במהלך התקופה הראשונה העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית מתכננת את מכלול ההתערבויות הרלוונטיות עבור המשפחה לצורך שיקום וטיפול בילדים. התהליך מוגדר בלוח זמנים ומאפשר למשפחה לקבל סל שירותים גמיש לשיפור התפקוד בהיבטי חיים שונים.

³ ועדה רב-מקצועית הפועלת במסגרת המחלקה לשירותים חברתיים ומטרתה להעריך את מצב הסיכון של הילדים, להעריך את כוחות המשפחה, לבחון את צורכי הילדים ולגבש תוכנית טיפול מיטבית עבורם.

יעדי התוכנית הם קביעת תהליך התערבות מוגדר בלוח זמנים והנגשת סל שירותים לעבודה עם המשפחות שיבטיח מיצוי האפשרות של חזרת הילד להוריו או מניעת הוצאתו מרשות הוריו. ההתערבות נקבעת בשני מסלולים עיקריים הנקבעים לפי מקום שהותו של הילד:

- **ילדים השוהים בסידור חוץ-ביתי:** הטמעת שיטת התכנון הבו-זמני, שמשמעותה הכנה לקראת חזרה של הילד להוריו או לחלופין קביעת ביתו הקבוע באמצעות אימוץ. תהליכי שיקום המשפחה ותכנון השילוב במשפחה מיטיבה וקבועה חלופית נעשים במקביל. לאחר שנה וחצי של השתתפות בתוכנית ניתנת המלצה לבית קבוע עבור הילד, בבית הוריו או באימוץ. המשך הליווי למשפחה – לילד ולהוריו, ניתן במהלך חצי שנה נוספת.
- **ילדים החיים בבית משפחתם בקהילה:** בניית תוכנית שיקום מפורטת. לאחר שנה וחצי של השתתפות בתוכנית וככל שהשיקום צלח, ניתנת המלצה להשאר הילד בבית משפחתו בקהילה וניתן המשך ליווי למשפחה (לילד ולהוריו) במהלך חצי שנה נוספת. אם במהלך ההתערבות עולה צורך בהוצאת הילד לסידור חוץ-ביתי, אזי הילד משולב במשפחה אשר תוכל בעתיד, וככל שיהיה צורך, לשמש לו משפחה מיטיבה וקבועה, ובמהלך שהותו אצלה נעשית עבודה לשילובו בבית קבוע על פי שיטת התכנון הבו-זמני.

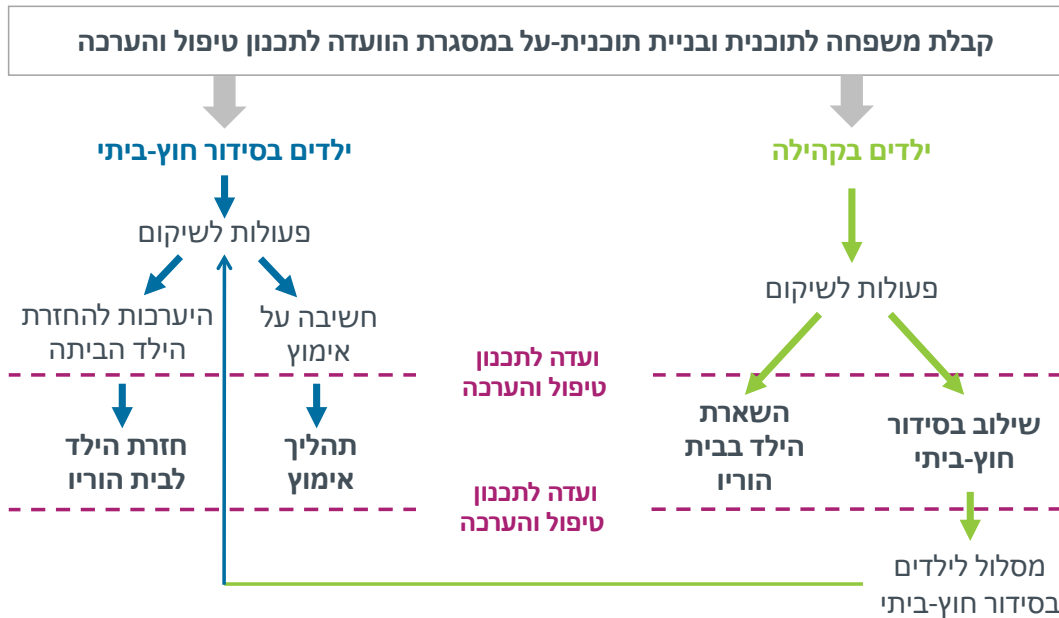
משך התוכנית ולוחות הזמנים למשפחה

התוכנית נמשכת שנתיים, על פי לוח זמנים זה:

- התקופה הראשונה נמשכת **עד שנה וחצי**, והיא מוגדרת תקופת שיקום. בתקופה זו מתבצעת פעילות לשיקום המשפחה ולשינוי מצבה לכדי משפחה מיטיבה וקבועה לילדיה. בתקופה זו הילדים שוהים בבית, או לחלופין בסידור חוץ-ביתי זמני. בתום תקופה זו מתקבלת הכרעה בנוגע לביתו הקבוע של הילד במסגרת ועדת תכנון טיפול והערכה – אם משפחתו של הילד יכולה לשמש עבורו משפחה מיטיבה וקבועה או אם יש צורך לשלבו במשפחה מיטיבה וקבועה אחרת באמצעות אימוץ.
- התקופה האחרונה נמשכת **חצי שנה**, והיא משמשת תקופת תמיכה למשפחה. במצב שבו הוחלט שהילדים נשארים במשפחתם וכי זו תוכל לשמש משפחה מיטיבה וקבועה, ניתן המשך סיוע למשפחה; במצב שבו הוחלט להוציא את הילדים למשפחה קבועה אחרת, ובכלל זה אימוץ על ידי משפחת האומנה, ניתן להורים סיוע בהתמודדות עם החלטה זו; אם הוחלט שהילד יחזור לביתו מסידור חוץ-ביתי, ניתן סיוע לשילובו מחדש בבית משפחתו.

תרשים 1 מתאר את מודל מהלך העבודה בתוכנית.

תרשים 1: מודל מהלך העבודה בתוכנית

תשומות

- עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית ב-80% משרה, המטפלת ב-10 משפחות.
- סל מענים גמיש למשפחה: 30,000 ₪ לשנה, ובסך הכול 60,000 ₪ לשנתיים. הסל מאפשר ניצול של 10,000 ₪ לשנה למטרות חומריות ו-20,000 ₪ לשנה למטרות טיפול.

עקרונות ההתערבות

- עבודה על פי הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני (ראו הסבר על הפרדיגמה בתת פרק 3.2.1)
- המשפחה נמצאת במרכז ההתערבות
- בניית תוכנית ההתערבות וקבלת החלטות בזמן קצוב, בהתייחסות מתמדת ל"זמן ילד"
- הגנה על הילד והבטחה כי לא יימצא במצבי סיכון
- מתן מקום מרכזי לכוחות המשפחה
- שיתוף המשפחה בתהליכי ההתערבות והקפדה על שקיפות
- תהליך התערבות אינטנסיבי. ההתערבות בתוכנית זו דומה למסע משותף של המשפחות ושל העובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית והיא אינה דומה לתהליך שבו נעשות פעילויות חד-פעמיות. ההורים זוכים לחיזוק ולתמיכה לאורך זמן בתהליכי השינוי

- בניית תוכנית התערבות אישית המותאמת לכוחות של המשפחה ולצרכיה
- התאמה למאפיינים התרבותיים של בני המשפחה: מגדר, ארץ המוצא, דת וכו'
- שילוב התערבות בבית המשפחה
- העדפה להתערבויות בכמה שפחות מעברים גיאוגרפיים, מעברים בין שירותים ומעבר בין מטפלים
- שילוב פתרונות יצירתיים וגמישים, ובהם סיוע במימון נסיעות והשגחה על הילדים שנותרים בבית
- הקצאה של תקציב גמיש לתוכנית ההתערבות
- הגברת צריכת השירותים של המשפחה בקהילה
- העובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית היא הגורם המקצועי המרכזי המנהל את הטיפול ומוביל את תהליך ההתערבות. לרשותה עומד מנגנון של הוועדה לתכנון טיפול והערכה, שירותים מומחים, עובדים סוציאליים ייעודיים לטיפול ממוקד על פי הגדרת צרכי המשפחה ומענים שונים הניתנים במחלקה ובקהילה
- התייצבות של העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית לצד המשפחה – קבלה והעדר שיפוטיות, זמינות, נגישות, שותפות וכדומה
- הכשרה והדרכה בתהליכי ההטמעה לצוות המחלקה
- שותפות ותיאום עם שירותים נוספים בקהילה הנותנים שירות לילדים ולמשפחות

תוצאות רצויות: משפחה וילדים

מבחינת הילדים – עלייה ניכרת במספר הילדים שחיים במשפחה מיטיבה וקבועה, באמצעות: מניעת הוצאתם מרשות ההורים, חזרה לביתם מסידור חוץ-ביתי או הבטחת ביתם הקבוע באמצעות אימוץ (אומנה לטווח ארוך במקרים חריגים) ועלייה במספר הילדים שמממשים את הפוטנציאל ההתפתחותי, הרגשי והחברתי שלהם.

מבחינת המשפחה – עלייה במספר ההורים המתפקדים ושלהם גישה לשירותים ולמקורות תמיכה בקהילה.

תוצאות רצויות: מערך נותני השירותים

קיום נהלים ברורים הכוללים את מהות התפקיד של כל אחד מאנשי המקצוע, בנייה של כלים לקבלת החלטות, הגדרת לוחות זמנים להתערבות עם משפחות לילדים בסיכון בגיל הרך, עיצוב תהליכי עבודה משותפים ויישום מודל התכנון הבו-זמני במערכת. הרווחה בנוגע לילדים שהוצאו מרשות ההורים.

2. תיאור המחקר

2.1 מטרת המחקר

המחקר נועד לבחון את תהליך היישום של התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה", את דרכי הפעלתה ואת תוצאותיה, ובכך לתרום להמשך פיתוח המדיניות ודרכי העבודה של משרד הרווחה בנוגע לטיפול בילדים בגיל הרך שהוריהם מתקשים בגידולם.

2.2 שאלות המחקר

1. מה הם המאפיינים והצרכים של המשפחות והילדים המופנים לתוכנית? מהן תפיסותיהם של כל המעורבים בהפעלת התוכנית בנוגע למשפחות וילדים המתאימים להשתתפות בתוכנית?
2. מה הן דרכי העבודה בתוכנית והאם היא מיושמת על פי עקרונות הפרקטיקה המיטבית של תוכניות מסוג זה?
3. בסיום התוכנית, מה היא החלטת ועדת תכנון טיפול והערכה בנוגע לסידור של הילדים: חזרה הביתה, הישארות בסידור חוץ-ביתי או קביעת ביתם הקבוע באמצעות אימוץ? ומהן התפיסות של כל המעורבים בהפעלת התוכנית בנוגע לתוצאותיה?

2.3 שיטת המחקר

2.3.1 אוכלוסיית המחקר

המחקר נערך במחלקות בחמש רשויות: חדרה (לאחר כשלוש שנות פעילות הופסקה עבודת התוכנית על פי החלטת מנהלי התוכנית והמחלקה לשירותים חברתיים), באר שבע, נתניה, בת ים ואשקלון. אוכלוסיית המחקר כוללת:

- ילדים ומשפחות (ההורים והמשפחות האומנות) שהשתתפו בתוכנית במהלך התקופה שבה נערך במחקר
- העובדות הסוציאליות של המשפחות מטעם התוכנית שליוו את המשפחות
- עובדות סוציאליות לחוק אימוץ ילדים מטעם השירות למען הילד שליוו את הילדים בתוכנית
- אנשי מטה במשרד הרווחה שהיו מעורבים בניהול התוכנית (להלן: מטה התוכנית)

2.3.2 כלי המחקר

במחקר נעשה שימוש בשיטות מחקר איכותניות וכמותיות:

(1) שישה ראיונות עומק חצי מובנים עם גורמים במטה התוכנית: הראיונות נערכו בשני שלבים; כדי ללמוד על מטרות התוכנית, על הציפיות ממנה ועל ההיערכות לקראת הפעלתה נערכו ארבעה ראיונות עומק חצי מובנים בנובמבר 2016. כדי ללמוד על תפיסות הגורמים במטה על התוכנית לקראת סיומה, נערכו שני ראיונות עומק חצי מובנים בנובמבר 2020.

(2) קבוצת מיקוד לעובדות הסוציאליות של המשפחות מטעם התוכנית: לצורך למידה על תהליך ההפניה של ילדים לתוכנית בוצעה קבוצת מיקוד עם העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית בנוגע לשיקולים בבחירת המשפחות לתוכנית ובנוגע להכנה של הילדים וההורים, כמו גם דרכי יישום התוכנית, חוזקות וקשיים ביישומה, שביעות הרצון מן התוכנית ועוד. קבוצת המיקוד בוצעה בנובמבר 2017.

(3) חקרי מקרה: נערכו שמונה חקרי מקרה (case studies), שבחנו לעומק כמה נקודות מבט וסיפקו תמונה מעמיקה, מגוונת ורחבה מספיק על התוכנית. עבור כל מקרה בוצעו ראיונות עם אחד ההורים או עם שניהם (אם שניהם מעורבים פעילים בתוכנית) ועם העובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית. במקרים שבהם אחד הילדים משולב בסידור חוץ-ביתי, רואיינו גם אחד מבני משפחת האומנה, מנחת האומנה או העובד הסוציאלי לחוק אימוץ ילדים. סך הכול נערכו 2-4 ראיונות למקרה.

חקרי מקרה במחקרי הערכה היא שיטת מחקר אשר מאפשרת לבחון במבט מעמיק ומקיף תוכנית בהקשר שבו היא מיושמת, מנקודות המבט המגוונות של בעלי עניין שונים בתוכנית. בכך היא מאפשרת לגלות היבטים שונים ומרובים של התוכנית (Baxter & Jack, 2008; Yin, 2017). השיטה אף מאפשרת למשתתפים להביע את עמדותיהם ואת תפיסת עולמם בנוגע לנושא הנחקר תוך עיגון נקודת המבט שלהם בנקודות מבט נוספות ומגוונות (Tellis, 1997). חשוב לציין שהמשתתפים בחקרי מקרה אינם נבחרים מדגמית אלא נבחרים בחירה מכוונת, משום שיש להם ידע שעשוי לתרום להבנת הנושא הנחקר (Stake, 1995).

חקרי המקרה במחקר נבחרו על פי המאפיינים שהוגדרו במטה התוכנית:

- שתי משפחות שילדיהן משולבים באומנת קרובים
- שלוש משפחות שילדיהן משולבים באומנה רגילה
- שתי משפחות שילדיהן אומצו
- משפחה אחת שבה הילדים חזרו להתגורר בביתם בעת ההצטרפות לתוכנית

במסגרת המחקר בוצעו 22 ראיונות עומק חצי מובנים במהלך התקופה שבין נובמבר 2018 לאוקטובר 2020. כל ראיון נמשך 40-120 דקות. הראיונות לוו במדריך ראיון שהתייחס לנושאים העיקריים שבהם עוסק המחקר ושנראו לצוות המחקר מהותיים לצורך הערכת התפיסה של המרואיינים את דרכי העבודה בתוכנית, את חוזקותיהן ואת האתגרים הקיימים (Rabionet, 2011). מדריך הראיון הותאם לתפקידו של המרואיין. בין השאר התייחסו המרואיינים לתיאור תפקידם, לתפיסותיהם בנוגע למטרות התוכנית ולדרכי הפעלתה, לחוזקות של התוכנית בעיניהם ולאיתגרים הטמונים בה. מנהלות המקרה, העובדות הסוציאליות של המשפחות מטעם התוכנית, נשאלו על מאפייני הרקע של הילד ושל משפחתו ועל הצרכים שלהן. נוסף לכך הן נשאלו על עמדותיהן כלפי התוכנית, על סוגיות שונות העולות בהפעלתה ועל האתגרים הטמונים בה. בני המשפחה שרואיינו התבקשו להתייחס לתוצאות בתום התוכנית, לתאר את הליווי והתמיכה שניתנים למשפחה ואת התמיכה שבני המשפחה נזקקו לה אך לא קיבלו, וכן להעלות הצעות לשיפור.

(4) ניתוח מידע מטופסי הוועדות לתכנון טיפול והערכה: העובדים הסוציאליים במחלקות המביאים משפחות לדין בוועדות תכנון טיפול והערכה מחויבים למלא עבורם טפסים המתארים את מצב המשפחות והילדים (מערכת המתווה). הטפסים מתייחסים

לסביבה שבה המשפחה חיה, למצב הדיור, למצב הכלכלי, למקורות התמיכה שיש למשפחה, לתעסוקת ההורים, לתפקודם כהורים ולתפקודם כמבוגרים, וכן לתפקוד הילדים מבחינה רגשית, חברתית ולימודית. הטפסים כוללים גם תיעוד של החלטות הוועדה ושל תוכניות הטיפול למשפחה וילדים.

2.3.3 איסוף הנתונים

נותח מידע מטופסי ועדות תכנון טיפול והערכה על 46 המשפחות שהצטרפו לתוכנית עד סוף יוני 2018, על פי לוח הזמנים של המחקר. איסוף המידע נעשה בשלוש נקודות זמן: בעת ההצטרפות לתוכנית (שאלון t_0); שנה לאחר כניסת המשפחה לתוכנית (אמצע התוכנית) (שאלון t_1); ושנתיים לאחר כניסת המשפחות לתוכנית (בתום התוכנית) (שאלון t_2). המידע נאסף על כל הילדים שהצטרפו לתוכנית ועל כל הילדים שסיימו אותה במהלך תקופת ביצוע המחקר.

לוח 1 מציג את מספר המשפחות והילדים שבנוגע אליהם התקבל מידע בשלוש המדידות:

- בעת הכניסה לתוכנית: המידע התקבל ידנית על בסיס טופסי המתוו"ה שמילאו העובדים הסוציאליים של המשפחות במחלקות.
- במהלך התוכנית: המידע התקבל באמצעות שאלון המבוסס על המדדים שבמתוו"ה. השאלון מוחשב באמצעות תוכנת נמלה.
- בתום ההשתתפות בתוכנית: המידע התקבל באמצעות שאלון שמוחשב אף הוא באמצעות תוכנת נמלה.

לוח 1: המשפחות והילדים שהשתתפו בתוכנית, לפי רשות (במספרים)

רשות	מס' משפחות			מס' ילדים			ילדים ומשפחות שהתקבל עליהם מידע בשתי נקודות זמן לפחות	
	תחילת התוכנית	אמצע התוכנית	סוף התוכנית	תחילת התוכנית	אמצע התוכנית	סוף התוכנית	משפחות	ילדים
סה"כ	46	44	44	87	92	100	46	94
באר שבע	10	10	10	22	24	28	10	24
אשקלון	9	7	9	15	10	14	9	14
בת ים	7	7	7	14	15	15	7	15
נתניה	10	10	8	19	21	17	10	19
חדרה	10	10	10	17	22	26	10	22

מן הלוח עולה כי במדידה הראשונה התקבל מידע על 46 משפחות, במדידה השנייה התקבל מידע על 44 משפחות (על שתי משפחות לא התקבל מידע), ובמדידה השלישית התקבל מידע על 44 משפחות (עקב נשירה של שתי משפחות לאחר פחות משנתיים). סך הכול, בשלוש המדידות התקבל מידע על 108 ילדים.

2.3.4 ניתוח הנתונים

ניתוח כמותי: כאמור, נאסף מידע על 108 ילדים, אולם ניתוח הנתונים התייחס ל-94 ילדים שעליהם התקבל מידע בשתי נקודות זמן לפחות; בעת הכניסה לתוכנית ובתום ההשתתפות. לחלק מן הילדים נקודת ההתחלה חושבה באמצע התוכנית, מאחר שהם נולדו לאחר שהמשפחה הצטרפה לתוכנית, ולחלקם נקודת הסיום חושבה באמצע התוכנית, עקב נשירה של המשפחה מן התוכנית. ניתוח הנתונים משתי המדידות נעשה באמצעות תוכנה לעיבוד נתונים SPSS גרסה 24. נערכו ניתוחי סטטיסטיקה תיאורית ובדיקות הבדלים מובהקים בעזרת המבחנים χ^2 ומבחן אה-פרמטרי למדגמים קטנים: מבחן Wilcoxon למדגמים מזוגים. כלל ההבדלים המתוארים בדוח המחקר הם הבדלים מובהקים ברמת מובהקות של 0.05 לפחות.

ניתוח איכותני: ראיונות העומק החצי מובנים שנערכו עם הגורמים במטה התוכנית, קבוצת המיקוד וראיונות העומק החצי מובנים שנערכו במסגרת חקרי המקרה נותחו בגישת הניתוח התמטית האיכותנית (שקדי, 2011). הראיונות והפרוטוקולים קודדו לקטגוריות שעלו באופן חופשי מן הטקסט. במהלך הקידוד נוצרו רמות של תת-קטגוריות בקטגוריית-העל, כך שכל קטגוריה כללה כמה תת-קטגוריות, ואלה כללו קטגוריות משנה, על פי התמות שעלו (שקדי, 2011; Strauss & Corbin, 1998) (ראו **לוח א-1** בנספח א). הניתוח התמטי בחקר המקרים הורכב מכמה רבדים. הרובד הראשון כלל ניתוח תמטי של כל ראיון בנפרד ואז של כל מקרה לגופו, כלומר של כל קבוצת ראיונות המקושרת לאותו מקרה: העובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית, הורים והעובדת הסוציאלית לחוק אימוץ ילדים. רובד הניתוח השני כלל ניתוח רחבי של המקרים – לאיתור סוגיות, נקודות דמיון ונקודות שוני ביניהם (Yin, 2017).

2.4 אתיקה במחקר

במסגרת המחקר ובעת קבלת הסכמת המרואיינים ננקטו הפעולות האלה:

- הובהר למרואיינים כי ההשתתפות במחקר היא על בסיס התנדבות בלבד, וכי הם אינם מחויבים להשתתף בו.
- צוין כי החוקרות מתחייבות לשמור בסודיות מלאה את תוכן השיחות, וכי בעבודת המחקר לא יצוינו פרטים מזהים על המרואיינים.
- הובהר כי ניתוח החומר וכתובת התובנות בדוח יתייחסו גם לראיונות שיערכו עם אנשים נוספים ולא באופן שיזהה כל מרואיין בפני עצמו.
- הובהר כי המרואיינים יכולים להפסיק את הקשר עם צוות המחקר בכל עת שירצו או לא להשיב לשאלות מסוימות, ללא כל השפעה שלילית עליהם.
- צוות המחקר ביקש מן המרואיינים רשות להקליט אותם, לטובת תמלול מלא של דבריהם. התמלול שימש רק את צוות המחקר בתהליך הניתוח, אך צוין כי הם יכולים לבקש לעצור את ההקלטה בכל עת שירצו וכי צוות המחקר מתחייב לכבד את הבקשות ולעשות זאת. למרואיינים הובטח שההקלטות ותמלילי הראיונות יישמרו שמירה מאובטחת במכון.

3. ממצאים

בפרק זה יוצגו ממצאי המחקר, לפי חלוקה זו: המשפחות והילדים המשתתפים בתוכנית; תפיסות על דרכי העבודה בתוכנית; תפיסות על הקשר בין התוכנית ובין שירותים נוספים; שביעות הרצון מן התוכנית; ותוצאות התוכנית.

3.1 המשפחות והילדים המשתתפים בתוכנית

בחלק זה יוצגו נתונים על מאפייני המשפחות והילדים בתוכנית, ולאחר מכן יוצגו תפיסות המרואיינים בנוגע למשפחות וילדים המתאימים להשתתף בתוכנית.

3.1.1 מאפייני המשפחות והילדים בתוכנית

עם הצטרפות המשפחות לתוכנית נאסף מן העובדים הסוציאליים של המשפחות במחלקות מידע על 46 משפחות שלהן 87 ילדים. בחלק זה יוצגו מאפייני המשפחות והילדים בעת קיום ועדת תכנון טיפול והערכה הראשונה, לאחר בחירת המשפחות ועם כניסתן לתוכנית. הממצאים על מאפייני ההורים יוצגו ברמת המשפחות והמאפיינים הנוגעים לילדים עצמם או לטיפול בהם יוצגו ברמת הילדים.

מאפייני רקע ומאפיינים דמוגרפיים של המשפחות

- 87% מן המשפחות הן משפחות עצמאיות והורה אחד בראשן. מהן: ב-54% ההורה רווק, ב-18% ההורים גרושים, ב-13% ההורים פרודים וב-2% מן המשפחות ההורה אלמן. ב-13% מן המשפחות ההורים נשואים.
- ב-93% מן המשפחות גיל ההורה שבראש המשפחה הוא 40-18. מהן: 51% בני 18-30, 42% בני 31-40, ו-7% בני 41 ויותר.
- ל-76% מן המשפחות יש עד שני ילדים: ל-43% מן המשפחות יש ילד אחד ול-33% יש שני ילדים, ל-15% יש שלושה ילדים ורק ל-9% מן המשפחות יש ארבעה ילדים.
- אין משפחות שבהן אחד מן ההורים הוא עולה חדש (עלה ארצה לאחר שנת 2010). עם זאת, ב-46% מן המשפחות, הורה אחד לפחות עלה לארץ אחרי שנת 1990.

מאפייני הסביבה המשפחתית והביתית

על 67% מן המשפחות דווח כי יש בעיה אחת לפחות במצבן הכלכלי ובתנאי הדיור שבהן הן חיות: על 52% מן המשפחות דווח כי מצבן הכלכלי אינו סביר ועל-40% דווח כי אין הן מנהלות תקציב משפחה תקין. על 67% מן המשפחות דווח כי יש להן בעיה אחת לפחות ביחסים המשפחתיים: ב-53% מן המשפחות היחסים בין ההורים אינם תקינים, ל-38% אין מקורות תמיכה (משפחה מורחבת או חברים) וב-24% מן המשפחות יש חשד לאלומות במשפחה (לוח 2).

לוח 2: מאפייני הסביבה המשפחתית והביתית של המשפחות שהצטרפו לתוכנית (באחוזים)

סך הכול (n=46)	
מצב כלכלי ודיור	
52	מצב כלכלי שאינו סביר
40	ניהול לא תקין של תקציב משפחה
37	תנאי דיור לא יציבים
26	מצב תברואה ותחזוקה לא תקין
67	מדד מסכם: מצב כלכלי ומצב דיור לא תקינים
יחסים משפחתיים ומקורות תמיכה	
53	היחסים בין ההורים / המטפלים הראשיים אינם תקינים
38	אין מקורות תמיכה למשפחה
24	יש חשד לאלימות, על כל היבטיה
67	מדד מסכם: יחסים משפחתיים ומקורות תמיכה לא תקינים

הערות:

- (1) מצב כלכלי ודיור: כן / בהחלט כן
 - (2) מדד מסכם: מצב כלכלי ומצב דיור לא תקינים: לפחות מצב אחד לא תקין בסביבה המשפחתית
 - (3) יחסים משפחתיים ומקורות תמיכה: כן / בהחלט כן
 - (4) יש חשד לאלימות, על כל היבטיה: לפחות מצב אחד לא תקין בסביבה המשפחתית
 - (5) מדד מסכם: יחסים משפחתיים ומקורות תמיכה לא תקינים: לפחות מצב אחד לא תקין בסביבה המשפחתית
- מקור המידע:** שאלון t_0

תפקוד ההורה כמבוגר

ב-83% מן המשפחות יש הורה שלו בעיה אחת לפחות בתפקוד כמבוגר: ב-54% מן המשפחות אף לא אחד מן ההורים במשפחה עובד, ב-46% מן המשפחות לאחד מן ההורים יש בעיית התמכרות וב-39% מן המשפחות לאחד מן ההורים יש מוגבלות (**לוח 3**).

לוח 3: תפקוד ההורה כמבוגר, במשפחות שהצטרפו לתוכנית (באחוזים)

סך הכול (n=46)	
תפקוד ההורה כמבוגר	
תעסוקה	
54	שני הורים במשפחה אינם עובדים / הורה יחידי אינו עובד
התמכרויות	
30	אלכוהול
24	סמים
9	עוסק בעבריינות
46	מדד מסכם: התמכרות אחת לפחות במשפחה
מוגבלויות	
35	הפרעה נפשית
9	מגבלה פיזית
2	מוגבלות שכלית התפתחותית
39	מדד מסכם: מגבלה אחת לפחות במשפחה
83	מדד מסכם: תפקוד ההורה כמבוגר

הערות:

(1) התמכרויות: משפחות שבהן לפחות אחד מבני המשפחה מכור/עברייני

(2) מוגבלויות: משפחות שבהן לפחות לאחד מבני המשפחה יש מוגבלות

(3) מדד מסכם: אחד מן ההורים לפחות עם בעיה אחת בתחום התפקוד (מוגבלות, התמכרות ואבטלת משפחה)

מקור המידע: שאלון t_0

התפקוד ההורי והטיפול בילדים

מדדי התפקוד ההורי הצביעו על אחוז גבוה מאוד של ילדים (76%) שהוריהם התקשו בטיפול בהם: לא דאגו לצרכים הרגשיים של הילד (73%), לא טיפלו בו ולא סיפקו לו השגחה יום-יומית (61%) ולא הגנו עליו ממצבי סיכון (53%). בנוגע ל-37% מן הילדים דווח כי הם נפגעו או כי יש חשד שנפגעו בעבר מהתעללות פיזית או מינית במשפחה, ועל 17% דווח כי בעת כניסתם לתוכנית הם סבלו מהתעללות או מאלימות פיזית או שיש חשד לכך. בנוגע ל-90% מן הילדים דווח כי יש מעורבות של עובד סוציאלי לפי חוק הנוער (לוח 4).

לוח 4: התפקוד ההורי והטיפול בילדים (באחוזים)

סך הכול (n=87)	
	תפקוד הורי
73	לא התייחסו לצרכים הרגשיים של הילד
61	לא סיפקו טיפול והשגחה יום-יומיים
53	לא סיפקו הגנה ממצבי סיכון
56	לא שיתפו פעולה עם נותני שירות
90	ילדים שבנוגע אליהם יש מעורבות לפי חוק הנוער
76	מדד מסכם: תפקוד הורי
37	מדד מסכם: התעללות פיזית או מינית במשפחה (בעבר)
17	מדד מסכם: התעללות פיזית או מינית במשפחה (כיום)

הערות:

מדד מסכם: תפקוד הורי – לפחות מצב אחד בתפקוד ההורים שמעורר דאגה / מעורר דאגה רצינית במשפחה

התעללות פיזית או מינית במשפחה בעבר וכיום: ענו כן/חשד

(3) מדדים מסכמים – לפחות מצב אחד של התעללות פיזית או מינית במשפחה, כולל: התעללות פיזית, התעללות נפשית, התעללות מינית על

ידי ההורים, התעללות מינית על ידי בן משפחה אחר

מקור המידע: תפקוד הורי: שאלון t_0

המדדים המסכמים של התעללות פיזית או מינית במשפחה: שאלון t_1 , נאסף מידע בנוגע ל-92 ילדים.

מאפייני הילדים ותפקודם

על פי אוכלוסיית היעד שהוגדרה במודל התוכנית, 85% מן הילדים שהצטרפו אליה היו מגיל לידה ועד גיל 6, ורק 15% היו בני 7 ויותר. חשוב לציין שהילדים בני 7 ויותר הם אחים בוגרים לילדים בגיל הרך, שכן תנאי הסף להשתתפות בתוכנית היה משפחות עם ילדים עד גיל 6. הגיל הממוצע של הילדים הוא 3.5, והחציון הוא 3.

מלוח 5 ניתן ללמוד כי ל-37% מן הילדים יש בעיה בתפקוד במסגרת הלימודים, 34% מן הילדים מפגינים הישגים לימודיים שאינם תואמים את גילם ו-41% מן הילדים עברו ועדת השמה לחינוך המיוחד. ל-32% מן הילדים יש בעיה אחת לפחות בתפקוד החברתי, ל-21% יש בעיה אחת לפחות בהרגלי חיים בסיסיים (שמירה על ניקיון והיגיינה) ול-18% מן הילדים יש לקות או מוגבלות מאובחנת.

לוח 5: תפקוד במסגרת הלימודים, תפקוד רגשי-חברתי, הרגלי חיים בסיסיים ומצב התפתחותי של הילדים בעת הכניסה לתוכנית (באחוזים)

סך הכול (n=87)	
	תפקוד במסגרת הלימודים
21	יש בעיות משמעת
19	לא מגיע למסגרת עם הציוד הדרוש
15	לא מגיע בזמן למסגרת ונשאר

סך הכול (n=87)	
6	לא שומר על רכוש המסגרת
6	לא מרוכז וקשוב
5	אין מוטיבציה ללמוד
6	אינו מרוכז וקשוב
4	לא משתתף בפעילויות של המסגרת
2	לא מבקש עזרה
1	אין קשר טוב עם צוות המסגרת
37	מדד מסכם: בעיה אחת לפחות בתפקוד במסגרת הלימודים
34	הישגיו הלימודיים אינם תואמים לגילו
43	עבר ועדת השמה
	תפקוד רגשי-חברתי
22	משתמש באלימות פיזית
18	משתמש באלימות מילולית
9	תגובותיו אינן תואמות למצב
8	אינו יוצר קשר עם מבוגרים אחרים
6	אינו מסתדר היטב עם חבריו
6	אינו שומר על קשר עם מבוגרים קרובים אליו
5	אינו נראה שמח
32	מדד מסכם: בעיה אחת לפחות בתפקוד הרגשי-חברתי
	הרגלי חיים בסיסיים
16	אינו נקי ומסודר
15	אינו שומר על היגיינה
21	מדד מסכם: בעיה אחת לפחות בהרגלי חיים בסיסיים
	מצב התפתחות (בשפה / במוטוריקה גסה / במוטוריקה עדינה): לקות או מוגבלות מאובחנת
13	לקות המשפיעה על תפקוד ועל הישגים לימודיים
6	בעיות רפואיות כרוניות
1	הפרעות נפשיות
1	נכויות
0	מוגבלות שכלית התפתחותית
18	מדד מסכם: ילד עם לקות או מוגבלות מאובחנת אחת לפחות

הערות:

(1) תפקוד במסגרת הלימודים, הישגיו הלימודיים אינם תואמים לגילו, תפקוד רגשי-חברתי, הרגלי חיים בסיסיים: לא / בהחלט לא

(2) יש בעיות משמעת, עבר ועדת השמה, משתמש באלימות פיזית, משתמש באלימות מילולית: כן / בהחלט כן

(3) מצב התפתחות (בשפה / במוטוריקה גסה / במוטוריקה עדינה): לקות או מוגבלות מאובחנת: כן (מאובחן)

מקור המידע: שאלון t_0

מאפייני המקרים לפי המקום שבו שהו הילדים (בבית / בסידור חוץ-ביתי) בעת כניסת המשפחות לתוכנית מן הנתונים (**לוח 6**) עולה כי 57% מן הילדים שהו בביתם בעת הצטרפות המשפחות לתוכנית. מבחינת החלוקה למשפחות עולה כי 50% מן המשפחות הצטרפו לתוכנית כאשר כל ילדיהן שהו בבית, וב-50% ילד אחד לפחות היה משולב בסידור חוץ-ביתי. מבין הילדים ששהו בסידור חוץ-ביתי בעת הצטרפות המשפחות לתוכנית – 46% שהו באומנה רגילה, 19% שהו באומנת קרובים, 19% שהו באומנת חירום, 11% היו משולבים בפנימיות ורק 5% היו משולבים ב"אומנה רצף אימוץ".

לוח 6: התפלגות סוגי המקרים, לפי המקום שבו שהו הילדים בעת כניסת המשפחות לתוכנית (במספרים ובאחוזים)

%	n	
100	87	ילדים
57	50	ילדים בבית משפחתם, בקהילה
43	37	ילדים בסידור חוץ-ביתי
100	46	משפחות
50	23	משפחות שבהן כל הילדים בבית
50	23	משפחות שבהן לפחות ילד אחד משולב בסידור חוץ-ביתי
100	37	ילדים בסידור חוץ-ביתי: התפלגות לפי סוג הסידור
46	17	אומנה
19	7	אומנת קרובים
19	7	אומנת חירום
11	4	פנימייה טיפולית / פנימייה פוסט אשפוזית
5	2	"אומנה רצף אימוץ"

הערה:

ילדים בסידור חוץ-ביתי – התפלגות לפי סוג הסידור: רק בקרב ילדים שהיו בהשמה חוץ-ביתית
מקור המידע: שאלון t_0

3.1.2 המשפחות המתאימות לתוכנית

אוכלוסיית היעד של התוכנית, כפי שהוגדרה במודל התוכנית וכפי שהיא משתקפת בנתונים לעיל, כוללת משפחות שהמחלקות זיהו ככאלה שבהן להורים יש קשיים ניכרים בתפקוד כהורים וכמבוגרים, ולכן ילדיהם, מלידה ועד גיל 6, נמצאים בסיכון גבוה בהיבט הפיזי, הרגשי-התפתחותי והחברתי. המרואיינים הצביעו על כמה מאפיינים בסיסיים המשותפים להורים המתאימים לתוכנית, ובהם נסיבות חיים קשות, חיים במעמד חברתי-כלכלי נמוך, בדידות והעדר תמיכה משפחתית וחברתית, נכויות ומגבלות פיזיות וחוויות מתמשכות של הזנחה, אלימות, פגיעות מיניות, דרות רחוב, שוטטות, זנות והתמכרויות.

” אני עברתי ילדות לא קלה עם זוג הורים שלא מסתדרים וכל הזמן בבית היה קללות והיה מריבות, הורים שכל הזמן רבים. אני הרבה פעמים נזרקתי לרחוב ואני חייתי ברחוב מגיל קטן, 15, 16. ניהלתי מערכות יחסים לא בריאות. אני יצאתי עם בני מיעוטים, כל הילדים שלי מבני מיעוטים. הילדה הראשונה שלי ילדתי אותה בגיל 18.5. בהתחלת ההיריון אימא שלי לא רצתה לקבל את ההיריון, זרקה לי כיסא על הבטן. אני ברחתי מהבית” (אם, משתתפת בתוכנית).

אנשי המקצוע שרואינו תיארו כיצד חוויות הילדות הקשות של ההורים משפיעות על חייהם גם בבגרותם. חלק מן ההורים תוארו כסובלים מתסמינים פוסט-טראומטיים שהשפיעו על עיצוב אישיותם, על הקשר שלהם עם ילדיהם ועל התפקוד ההורי שלהם.

” מה שהכרתי, זה כאילו בור ללא תחתית. בפגישה הראשונה איתה בלשכה היא באה עם 'תביאי לי כסף לפיתה, אין לי אוכל, אני לא רוצה את הילד, תיקחו אותו ממני או שתחזירו את כולם'... הבית שלה היה... הקירות מתקלפים כבר בצבע ירוק, כמו ירקת כזאת על הכול. בלגאן. לא בית. את נכנסת כמו למחסן. והיא לעומת זאת מאוד מטופחת. היה ניגוד מאוד גדול. שהיא תמיד מתוקתקת ועם ציפורניים וגם כאילו במצב הכי טוב ועדיין היא נראית בסדר ולא ניכר עליה, אבל הבית, כביסות בכל מקום, כמו מחסן. בכל מקום בגדים ושקיות והמטבח שבור ומכונת הכביסה באמצע הבית. המקרר ריק, והילדים [היא צרחה עליהם] 'תלכו מפה'. ממש אווירה של, לא, אי אפשר לגדל שם ילדים” (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית).

מרואיינים רבים סברו כי יש לבחון מי מקרב המשפחות בקצה רצף הסיכון תוכלנה להפיק תועלת מן התוכנית וכי קשה מאוד לנבא מראש מי הן המשפחות המתאימות ביותר. אולם מדבריהם עלו הקריטריונים הבסיסיים להתאמה: מוטיבציה לשינוי ויכולת להיעזר. המרואיינים הדגישו כי התוכנית אינטנסיבית מאוד ודורשת התגייסות רבה, יכולת לתת אמון באנשי מקצוע וכוחות להתמודד עם דרישות לשיתוף פעולה במגוון היבטי חיים בו-זמנית.

3.2 תפיסות על דרכי העבודה בתוכנית

בחלק זה יוצגו תפיסות על היבטים שונים בדרכי העבודה בתוכנית, לפי הנושאים האלה: דרכי העבודה בתוכנית ברוח הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני; דרכי העבודה המשפיעות על התקדמות ההורים בתהליך השיקום ההורי; משך הזמן של השתתפות המשפחות בתוכנית; דרכי העבודה עם משפחות על פי המקום שבו שהו הילדים בעת הכניסה לתוכנית (בבית, בסידור חוץ-ביתי או באומנת קרובים).

3.2.1 דרכי העבודה בתוכנית ברוח הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני

בחלק זה נתאר את תפיסותיהם של המרואיינים על דרכי העבודה הייחודיות לתוכנית: העסקת עובדת סוציאלית ייעודית לתוכנית, שבאחריותה מספר קטן יותר של משפחות בטיפול לעומת המקובל במחלקות, פניות וזמינות גבוהה של העובדת הסוציאלית עבור המשפחות ושימוש בסל מענים גמיש.

התוכנית מבוססת, כאמור, על פרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני, שאותה פיתחה פרופ' מיכל קרומר נבו מבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש שפיצר באוניברסיטת בן גוריון שבנגב. משרד הרווחה אימץ בשנת 2016 את הפרדיגמה הזו כמודל מוביל לעבודת העובד הסוציאלי של המשפחה במחלקה. הפרדיגמה מושתתת על ארבעה עקרונות מרכזיים: (1) ראייה של העוני המתבטא במחסור חומרי, מחסור בהון חברתי (כלומר, בנגישות להשכלה, בריאות, תעסוקה, שירותי רווחה אישיים, דיור, ביטחון סוציאלי) ומחסור בהון סימבולי (כלומר, מחסור בכבוד ובנראות חיובית ואי הכרה בידע של אנשים החיים בעוני), כהפרה של זכויות אדם; (2) ידע מתוך קרבה – הכרה בידע של אנשים החיים בעוני תפתח מתוך קרבה בין עובדים סוציאליים למשתמשי השירותים; (3) עיקרון אתי – הכרה בכך שעובדים סוציאליים צריכים להתייבב לציידם של האנשים החיים בעוני במאבקם. על פי עיקרון זה תפקידם של העובדים הסוציאליים הוא לשמש נציגים של מקבלי השירותים בחברה, לחזק את קולם ולקדם בכך את הצדק החברתי; (4) עיקרון מעשי הכולל מערך של פרקטיקות המשלבות פעולות מקצועיות משני סוגים: חלוקה מחדש של משאבים והכרה באנשים בעוני, כלומר פעולות פרטניות שייתנו מענה משולב לשלוש רמות העוני המוצגות בעיקרון הראשון (קרומר-נבו ואח', 2019) ושעניינן בניית יחסים קרובים וסולידריות עמוקה בין העובדים הסוציאליים ובין משתמשי הפרקטיקה של עבודה סוציאלית מודעת עוני (Lister, 2004).

הפרקטיקה של עבודה סוציאלית מודעת עוני מבקשת אפוא לתת מענה משולב לשלוש רמות העוני – מחסור חומרי, מחסור בהון חברתי ומחסור בהון סימבולי. היא עושה זאת במגוון דרכים, ובהן שימוש בסל מענים גמיש, הרחבת ההזדמנויות החברתיות הזמינות עבורם באמצעות מיצוי זכויות אקטיבי ותיאום בין שירותים.

תפקידה של העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית והקשר של המשפחות עימה

מאפייני התפקיד של העובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית הם ייחודיים ומותאמים לפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני (קרומר-נבו ואח', 2019). במסגרת התוכנית מועסקת במשרה מלאה עובדת סוציאלית ייעודית בכל מחלקה, והיא אחראית לליווי של 13 משפחות לכל היותר. מספר המשפחות שבאחריותה קטן הרבה יותר ממספר המשפחות שבאחריות העובדת הסוציאלית של המשפחה במחלקות לשירותים חברתיים, המלווה 80-120 משפחות. מצב זה מאפשר לעובדות הסוציאליות מטעם התוכנית להיות בקשר אינטנסיבי עם המשפחות, קשר המתאפיין בזמינות ובנגישות. במסגרת תפקידה, נפגשת העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית עם ההורים בביתם, מכירה מקרוב את התפקוד היום-יומי של כל בני המשפחה בתחומים השונים וכן את מערכות היחסים במשפחה. לדברי העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית, בכך טמון יתרון, כי הדבר מאפשר היכרות לא פורמלית ומעמיקה יותר עם המשפחות בסביבת חייהן הטבעית ומסייע להן ללמוד טוב יותר על צורכי המשפחות ולהדריך את ההורים כיצד לפעול.

” בחודשים הראשונים בעיקר הייתי מגיעה לבית של המשפחה המון. ואין כמו להיות שם בשטח. ככה אפשר לדבר איתו (עם האב) על דברים שהוא לא מביא לבד לשיחות במשרד, כי הוא לא ידע שצריך להביא אותם. [...] הוא לא רואה סיכון. הוא יכול לשלוח את הילד לגן משחקים, ילד בן 3 לבד. לא רואה שגם עם הגן משחקים צמוד לבית, זה לא מקום בטוח לילד בן שלוש. הוא באמת לא רואה. זה לא מתוך הזנחה, זה לא מתוך חוסר אכפתיות. הכי טוב לראות את הדברים בעיניים ואז גם ההתערבות נעשית במקום. בזמן אמת.”

(עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

היבט נוסף בתפקידה של העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית, המותאם אף הוא לעקרונות הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני, הוא ליווי בני המשפחה לשירותים שונים בתהליכים של מיצוי זכויות, סנגור, תיווך וחיבור אל השירותים בקהילה: שירותי בריאות, שירותי גמילה מהתמכרויות, שירותי בריאות הנפש, שירותי תעסוקה, וכן היותה זמינה כל שעות היממה לסיוע בעיתות חירום.

” אני אומר לך העו"סית הזו, אישה מדהימה. הקטע שהיא באה ורצה איתך לכל פינה ולכל מקום, זה אני לא חוויתי אף פעם, אף פעם. וואלה אני לא אשכח איך היא רצה איתי, היא ממש תפסה אותי יד ביד. לא ידעתי להגיע לשום משרד. היא אמרה לי: 'אל תדאג, אני אדאג לך שיהיה לך משכורת, אני אדאג לך', והיא עלתה איתי לביטוח לאומי [...] מפה הייתה באה לאסוף אותי לפגישות. נשבע לך, כן עם האוטו שלה. טויוטה ישנה. אני לא האמנתי שיש ככה ברווחה". (אב, משתתף בתוכנית)

” עזרה שלה הייתה מעל ומעבר. מאיזו בחינה? שגם יכולתי להתקשר אליה אפילו בשעות הערב, לא משנה מה, שהרגשתי ש'וואו אני צריכה את זה' הייתה מתקשרת היא הייתה מדברת איתי, שומעת אותי קודם כל וזה מאוד עזר". (אם, משתתפת בתוכנית)

ההורים שרואיינו הביעו שביעות רצון רבה מן הקשר האינטנסיבי והגמיש עם העובדת הסוציאלית, ותיארו קשר חם, קרוב ותומך במיוחד. תיאורים אלה עולים בקנה אחד עם עקרונות הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני.

” שאת יודעת שיש כאילו מישהו שאיתך, שאת לא לבד. הביטחון הזה, הידיעה שאת כאילו, ברגע של מצוקה את יודעת למי לפנות, שלא ידחו אותך. לא יגידו לך ללכת, או 'יהיה בסדר'. לא. ישר מסתכלים עלייך, אומרים לך 'בואי לשיחה, למשרד'. לא מתעלמים ממך, שזה הדבר הכי קשה. היא עוזרת לי המון וזה מאוד מחמם את הלב". (אם, משתתפת בתוכנית)

ההורים שרואיינו סיפרו כי **הקשר שנוקם בינם ובין העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית שונה במהותו מקשרים קודמים שחוו עם עובדים סוציאליים במחלקות**. הם חוו את העובדים הסוציאליים שטיפלו בהם בעבר כמי שאינם מבינים את נסיבות חייהם וכמי שפועלים בגישה שרירותית כלפיהם. לעומת זאת, הם רואים בעובדות הסוציאליות מטעם התוכנית כמי שפועלות בגישה שונה – אישית, קרובה, חמה, אמפתית ותומכת. לכן הם הרגישו כי אפשר לבטוח בהן.

” עכשיו אנחנו ביחסים מאוד טובים. כאילו חופשייה, אני מספרת לה הכול. אני סומכת עליה. על מישהי אחרת לא, אבל עליה כן. נגיד אף עובדת סוציאלית אני לא אאמין לה. אבל לה אני אאמין. כאילו אם יש דברים שהיא יודעת שזה לא בסדר אז היא אומרת לי, אבל היא לא נגדי או משהו. היא מקשיבה, היא מבינה. לא כמו עובדים סוציאליים אחרים שלפעמים יש להם את הקטעים שהם מאיימים". (אם, משתתפת בתוכנית)

” אבל היא [עובדת סוציאלית מטעם התוכנית] נלחמה ועשתה הכול כדי שאני באמת, ארגיש שהכול בסדר, את יודעת 'אני איתך, את לא לבד'. לא רק היא, גם בוועדות. החיבוק ומילות העידוד ושלא מסתכלים עלייך כאילו, בעין של שליטה. מסתכלים עלייך בתור בן אדם שאת יודעת מה את רוצה, שאת מספיק חזקה כדי להתמודד. וזה לא מובן מאליו שיש אנשים כאלה, באמת. בשנים שהייתי יותר צעירה, נזכרתי בהרבה עובדים סוציאליים לא פשוטים כל כך... אבל זה באמת אחר". (אם, משתתפת בתוכנית)

אנשי המקצוע שרואיינו הדגישו אף הם את חשיבות הקשר החם והתומך עם ההורים בתוכנית. מדבריהם עלה כי אחד המאפיינים הבולטים של משפחות אלה הוא בדידות והעדר תמיכה חברתית, וכי לכן ההורים זקוקים במיוחד לקשר זמין, חם וקרוב, שאינו ביקורתי ושיפוטי. הם זקוקים למי שרואה גם את חוזקותיהם בד בבד עם ראיית הקשיים שאיתם הם מתמודדים.

” היא אישה סופר אינטליגנטית. זה לא העזרה שהיא הייתה צריכה, את המישהי שתיקח אותן יד ביד לסיוע בשכר דירה. היא הייתה צריכה את הכתובת הזאת. את הכתובת הזאת שגם רואה אותה, באמת, לא רק את כל מה שהיא לא מצליחה אלא גם את היכולות שלה וגם את הניסיונות שלה וגם את הרצון שלה. היא הייתה צריכה מישהי שזמינה לה. זה מה שבונה את הקשר“. (עובדת סוציאלית לחוק אימוץ ילדים).

נוסף ליתרונות הרבים שצוינו בנוגע לתפקידה של העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית ולעובדה שהיא מלווה פחות משפחות מן העובדת הסוציאלית של המשפחה במחלקה, העובדות הסוציאליות שרואיינו ציינו כי עבורן **מדובר בתפקיד קשה מבחינה רגשית, ובמובנים מסוימים הוא קשה יותר מן התפקיד של העובדת הסוציאלית של המשפחה במחלקה**. הן טענו כי המחויבות שלהן למגוון רחב מאוד של משימות, ההיכרות האישית והמחויבות האישית לכל משפחה, בצד הזמינות בכל שעות היממה, וכן היותן גורם מרכזי בתהליך קבלת החלטות מכריעות בנוגע לעתידם של הילדים ולביתם הקבוע, מטילים עליהן עומס רגשי גדול.

” בתוכנית הזו נראה מבחוץ – נתנו לנו עשר משפחות, מה אנחנו מתלוננות? אבל יותר קשה להיות עו"ס בתוכנית מאשר עו"ס בלשכה. נתנו לנו אחריות על כל תחומי החיים שלהם, הקשר איתם הוא אינטנסיבי ברמה יום-יומית. גם בשבת, גם בחג. את שומעת את פרטי הפרטים של החיים שלהם, וזה נורא קשה להתמודד עם זה נפשית.“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

מבין העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית שרואיינו, היו שהדגישו כי לעיתים נלווית לעומס הנפשי שהן חוות טראומטיזציה משנית, ועל כן, לדבריהן, חשוב מאוד שיינתנו להן בקביעות תמיכה והדרכה.

” משהו במפגש הבלתי אמצעי עם המשפחות פירק אותי. עזבתי במצב נפשי קשה מהתוכנית. היה שם משהו כמעט בלתי אפשרי. היו משפחות שהייתי לבד עם הקשר, עם הסיכון והאחריות, וזו הייתה חווייה מאוד מפרקת“. (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

כמו כן הן הביעו **קושי הנובע מתנאי ההעסקה שלהן**. לדבריהן הן לא מקבלות תגמול הולם על סוגי המשימות שלהן הן נדרשות ועל תפקידן המורכב ולכן מצב זה מתסכל עבורן.

” התפקיד הזה דורש הרבה יותר מעובד ממוצע במחלקה שבשעה שתיים מסיים את העבודה, סוגר את התיק, את הדלת והולך. פה העובד נדרש להיות ברמה אחרת עם זמינות אחרת. אבל לא מתוגמל אחרת. לא מבחינת פלאפון, צריך לענות בכל שעה שלא תהיה ואם הוא לא עונה – זה על מצפוננו ... דבר שני, אף אחד לא תגמל אותם על נסיעות, על שעות נוספות. מבקשים מהם להיות יחידת עילית, לעבוד אחרת ואתה בעצם מתוגמל עם תנאים הכי נמוך כמו כל עו"ס משפחה“. (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

לכן בראיונות נטען כי לצורך הצלחת התוכנית יש לספק להן תנאי העסקה מתאימים.

” כדי ששירותי הרווחה יוכלו להזין את המטופלים שלהם זה אומר שהם צריכים לקבל תנאי עבודה שהם ראויים וזה אומר גם את המקום של ההדרכות והמקום של ההכלה והמקום של לראות אותם והמקום של לתת להם כמות תיקים שהיא הגיונית“. (אשת מקצוע, מטה התוכנית)

אפשר שהתסכול שחוות העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית מריבוי המשימות המוטלות עליהן ומן העומס הרגשי, בצד התחושה כי התגמול אינו הולם, הם שמסבירים את קצב התחלופה הגבוה שלהן.

” זה משהו שנורא מעמיס רגשי וזה נורא תלוי מי את, אבל אני יכולה להגיד לך על עובדות של התוכנית, יש אחת שעזבה ואומרת שבדיעבד היא עזבה בגלל העומס [...] היא הבינה שהיא חוותה דיכאון. יש עובדת אחת שגילו לה עכשיו מחלה אוטואימונית שזה בטוח קשור במצב נפשי, ובפועל היא לא מתפקדת“. (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

ההורים שרואיינו תיארו את **תחלופת העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית כאחד הקשיים המרכזיים שהם חוו בתוכנית**. הם סיפרו כי לקח להם זמן רב לבטוח בעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית, להיפתח אליה ולשתף איתה פעולה. הפרדה ממנה נחוותה כאובדן והם התקשו לשוב ולתת אמון, להיפתח בפני עובדת סוציאלית חדשה ולפעול ליצירת שינויים בתחומי החיים השונים באותה מסירות ובאותו הקצב שבו הם פעלו לפני חילופי העובדות הסוציאליות. דברים אלה מדגישים שוב את המרכזיות שמייחסים ההורים לקשר החם, האינטנסיבי והתומך שקיבלו מן העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית, וראייתה כגורם מרכזי המשפיע על הצלחתם בתוכנית.

מתן סל מענים גמיש

מאפיין נוסף של עבודה לפי הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני הוא מתן סל מענים גמיש לכל משפחה. לפי פרדיגמה זו, ההיבטים החומריים והרגשיים של החיים כרוכים זה בזה ללא הפרדה, ולכן הטיפול באנשים החיים בעוני דורש עיסוק בשני העולמות, החומרי והרגשי, במשולב. לשם כך העובד הסוציאלי זקוק בראש ובראשונה לגיטימציה להתייחס לצרכים החומריים של האנשים שבהם הוא מטפל, ובהמשך גם לסל מענים גמיש (קרומר-נבו ואח', 2019).

על פי תפיסה זו, התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה" מעניקה לכל משפחה סל מענים גמיש על סך 30,000 ₪ לשנה, ובסך הכול 60,000 ₪ לכל תקופת ההשתתפות בתוכנית. מטרתו של סל זה היא לסייע בשיקום המשפחה ובשיפור תחומי התפקוד השונים באופן המותאם לצרכיה הייחודיים. דרך עבודה זו, ברוח הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני, תוארה כייחודית ושונה מדרכי העבודה השגרתיות במחלקות.

סל המענים הגמיש אפשר להגיש מענים ייחודיים לכל משפחה על פי מאפייניה וצרכיה, והיה נדבך חשוב בהצלחת תהליך השיקום. מן הראיונות עלה כי המענים שניתנו היו רבים יותר ואף איכותיים יותר מאלה שקיבלו המשפחות מן המחלקות לפני הצטרפותם לתוכנית. למשל, נאמר כי ניתן סיוע כלכלי לשיפור תנאי הדיור, כמו צביעת הבית, ולהשלמת הציוד הביתי הבסיסי, כמו ריהוט ומוצרי חשמל ביתיים.

במסגרת סל המענים הגמיש היו מי שקיבלו סיוע ברכישת מיומנויות. למשל, אחד האבות קיבל סיוע במימון לימודי קרוא וכתוב. הוא הרגיש צורך בכך כדי שיוכל לקרוא לבנו ספרים. להורים אחרים ניתן סיוע במימון שיעורי נהיגה, והיו גם מי שקיבלו סיוע ראשוני ברכישת השכלה גבוהה. עוד אפשר סל המענים הגמיש מתן טיפול פרטי, ייחודי ומותאם תרבותית, שאותו לא ניתן היה לספק למשפחות באמצעות דרכי העבודה הרגילות במחלקות, אשר מחייבות תלות בזמינותם ובמומחיותם של מטפלים בשירותים הציבוריים.

”אם קודם, לפני התוכנית, הייתי בקטע של להסביר למשפחות 'למה אני לא יכולה', אז היום אני יכולה ואני אומרת להם 'תחשבו פרוע, השמיים הם הגבול. אתם תגידו מה צריך ואנחנו נחשוב איך משיגים את זה'. וזה בערך התגשמות כל החלומות“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

”אמרתי לה [עובדת סוציאלית מטעם התוכנית], את תוכלי לשנות את החלומות שלך. כי אם היום החלומות שלך זה לפתור את המחסור של המשפחה במזון אז את יכולה לשדרג את החלומות שלך למקום יותר גבוה. זה לא רק הצרכים המידיים והמקום הכי נמוך בפירמידת הצרכים. את תוכלי לחלום ביחד איתם למקומות הרבה יותר גבוהים. וזה הוכיח את עצמו. כאילו יש לנו בנות שיצאו להשכלה אקדמאית עם התוכנית הזאת“ (אשת מקצוע, מטה התוכנית)

העזרה החומרית תוארה כחשובה מאוד עבור המשפחות, הן למילוי צרכים חומריים הן לשיפור הרווחה הנפשית, באופן שמאפשר פניות לשיפור התפקוד ההורי.

”אני בחיים שלי לא הייתי יכולה להרשות את זה לעצמי, מהבגדים ועד המחשב שקנו לי. שזה עדיין נמצא אצלי. זה דברים שנותנים חוזק. אני לא צריכה לשבת ולחשוב את המחשבות האלה שזה גורם, והדיכאון הזה שאת נכנסת אליו, שזה הכי גרוע שיכול להיות. אני יותר חופשייה ככה“ (אם, משתתפת בתוכנית)

”הבאתי לה עגלה חדשה, של פג, מהממת, תקשיבי וזה כאילו, הייתה הולכת כמו טווס עם העגלה. ואחרי כל העזרה [החומרית] שעזרתי היה אפשר לדבר על מיליון דברים, כאילו על הגנה, על כספים, על בית, על זה, מה שהיה אכפת לה זאת העגלה והציוד שהבאתי לה, ציוד דנדש ויפה ואיכותי ושכולם יראו שיש לה, שהיא כבר לא ה'מסכנה' יותר“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

דברים אלה של המרואיינים מחזקים את הנחת היסוד שעליה נשענת הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני, ולפיה ההיבטים החומריים והרגשיים של החיים כרוכים זה בזה ללא הפרדה (קרומר-נבו ואח', 2019).

העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית שרואיינו הביעו שביעות רצון מן התוכנית ועם זאת הן העידו על קשיים בירוקרטיים הנוגעים לשימוש בסל המענים הגמיש.

”לאחרונה זה הופך להיות קשה, עם הכספים והרבה ועדות... גם כן, זה גם מוסיף הרבה קושי טכני בעבודה שלנו, ספקים, כספים, זה בור ללא תחתית, המלווה, לקבל אותה, להכשיר אותה, מהלשכה הרבה דברים נוספים מעבר לעבודה הטיפולית. אם אני מסכמת מתוך חמישה ימים, יש לי יומיים נגיד לעבוד עם מטופלים ושלושה ימים לא. וזה לא הגיוני...“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

3.2.2 דרכי העבודה המשפיעות על התקדמות ההורים בתהליך השיקום ההורי

העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית שרואיינו סיפרו כי במהלך הזמן הן הבחינו בשינויים שהתרחשו אצל ההורים הן בתפקודם כמבוגרים הן בתפקוד ההורי שלהם. הן מתארות את השינוי כתהליך הדרגתי שראשיתו שיפור בהתנהלות בהיבטים הטכניים של חייהם: החל מהסדרת מצבם הכלכלי, שיפור במצב בריאותם ובמצבם התעסוקתי ושיפור בתנאי הדיור שלהם, המשך בשיפור בניהול משק הבית וחיי המשפחה ועד לשינוי רגשי עמוק יותר שמתרחש אצלם, שבו הם לומדים שהורות אמורה להיות מצמיחה ומזינה. ביטוי לשינוי שהתחולל אצל ההורים משינוי טכני וחיצוני לשינוי רגשי עמוק בא לביטוי בדברים האלה:

” כשהתחלנו את הקשר בינינו כל הזמן היא התעצבנה עלי ואמרה: 'אתם כל הזמן רוצים לדבר על רגשות ורגשות וזה, יאללה, כאילו העיקר שאני עושה את הדברים, אני קמה, אני מתפקדת, אני עובדת, אני מפרנסת את עצמי, אני מגיעה לביקורים, אני נהנית איתם, אנחנו משחקים. למה צריך כל הזמן לדבר על כאילו איך מרגיש לי? ואיך זה וזה?' והיום זה מדהים השיחות שהיא עושה עם הילד שלה והיכולת שלה לדבר את הרגש. גם הרגש שלה, גם לעזור לילד לדבר את הרגש שלו. כמה היא מודעת לחשיבות של לדבר את הקשיים, לדבר את הרגשות [...] זה באמת באמת הופנם אצלה." (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

מדבריהן של העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית עולה כי עם הזמן ההורים לומדים להכיר את צורכיהם הרגשיים של הילדים ולפעול לפיהם, ולאזן בין מכלול הרכיבים של הורות מיטיבה: הצבת גבולות לילדים, סיפוק מסגרת תומכת עבורם והנאה מבילוי משותף עימם.

” היום בחוויה שלי כיף לי, חבל על הזמן. תיקון של החיים חוויתי, אני חווה תיקון של החיים. אני נהנה מכל רגע איתו. אני למדתי הרבה דרך הרווחה, למדתי הרבה איך להתנהג, אני לא ידעתי איך להתנהג, אני הייתי פרא אדם. סליחה שאני אומר את זה, אבל אני הייתי פרא אדם. ופתאום אני מגדל ילד כזה לבד. זה לדעת לקחת אותו לגן, להחזיר אותו מהגן, להכין לו לאכול, להכין לו לשתות, להלביש אותו, לתלות כביסה, לשטוף, לעשות כלים, זה דברים שאני בחיים לא עשיתי. והכי יותר מהכול, שאני יכול לשבת ולקרוא לו סיפור." (אב, משתתף בתוכנית)

” אני חושבת שאני אימא טובה דיה. אני חושבת שאני אימא מאוד טובה לשני הילדים שלי, אני לא מושלמת אבל אני יודעת לבוא ולבקש סליחה אם אני טועה. אני יודעת לבוא ולדבר עם ילד אם הוא טועה ולהסביר לו לא משנה מי מאיתנו כועס על מי אבל אנחנו עדיין נאהב אחד את השני. כעס זה רגש. וזה בסדר להרגיש. ולפעמים אנחנו אפילו שונאים את מי שאנחנו הכי אוהבים. אז אני חושבת שאני יכולה לתת לילדים שלי מענה בכל דבר והיום אני גם יותר יודעת לשמור על עצמי ולמדתי ליהנות עם הילדים." (אם, משתתפת בתוכנית)

ההורים ואנשי המקצוע נשאלו מה לפי דעתם ההסבר לשינויים שחלו בתפקודם של ההורים כמבוגרים ובתפקודם ההורי. ההסבר הבסיסי שהם העניקו הוא העובדה שההורים יכלו לבטוח בעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית. ההורים סיפרו כי לרוב, השתתפותם בתוכנית התאפיינה בתחילה בתחושות של חשש ובושה. לעיתים בעקבות ניסיונות קודמים לקבלת סיוע ממחלקות הרווחה שלא

נענו בשל מחסור במענים מתאימים ובשל זמינות שירותים נמוכה. חוויות אלה נצרבו בתודעתם והשפיעו על הקושי שלהם לשתף פעולה, ונדרש פרק זמן לא מבוטל לגייסם למעורבות מלאה לתוכנית.

ובכל זאת, מחקר המקרים עלה כי ההורים למדו עם הזמן לבטוח בעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית.

” לקח זמן לעזור לו להבין שיכול לשתף כשיש קושי. כי אנחנו לא מחכים לו מעבר לפינה ונשתמש בקושי הראשון שהוא יעלה כדי לקחת את הילד שוב. אלא שהקשיים, זה בדיוק המקום שהוא צריך לשתף כדי שנוכל לעזור לו. זה ככה משהו שלקח זמן, אבל פתאום זה קרה”. (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

לדברי ההורים, הם למדו לבטוח בעובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית בזכות הפניות והזמינות הרבה שלה אליהם, בזכות הקשר התכוף שכלל גם מפגשים בביתם וסיוע ב"זמן אמת" כמו גם ליווי לשירותים בתהליכים של מיצוי זכויות. הם למדו לבטוח בה גם בזכות הקשר החם, התמיכה והעדר השיפוטיות. עוד עלה מן הראיונות כי האמון נרכש גם בזכות האפשרות שהייתה לה לספק מענים מותאמים לצורכיהם הייחודיים.

” ממש עוזרים לך בהכול, לא מסירים עין על שום דבר. מתייחסים לכל דבר שאת מבקשת, שאת צריכה, שאת באמת זקוקה לזה. אמיתי עוזרים, כמה שיותר. אם זה כספית, שזה יעזור לי קצת בבית, אם זה בשביל לשמור על הילדה, ככה. כמה שהיא יכולה, היא אומרת, 'כמה שאני יכולה לעזור, אז בכיף'". (אם, משתתפת בתוכנית)

עבור חלק מן ההורים הייתה זו הפעם הראשונה שבה הם למדו לסמוך על איש מקצוע מן השירותים הציבוריים, ולהעריך את היתרונות ואת הכוח הטמון בהיעזרות בשירותים אלה. הדבר השפיע על רצונם להיעזר בשירותים נוספים ואף ליזום פנייה לבקשת עזרה מסוגים שונים.

” אני הייתי מאפס, הם עזרו לי ואחרי זה אני התחלתי לעזור לעצמי גם כן [...] היה לי תקופה, שלא הלכתי חודשיים לקבוצת תמיכה, כי לא היה מי שישמור על הילד... ואז אני מוצא את עצמי ככה סגור איתו [...] הראש מתחיל לגנוב אותי. עליתי לרווחה, לא התביישתי לבוא ולהגיד: 'תשמעו, אני מרגיש שאני בסכנה, חודשיים לא יורד לאן איי, לא יורד לקבוצות, אין לי בייביסיטר'. טה, טה, פה שם, עלה לי השם שלה, זאתי, שהייתה שומרת עליו במרכז קשר [...] והאמת ככה זה קרה. נתנו לנו את השבע שעות האלה". (אב, משתתף בתוכנית)

האמון הרב בעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית אפשר ביסוס קשר עמוק וטיפולי איתה. לדברי אנשי המקצוע המעורבים בהפעלת התוכנית, חלק מן ההורים התאפיינו בתהליך התקשרות פגוע בשל טראומות ומצבי חיים קשים שחוו בילדותם. הקשר החם והקרוב מאפשר תיקון של ההתקשרות הבסיסית הפגועה שלהם ומשפיע, בתהליך מקביל, גם על הורות מיטיבה ועל התקשרות בריאה יותר של הילדים אל הוריהם.

” זה חיבור אחר עם [האימא הזן] חיבור קוסמי, בעיניי. זה כמו שאומרים שיש התקשרות, והתקשרות זה חלק מהאינסטינקטים, זה כמו מפתח בשקע וכשמגיע השקע הנכון, זה פשוט קורה, והיא משתנה מול העיניים, ואז זה משליך על הילדים גם". (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

3.2.3 פרק הזמן שבו המשפחות משתתפות בתוכנית

בדברי ההורים ואנשי המקצוע עלתה כחוט השני הטענה כי פרק הזמן שבו המשפחות משתתפות בתוכנית (שנתיים) אינו מספיק וכי דרוש זמן רב עד שהמשפחות רוכשות אמון. נוסף על כך, רוב המרואיינים ציינו שההורים המצטרפים לתוכנית נדרשים לעבודה אינטנסיבית וקשה במגוון תחומי חיים בו-זמנית, במשך זמן קצר.

” כאילו ב'מיטיבים' הזה, מה שלא עשיתי 50 שנה, אני עושה בשנה אחת". (אב, משתתף בתוכנית)

” אני חושבת שהקושי העיקרי היה שזה המון דברים בו-זמנית. זה שהיה צריך לעזור לה גם לארגן בית, גם לארגן את המצב הכלכלי שלה והתעסוקתי שלה, גם לארגן את החיים שלה וגם לארגן את ההורות שלה בו-זמנית, זה היה הקושי העיקרי, אז היא הייתה מאוד מאוד עמוסה ומאוד מאוד עייפה. זה היה באמת עומס נורא גדול. זה היה ללמוד לתפקד כבן אדם נורמטיבי וכאימא בו-זמנית". (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

מסיבה זו, הן העובדות הסוציאליות שרואיינו והן ההורים ציינו כי לא ניתן לצפות כי כל ההישגים יושגו במהלך פרק זמן קצר. כאמור, במהלך התוכנית המשפחות התקדמו והשיגו הישגים מסוגים שונים. עם זאת, חלק מן ההורים שרואיינו סברו כי השיפור שחל אצלם בהתנהלות המשפחתית הכוללת עדיין לא מספיק עמוק ויציב וכי כדי להשיג שינוי איכותי יותר רצוי היה שישתתפו בתוכנית פרק זמן ארוך יותר.

” אני ציינתי, אנחנו משפחות שנמצאות בסיכון בעצם, ואני קוראת לזה 'סיכון'. כי אני יודעת מה זה 'שימוש' ואני יודעת כמה קל לרדת מהפסים וכמה קשה לצאת מזה. זה עבודה יום-יומית וזה מאוד קשה. בשביל זה אני חושבת שצריכים להרחיב את זה קצת יותר. להגיד לך את האמת? אם היו עכשיו מצרפים אותי לעוד שנה אחת הייתי בשמחה עושה את זה. ממש, אני אומרת לך את זה בפה מלא". (אם, משתתפת בתוכנית)

הצורך בהארכת משך השתתפותן של משפחות בתוכנית עלה ביתר שאת בנוגע למשפחות שבעת הצטרפותן לתוכנית ילדיהן חיו איתן. צוין כי במשפחות אלה המצב מורכב יותר וכי נדרש פרק זמן ממושך יותר עד לקבלת ההחלטה הסופית על משפחה מיטיבה וקבועה עבור הילד.

3.2.4 דרכי העבודה עם משפחות, לפי המקום שבו שהו הילדים בעת הצטרפות לתוכנית (בבית, בסידור חוץ-ביתי או באומנת קרובים)

דרכי העבודה עם משפחות שבעת הצטרפות לתוכנית ילדיהן היו בבית ועם משפחות שילדיהן היו בסידור חוץ-ביתי הן זהות. בשני המקרים מושם דגש על שיקום ההורים: נעשית הערכת צרכים מדויקת של כל בני המשפחה, נתפרת חליפת מענים ייחודית המותאמת לצורכי המשפחה באמצעות סל מענים גמיש, וההורים מקבלים ליווי מן העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית, שלה זמינות ופניות גבוהות וגישה חמה ולא שיפוטית כלפיהם. עם זאת, מדבריהן של העובדות הסוציאליות שרואיינו עולה כי בפועל יש שונות רבה בעבודה עם המשפחות, על פי מקום שהותם של הילדים בעת הצטרפות לתוכנית,

וכי כשהילד בבית הדבר מחייב הכרעות מסוג אחר לחלוטין, "כאילו שתי תוכניות". העובדות הסוציאליות שרואיינו שיתפו בסוגיות שונות המעסיקות אותן בהקשר זה:

עבודה קלה יותר עם משפחות שילדיהן משולבים בסידור חוץ-ביתי לתפיסת אנשי המקצוע המעורבים בהפעלת התוכנית, קל יותר לעבוד עם משפחות שילדיהן משולבים בסידור חוץ-ביתי בעת ההצטרפות לתוכנית, מכיוון שתהליך השיקום של ההורים מתאפיין לעיתים בנסיגה בתפקוד ההורי, ובמצב זה הילדים מוגנים יותר.

” במקרים שלנו שהילדים בתוך הבית יש לזה מחיר מסוים. אני חושבת שהייתי מעדיפה שהמשפחות בתוכנית יהיו משפחות שהילדים מחוץ לבית ואז התהליך באמת יותר מרגיע אותי. כי גם אם האישה הייתה נכשלת והולכת לשתות, כלומר מעדה בשתייה והילד לא נמצא כרגע אצלה, אז אפשר להחזיק אותה ולחבק אותה ולדעת שהילד מוגן. ובמקרה השני זה לא בהכרח...” (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

סיבה נוספת שצוינה היא שבמצב כזה קל יותר לרתום את ההורים לשתף פעולה ולעמוד בדרישות התוכנית.

” בעיני הרבה יותר קל כשהילד נמצא מחוץ לבית גם מבחינת יכולת לגייס את ההסכמה של ההורה וגם מבחינת היכולת לגייס את שיתוף הפעולה שלו. כי להורה בכל זאת יש תקווה שהילד יחזור אליו. כשהילד שלו עדיין איתו, אז הוצאה חוץ-ביתית זה איזשהו סוג של איום מבחינתו.” (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

קושי מרכזי שעלה מן הראיונות עם העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית הוא הצורך לשקול את הוצאת הילדים מן הבית ושילובם בסידור חוץ-ביתי במהלך ההשתתפות בתוכנית, במיוחד בשל יכולתה של התוכנית לספק למשפחות תמיכה אינטנסיבית לאורך זמן.

” ישנם מצבים שהם מצבי קצה, שבמצב רגיל אם המשפחה הזאת הייתה בתוך המחלקה ולא במסגרת התוכנית יכול להיות שהיינו מקבלים החלטות הרבה יותר קשות. כמו למשל הוצאה מהבית, אבל כאן, בגלל שיש אפשרות ללוות את המשפחה ממש מקרוב, ואם תהיה מעידה אני אהיה שם. אז אפשר לתת עוד ועוד צ'אנסים, שבמצב רגיל לא היינו יכולים לתת.” (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

מדבריהן של חלק מן העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית עולה כי לעיתים גם להן עצמן קשה לשקול שילוב של ילדים במשפחה מיטיבה וקבועה חלופית, במיוחד נוכח תפקידן בתוכנית המתאפיין בקשר אינטנסיבי, יום-יומי, חם ותומך עם המשפחות.

” אני חושבת שלנו, העובדים שעובדים עם המשפחות, זה הרבה יותר קשה לחשוב על אימוץ מאשר למנהלים או בעלי תפקידים אחרים במחלקה. כי אנחנו מלווים את המשפחה ממש מקרוב, ונקשרים אליהם ברמה אחרת, ומבטיחים להם שנעשה הכול הכול כדי להשאיר את הילד איתם.” (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

לדברי חלק מן העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית, קושי זה אף מתעצם לנוכח ההכשרה שקיבלו לפעול על פי הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני, המדגישה את החשיבות שבסולידריות עם המשפחות ובהתייצבות לצידין במאבקן בעוני (ראו קרומר-נבו ואח', 2019).

”הקושי הגדול שלי עם התוכנית, שיש דיסוננס מאוד מאוד גדול בין זה שכל ההכשרה שלנו הייתה של 'פרקטיקה מודעת עוני' עם היכרות מתוך קרבה וקשר, כשאנחנו אלה שמאיימים להוציא או לא להחזיר את הילד. החזקה של חוק הנוער ושל הסיכון ושל ההוצאה יחד עם יצירת קשר בתוך קרבה, זה כמעט בלתי אפשרי.“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

עם זאת, חשוב לציין כי היו עובדות סוציאליות מטעם התוכנית שאמרו שדווקא הקשר הקרוב והאינטנסיבי עם המשפחות מגביר אצלן את המודעות למצבי הסיכון שבהם נתונים הילדים ומחדד את הצורך להוציאם מן הבית. לדבריהן, לולא היו בקשר קרוב ייתכן שלא הייתה נשקלת הוצאתם של הילדים מן הבית.

”יש מקרים, שכאילו אני מרגישה שדווקא הקשר המאוד קרוב מעורר בי המון סימני שאלה ודאגה כי אני רואה את הדברים בפרטים היותר קטנים, ושאר הגורמים כאילו במקום של 'רגע, אבל הילדה מתפקדת והמצב בסדר אז למה את כל כך חוששת?' אבל העניין הוא שאני רואה דברים שהם לא רואים.“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

קשיים בעבודה עם משפחות שילדיהן משולבים בסידור חוץ-ביתי

בד בבד עם התפיסה ולפיה קל יותר לעבוד עם משפחות שילדיהן משולבים בסידור חוץ-ביתי, בראיונות תוארו קשיים ייחודיים בעבודה עם משפחות אלה. מניתוח הקשיים עלה כי הם קשורים ליישום חלקי של שיטת התכנון הבו-זמני. לפי שיטה זו, בתחילת התהליך הילד אמור להיות משולב במשפחת "אומנה רצף אימוץ". למשפחה זו אמור להיות תפקיד כפול: היא אמורה לספק לילד את צרכיו (הפיזיים, ההתפתחותיים, הרגשיים וכו') ולשמור על מקומם של הוריו, ומנגד היא אמורה להיות ערוכה ומוכנה לאימוצו, אם הילד לא יוכל לחזור לחיות עם הוריו. לפי עקרונות הפרקטיקה המיטבית של שיטת התכנון הבו-זמני, כדי שמשפחות האומנה תוכלנה לעמוד בדרישות התפקיד המורכבות, הן אמורות לעבור הכשרה מיוחדת לתפקיד ולקבל תמיכה לאורך כל התהליך. ואולם, מן המחקר עלה כי בפועל דרכי העבודה היו שונות מאלה הנהוגות בשיטת התכנון הבו-זמני. כך למשל עלה כי רק מעטים מן הילדים היו משולבים במשפחת "אומנה רצף אימוץ" בעת הצטרפות המשפחות לתוכנית: 30% מן הילדים שהיו משולבים בסידור חוץ-ביתי שהו באומנת חירום או בפנימייה ולא באומנה. מבין 70% מן הילדים שהיו משולבים באומנה, רק 5% היו משולבים ב"אומנה רצף אימוץ". שאר הילדים היו משולבים באומנה רגילה או באומנת קרובים. נוסף על כך, מרבית משפחות האומנה לא קיבלו הכשרה ייעודית וליווי המותאמים לתפקיד המורכב שהן ממלאות.

” אין לי הרבה מה לספר על הקשר עם הרווחה. לא היה קשר כאילו. הרגשנו שאנחנו מגדלים ילדה שלנו, ממש שלנו, באמת פעם בשבוע לוקחים אותה לראות את האימא הביולוגית וזהו. אף אחד לא בדיוק אמר לנו מה קורה. מנחת האומנה הייתה מגיעה אחת לשבועיים נדמה לי וזה היה שיחות חולין, העברת טכסים. לא היה דיון משמעותי, על מה שקורה פה בעצם.” (אם אומנת)

ההורים האומנים ביטאו קושי בנוגע לעובדה שהם לא קיבלו הכשרה וליווי מתאימים לתפקידם המורכב מטעם שירותי האומנה. בין השאר הם ציינו את הקושי הנובע מהעדר השקיפות על מצב ההורים ועל מידת ההתקדמות שלהם בתהליך השיקום והעידו כי הם לא קיבלו מידע על ההיתכנות של הילדים לחזור לחיות עם הוריהם. היו מי שאמרו שהתקשו לחיות באי-ודאות מתמדת בנוגע לשאלה אם הילדים ימשיכו לחיות איתם. אחרים ציינו כי העדר השיתוף גרם להם להאמין שהילדים המשולבים אצלם באומנה יישארו איתם בקביעות, דבר שהקשה עליהם מאוד להיפרד מן הילדים בהמשך, ולהשלים עם חזרתם אל בית משפחתם.

” אבל בסיטואציה הזאת שום דבר פה לא קל. רק לגדל אותו היה קל. כי זאת האמת. לגדל אותו היה קל. להיפרד ממנו היה קשה.” (אם אומנת)

” באמת שאי אפשר להתכונן לזה [לפרידה], בטח לא בעוצמות של ההיקשרות פה שהיו, כאילו, אני תמיד הייתי אומרת שאם תעשי בדיקת דם אז תראי שהילד הוא שלנו גנטית, כי משהו השתנה, האהבה שינתה לו את הגנים. וכאילו לוקחים לך את הילד (בוכה). את לא יכולה להתכונן לזה שהילד שלך לא יגור איתך יותר, אי אפשר... אי אפשר להיערך לזה ואי אפשר להבין את עוצמת הכאב. אין לך יכולת לחזות את העוצמה...” (אם אומנת)

היו הורים שפעלו כדי למנוע את חזרת הילדים לבית הוריהם, ויש להניח כי הקושי של ההורים האומנים להיפרד הקשה על הילדים בהמשך להשתלב בחזרה בבית משפחתם.

” המשפחה האומנת, היה תהליך מאוד מורכב לאורך כל הדרך מולם. הם מבחינתם לא שחררו את הילדה והם עשו כל מה שאפשר למנוע את החזרה שלה. זאת אומרת שהם גייסו כל מי שאפשר ואי אפשר שיגיד שהחזרה שלה תפגע בילדה...” (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

יצוין כי במקרים חריגים ניתנה למשפחות האומנה תמיכה רגשית מקצועית במימון התוכנית. מחקר המקרים עלה כי היו משפחות אומנה שהיו נתונות ביחסים מתוחים עם הורי הילדים.

” היו לנו הרבה חילוקי דעות עם האבא מרחוק [...] כן, ואז הוא ביקש שהוא יבוא אליו לחגים ואנחנו רצינו אותו בחגים. זה כמו זוג בגירושים...” (אם אומנת)

עם זאת, היו מקרים שבהם בשעה שהוחלט שהילד יחזור לחיות עם משפחתו, הורי האומנה החליטו להמשיך ולתמוך בילד ובמשפחתו. מעניין לציין כי לפי שיטת התכנון הבו-זמני, זה אמור להיות תפקידן של משפחות האומנה, וכי אף שהן לא הוכשרו לכך בתוכנית ושהדבר לא היה מצופה מהן, בכל זאת חלקן בחרו ביוזמתן לפעול כך.

”
אנחנו הגב שלהן. תקשיבי זה קשה, היא לבד עם שני ילדים. אז למה היא צריכה להיעזר בזרים? כשיש אותנו שאנחנו נכונים למשימה, נכונים לחלוטין ולא מערערים את האימהות שלה, ההפך, באמת מחזקים אותה. ואני חושבת שהיא כבר מאמינה בזה ורואה את זה שזה ככה... וזה טוב לה וטוב לנו וטוב לילד. אנחנו כאילו אמורות להיות בצדדים מנוגדים ולשמחתי הצלחנו ליצור מצב שבו כולנו מגויסים רק לדבר אחד והוא הילד. ולשים את האגו בצד. את יודעת יש פה אגו, זה לא שהיום אני צריכה לבקש רשות ממנה לדברים אזוטריים של ילד שאני גידלתי אותו. אבל אני עושה את זה כי אני מבינה שהמשחק השתנה, אין מה לעשות. אלה הכללים החדשים. ואני רואה את טובתו כטובה עליונה וזהו. והיא אותו דבר. אימא ואימא. שתי אימהות.“ (אם אומנת)

”
ואיתה [עם האימא] אני בקשר יותר מאשר איתו [הילד]. אנחנו בקשר בינינו, כן, ממש, כמו שהיא קוראת לזה: 'מבזק הבוקר'. 'חדשות הבוקר'. היא מספרת לי איך הוא הלך לגן כשיש גן, מתייעצת איתי בדברים. אנחנו קונים לו את כל מה שהוא צריך, עוזרים לה במה שהיא צריכה. אני כל הזמן אומרת לה שאנחנו המשפחה שלו תמיד וגם שלה ושל אח שלו הקטן, ולשמחתי היא מקבלת את זה בשתי זרועות פתוחות.“ (אם אומנת)

ההורים שילדיהם חזרו אליהם ושהמשיכו לקבל תמיכה מהורי האומנה הביעו הערכה על כך. הם הבינו שהמשך הקשר חשוב לילדיהם, העריכו את העזרה שקיבלו והוקירו זאת.

”
הילד נורא מבסוט שיש לו יותר זמן לראות את המשפחה האומנת. הוא הולך לשם לפעמים לשלושה ימים, ליומיים, נורא כיף לו. הוא רואה את החברים, את המשפחה. הם באמת אוהבים אותו. הם באמת, כמו הורים אמיתיים וזה נורא משמח אותי. אני פחות מרגישה קנאה כי אני בטוחה בעצמי. הם נתנו לו כל כך הרבה אהבה וחינוך ולימדו אותו מה זה נתינה ואני ממש ממש מודה להם על איך שהם טיפלו בו. זה מה שבעצם רציתי, שהוא יהיה במקום טוב. האישה הזאת שלוש שנים נתנה את הלב שלה לילד. היא לא החסירה ממנו כלום. היא גידלה אותו באותו דבר כמו שהיא גידלה את הילדים שלה. ואני רואה את זה ואני מרגישה את זה בתור אימא. וזה לא מובן מאליו.“ (אם, משתתפת בתוכנית)

מעניין לציין כי היו הורי אומנה שהמליצו על פיתוח מודלים חדשים של אומנה, כמו אומנה משותפת להורים וילדים ביחד או מודל של הורות משותפת.

”
הכי הייתי רוצה, שהאימא שלה תעבור לפה, יש פה יחידות דיור מקסימות. בואי, תבחרי לך חיים חדשים, תתרחקי מכל הזבל הזה. היא לא מצליחה להרים את עצמה לכלום. יש פה קו אוטובוס והיא הולכת מקסימום [לעשות בדיקות לגילוי סמים]. בקניות אני עוזרת לה. היא הייתה יכולה להיות פה לידינו, זה היה יותר ניש. וגם הילדה הייתה נהנית להיות עם האימא הביולוגית שלה וגם לנו זה היה קצת משחרר.“ (אם אומנת)

” והייתי רוצה שתהיה יותר אפשרות לגמישות. שיאפשרו להורים הביולוגיים לקבל אפשרות של פתרון מחוץ לקופסה. אני למשל הייתי אומרת שאם היו מאפשרים לאימא כאפשרות אמיתית כמו למשל מודל של הורות משותפת. כי הרי, תשמעי ההורים האלה נמצאים במצב שאומרים תראי, לקחו לי את הילד פעם אחת, אם אני אראה חולשה, אם אני אראה צורך בעזרה אולי ייקחו לי אותו עוד פעם. ואף אחד לא נותן להם אפשרות אמיתית לא להראות חולשה כי הם מחדים להראות חולשה. והם מפרשים לפעמים בקשת עזרה איזושהי חולשה. ואני מאמינה שאם היו למשל מציעים לה איזושהו מודל של הורות משותפת זה היה מאוד מקל עליה“. (אם אומנת)

קשיים בשילוב הילדים באומנת קרובים

19% מן הילדים שמשפחותיהם השתתפו בתוכנית היו משולבים באומנת קרובים (על פי רוב אצל סבים) בעת ההצטרפות לתוכנית. מציאות זו, שבה שיעור לא מבוטל של ילדים היה משולב באומנת קרובים, נובעת בין השאר מכניסתו לתוקף של [חוק האומנה לילדים התשע"ו](#), במרץ 2016, הקובע (סעיף 38), כי יש להעדיף שקרוב משפחה ישמש אומן לילד. במסגרת חקיקה זו הורחבה ההגדרה של "קרוב משפחה" שיכול לשמש משפחת אומנה לילד, והיא כוללת נוסף לדוד או לדודה גם אח, אחות, סב או סבתא. ואולם, הראיונות מלמדים על קשיים ייחודיים בעבודה עם משפחות שילדיהן משולבים באומנת קרובים, ובמיוחד באומנה אצל הסבים, בשל קיומן של מערכות יחסים משפחתיות שהן לעיתים מורכבות, סבוכות ורוויות קונפליקטים. במצבים אלה הילדים עלולים להילכד בקונפליקט נאמניות מורכב במיוחד.

” למשל, באחד המקרים הסבים מנהלים קשר מאוד מורכב ומאוד קשה וטעון עם הבת שלהם שהיא האימא של הילדה. הם לפרקים דוחים אותה בצורה קשה, אין לה מקום אצלם בבית, אין להם קשר איתה. או שהיא באה לגור אצלם לתקופות והם חונקים אותה ונורא מנהלים אותה ואומרים לה מה לעשות או שאומרים לה: 'את לא פועלת לפי הכללים שלנו אז שלום את יכולה ללכת מכאן ולא לבוא לכאן'. אז הילדה מצד אחד יש לה בית מכיל ואוהב אבל מצד שני היא נורא מבולבלת. יש כאן גם אבא. בנפרד. שנמצא במערכת יחסים עכורה גם עם האימא וגם עם הסבים, והילדה הזאת היא קרועה בתוך המשולש הזה. היא חיה בקונסטלציה משפחתית כמעט בלתי אפשרית“. (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית ציינו קושי נוסף שעלול לאפיין מקרים אלה, והוא מוטיבציה נמוכה יותר של הורים להשתקם, כאשר הוריהם משמשים אומנים לילד.

” לפעמים ההורים הביולוגיים אומרים: 'בסדר, הילד שלי בידיים טובות, אצל המשפחה', אז אין את המוטיבציה לעשות שינוי ושיקום. לא ברור כמה זה מאיים על הורים כשהילדים שלהם אצל הסבים ועד כמה זה באמת מגייס אותם לעשות את השינוי. אין להם הרבה מה להפסיד“. (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

קושי נוסף שעלה בעבודה עם משפחות שילדיהן משולבים באומנת סבים במסגרת התוכנית נובע מן הקושי של הסבים להתחייב למתן בית קבוע לנכדים מפאת גילם, והיעדר האפשרות לשקול אימוץ על ידם, למעט במקרים חריגים (בישראל מתאפשר אימוץ

קרובים רק על ידי דודים). סידור האומנה אצל סבים מוגדר סידור חוץ-ביתי זמני, ולכן ההיתכנות של ילדים המשולבים בסידור זה לזכות במשפחה מיטיבה וקבועה הוא נמוך יותר.

” הסבים מטפלים בילד כמו שצריך, מטפלים בכל צרכיו, אז איזה מן משפט אימוץ יש כאן? את לא יכולה לבוא לבית משפט רק עם הטיעונים על המצב הרגשי והנפשי של הילד בדינמיקה המשפחתית הסבוכה הזאת. במיוחד כשהסבים וההורים מתנגדים לאימוץ. אז במקרים האלה הפתרון של אימוץ שם בסוף הוא כמעט בלתי אפשרי.“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

3.3 תפיסות על הקשר בין התוכנית ובין שירותים נוספים

בחלק זה יוצגו תפיסות על קשיים בהטמעת התוכנית בעבודת המחלקה לשירותים חברתיים; ותפיסות על דרכי העבודה של השירות למען הילד, שירותי האומנה והייעוץ המשפטי במשרד הרווחה, שאינן מותאמות דיין לדרישותיה של התוכנית.

3.3.1 תפיסות על קשיים בהטמעת התוכנית בעבודת המחלקה לשירותים חברתיים

אחת המטרות של התוכנית הייתה לחולל שינוי בעבודתן של המחלקות, כך שתפיסת התוכנית ועקרונות ההתערבות שלפיהן היא פועלת ישמשו תפיסה מובילה בהן. מפעילי התוכנית עשו מאמצים כדי להטמיע את התפיסה שעליה מושתתת התוכנית, עבודה לפי הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני, בקרב העובדים הסוציאליים במחלקות. עם זאת, הראיונות העידו על שונות בין המחלקות מבחינת השפעת התוכנית על דרכי העבודה בהן. יש מחלקות שבהן התפיסה שעליה מושתתת התוכנית השפיעה על דרכי העבודה במחלקה ויש מחלקות שבהן הייתה התנגדות לתוכנית ונוצרו חילוקי דעות בין עובדים סוציאליים המחזיקים בתפיסה שעליה מושתתת התוכנית ובין עובדים סוציאליים אחרים במחלקה.

מדברי המרואיינים עלה כי ההשפעה השונה של התוכנית על המחלקות נובעת בין השאר מסיבות ארגוניות. לתוכנית הייתה השפעה מרבית במחלקות שבהן מדריך-ראש צוות (מדר"צ) אחד עבד אינטנסיבית עם עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית וסייע בהטמעת התפיסות של התוכנית בקרב שאר עובדי המחלקה. לעומת זאת, במחלקות שבהן העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית עבדה בכל מקרה עם מדר"צית אחרת, התוכנית ותפיסות העבודה שעליהן היא מושתתת לא חלחלו לעבודת המחלקה השוטפת, ומבחינה זו התוכנית נותרה מבודדת ומנותקת למדי מעבודת המחלקה.

” אני מחזיקה את התוכנית על הכתפיים שלי לבד. זה לא צוות או שירות, זה עובד שמחזיק את התוכנית.“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

” אני די מנותקת מהמחלקה. יש לי מדר"צית שלא פנויה אליי, יש מערכות שלא דווקא עובדות מסונכרן איתי ביחד, יש עוד בעלי תפקידים שלא מסונכרנים איתי, עובדים סוציאליים לחוק הנוער, יושבי ראש של ועדות תכנון טיפול והערכה. אני מדברת ועד היום הם לא מבינים. גם מנהלת המחלקה לא כל כך מבינה מה זה 'עבודה סוציאלית מודעת עוני'. זאת אומרת זה לא הוטמע אצל אף אחד. [...] אין סנכרון בין התוכנית לבין התשתיות במחלקת הרווחה.“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

הסבר נוסף לנתק המסוים של התוכנית מעבודת המחלקה, שעליו הצביעו חלק מן המרואיינים, הוא העובדה שלא ניתנה לשאר העובדים הסוציאליים במחלקה הכשרה בנושא עבודה לפי הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני (ההכשרה ניתנה למדר"צים, לעובדים סוציאליים לחוק הנוער וליושבי ראש של ועדות תכנון טיפול והערכה). תפיסת עבודה זו שונה במהותה מדרכי העבודה הרגילות במחלקות, והעדר ההכשרה משפיע על היווצרות חילוקי דעות בין העובדים הסוציאליים.

” בניגוד לתוכנית מפ"ה⁴ שנכנסה לצוות וכל המחלקה מקבלת הכשרה, כאן זה הכשרה ואוריינטציה רק לעובד המחלקה והאגף לא מדבר את השפה שאני עובדת בה ואני מרגישה שזה די מנותק. אני יושבת פה בעצם באיזה מובלעת בתוך המחלקה". (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית קיבלו הדרכה מגורם חיצוני למחלקה, ולדבריהן היא הייתה טובה מאוד אולם מנותקת מן ההדרכה הפנים-מחלקתית ומשיטות העבודה הנהוגות במחלקה, דבר שהעצים את הנתק בין תפיסות העבודה של התוכנית ובין תפיסת העבודה הנהוגה במחלקה.

הסבר נוסף לכך שהעובדים הסוציאליים של המשפחות במחלקות לא אימצו את התפיסה שעליה מושתתת התוכנית, לטענתם של מרואיינים אחדים, הוא שהעדר השוויון במשאבים העומדים לרשות העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית ושאר העובדים הסוציאליים במחלקה (לרשותה של העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית עומד סל מענים גמיש לכל משפחה, ולרשות העובדים הסוציאליים האחרים במחלקה עומדים משאבים מעטים יותר, ללא תקציב גמיש המאפשר מענה מותאם לצורכי המשפחה הייחודיים) היוו מחסום לאימוץ תפיסת העבודה של התוכנית במחלקה.

היו שאף ציינו כי מחסום זה לאימוץ התפיסה של התוכנית נבע מקנאה מסוימת שחשו העובדים הסוציאליים האחרים במחלקה לנוכח תנאי העבודה של העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית.

” מבחינת עובדי המחלקה יש התייחסות צינית לתוכנית הזאת. קודם כל, נתחיל מזה הם נורא עמוסים. והם רואים פה עובדת ב-80% שיש לה 10 משפחות. וזה משהו שהוא קשה להם מאוד, תחושה כזאת של תסכול [...] זה גם דורש המון משאבים של זמן. כי יש ועדות כל יומיים ורבע וכל משפחה צריך לעשות לה מתוו"ה וועדות ועוד דיון ועוד הערכה ועוד זה... וזה כולה... כולה תוכנית של עשר משפחות! זה לא היה פשוט להם להכיל את העניין הזה". (מנהלת מחלקה)

⁴ תוכנית מפ"ה (משפחות פוגשות הזדמנות) מתמקדת בהטמעת הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני בשירותי הרווחה. מטרות התוכנית הן להקנות ידע תיאורטי ופרקטי של עבודה סוציאלית מודעת עוני לעובדים הסוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים כדי לשפר את מצבן של משפחות החיות בעוני המתמודדות עם קשיים כלכליים, תעסוקתיים ומשפחתיים (בן רבי, 2019).

העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית תיארו גישות שונות של עובדים סוציאליים שונים לחוק הנוער בעבודה מולן. לדבריהן, היו שהעריכו את העבודה המעמיקה והאינטנסיבית שלהן עם המשפחות, בירכו על האפשרות שהייתה להם לקבל מהן עדכון שוטף על מצב הילדים וההורים במקום להסתמך על דיווח על אירועי חירום, והיו שסמכו עליהן שיתנו מענה מידי ב"זמן אמת". עובדים אלה אפשרו השהיה של הוצאת הילדים מן הבית. לעומתם, היו עובדים סוציאליים לחוק הנוער שהתקשו לאמץ את תפיסת העבודה של התוכנית עם המשפחות, כלומר התקשו לאפשר מצבים של "הכלת הסיכון" והשהיה של הוצאת הילדים מן הבית.

” כל אחת מהעובדות הסוציאליות לחוק הנוער הגיבה בדרך אחרת מול מצבי דאגה. היו כאלה שהייתה להן יותר יכולת הכלה ואורך רוח להכיל את מצבי הסיכון. היו גם כאלה שהרגישו מאוד מאוד טוב שהיה כאילו סוג של שוטר פנים כזה. גם מהמקום שבאמת האמינו שאפשר לתת הזדמנות אמיתית להורה ולעזור וגם אמרו 'אני יודעת שאת בשטח ואני יודעת שככה את בקשר וזה אז אני רגועה', והיו אחרות שפחות". (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית).

העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית שרואיינו ציינו כי ריבוי העובדים הסוציאליים לחוק הנוער והמנהלים שהן עבדו מולם, והגיוון בגישות שלהם, הכביד עליהן וגרם להן להסס אם לשתף בפתיחות בכל מה שידוע להן על מצב הילדים וההורים מכיוון שהן לא ידעו כיצד כל אחד יגיב למצבי סיכון שונים.

” אני חושבת שהיה לי מאוד מאוד כבד להחזיק את הזה [את התפיסה], אם הרגשתי שהעובדת סוציאלית לחוק הנוער היא יותר חרדתית ויותר נכנסת ללחץ, אז לא היה לי קל לשתף. זה לא היה לי כאילו קל להרגיש תחושת שותפות מול המשפחה. זה יצר קצת כובד ביני לבין חלק מהעובדות". (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

” היא עבדה די עצמאית ובאיזשהו שלב זה יצר מצב שהעובדות הסוציאליות לחוק נוער לא כל כך ידעו מה היא עושה והייתה ממש הרגשה של כאילו שני גופים שונים באותה מחלקה עושים דברים בכיוונים שונים. עובדות סוציאליות לחוק נוער היו מעלות את הדאגות שלהם והעובדת של התוכנית עם האמונה שלה במשפחה. שני דברים שלא תמיד התחברו. ואני בטוחה שהעמדות שהיו מאוד מנוגדות הקשו על העובדת וגם לפעמים זה נכח בוועדות". (עובדת סוציאלית לחוק אימוץ ילדים)

העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית שרואיינו סברו ברובן כי חשוב לפעול לעידוד שיתוף הפעולה של העובדות הסוציאליות לחוק הנוער עם התוכנית. נוסף על כך, היו מי שסברו שחשוב שיוקם במחלקות שבהן פועלת התוכנית צוות ייעודי שיידון במשפחות המשתתפות בתוכנית, יקיים חשיבה על מצבן, על ההתקדמות שלהן לעבר המטרות, על דרכי הפעולה המומלצות, על אפשרויות לשיתוף במשאבים ואף על שיקולים בתהליכי קבלת ההחלטות שיש לקבל. עבודה בצוות עשויה לסייע להן להפחית את העומס הרגשי והמקצועי המוטל עליהן ולסייע בקבלת החלטות מושכלת יותר.

” אני חושבת שאין ספק שבאמת הצוותיות הזאת מאוד מאוד מאוד תורמת. לא רק שהיא מחזקת, היא מאוד מאוד תורמת לעבודה טובה, הדיבור ביחד על המקרה, את יודעת, לא בצורה סמכותית אלא בצורה של סיעור מוחות, הוא מאוד תורם.“ (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

3.3.2 תפיסות על דרכי העבודה של השירות למען הילד, שירותי האומנה והייעוץ המשפטי של משרד הרווחה, שאינן מותאמות דיין לדרישות התוכנית

בראיונות עם גורמים שונים המעורבים בהפעלת התוכנית שיתפו המרואיינים בתפיסותיהם על דרכי העבודה של השירות למען הילד, שירותי האומנה והייעוץ המשפטי של משרד הרווחה, שאינן מותאמות דיין לדרישות התוכנית. נאמר כי העובדה שהתוכנית לא הוטמעה היטב במחלקה הקשתה גם על מעורבות פעילה של עובדות סוציאליות לחוק אימוץ ילדים בפעילות השוטפת של התוכנית.

” לא תמיד היה ברור לי מה תפקידי בתוך כל הדבר הזה. אני מתנהלת רק מול העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית? אני מתנהלת מול המחלקה? אני רק באה לוועדות? האם אני צריכה להיות מעודכנת גם בין לבין? העובדת הסוציאלית נגיד לא יכלה לעמוד בעומס של להעביר לי את כל הניירת של כולם כל הזמן בזמן אמת. זאת אומרת שגם אם הייתה המלצה על פתיחת תיק, היה צריך בכל זאת לרדוף ולבקש תשלוחו כל מיני כזה... [אז] לא חסכנו את הזמן הזה.“ (עובדת סוציאלית לחוק אימוץ ילדים)

קושי נוסף שעליו הצביעו המרואיינים הוא העדר קיומו של מאגר משפחות “אומנה רצף אימוץ”, אשר עומד בתנאי הסף לקבלת אישור לשמש משפחת אומנה או משפחה מאמצת, הן של שירותי האומנה הן של השירות למען הילד. הקושי נובע משילובם של ילדים באומנה בקרב משפחות שאינן מעוניינות או שלא תוכלנה לאמץ את הילד, ועל כן אם יוחלט על משפחה מיטיבה וקבועה באמצעות אימוץ יהיה צורך להעביר אותו למשפחה אחרת.

” אין מאגר שהוא מאגר משפחות אומנה עם אופק אימוץ שנבדק על ידי השירות למען הילד. המאגר הוא של האומנה. אבל זה לא בוודאות שמה שהם אומרים שזו משפחה עם אופק אימוץ זו אכן משפחה עם אופק לאימוץ. משפחה שבאה לאומנה, [...] יכול להיות שבהתחלה היא תגיד שהיא מאוד רוצה אימוץ, אבל ככל שהיא תכיר את הילד יותר היא תתחרט ותגיד 'לא, לא, זה רק אומנה'“. (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

קושי נוסף שהוזכר נוגע לאכזבות ולקושי של משפחות האומנה להיפרד מן הילד, וייתכן שלמצב זה הייתה השפעה שלילית על השתלבותו בבית משפחתו. קושי זה נבע משתי סיבות עיקריות: בחירתן של חלק ממשפחות האומנה באומנה כדי לממש את רצונן באימוץ בזמן קצר יותר; העדר ליווי מותאם למשפחת האומנה בנוגע לאפשרות שהורי הילד ישתקמו והוא ישוב לגור עימם ובנוגע למשמעות ההשתתפות של משפחתו של הילד בתוכנית (יצוין כי לפי מודל התוכנית שתוכנן, שירותי האומנה לא הונחו לספק ליווי ייחודי ומותאם למשפחות האומנה בדבר המשמעות של השתתפות הילד בתוכנית).

ולבסוף, חלק מן העובדות הסוציאליות העידו על קושי בשיתוף פעולה של הייעוץ המשפטי עם דרישות התוכנית לעמידה בלוחות זמנים מוגדרים, המתואמים ל"זמן ילד". למשל, נאמר כי בזירה המשפטית לא הייתה מכוונת מצד הייעוץ המשפטי לקיצור תהליכים משפטיים למשפחות המשתתפות בתוכנית. כך קרה שהתהליכים המשפטיים נותרו ממושכים ומסורבלים.

יש פה באג חמור מאוד בתוכנית, שהייעוץ המשפטי (יועמ"ש) בכלל לא בתמונה. לאורך כל התוכנית. זה בליינדספוט. אני חושבת שממש צריך להכיר את המקרים נגיד מהתחלה, מהאמצע, אני לא יודע מאיזה שלב אבל להכיר ולהיות שותף לחשיבה, האם הגענו לנקודה שאפשר לעצור ולהגיד – טוב, פה צריך להיפתח תיק? האם אנחנו בכלל לא שם? מה צריך לקרות כדי ש? כי כשהיועמ"ש לא מעורב ונכנס לתמונה רק אחרי שזה וזה וזה, זה לעכב את הסיפור מאוד מאוד מאוד, ואז בעצם לא עשינו פה באמת עבודה במקביל. אנחנו רק מתחילים אותם אחרי שקיבלנו את ההחלטה. והיועמ"ש... תיקים פה שוכבים המון זמן. ואז בעצם מה עשינו עם משפחה מיטיבה? אוקיי. אז קיבלנו החלטה יחסית בשלב מהר ואחר כך היא נתקעה ביועמ"ש ובבית משפט עוד כמה שנים, אז לא עשינו בעצם הרבה". (עובדת סוציאלית לחוק אימוץ ילדים)

אנשי המקצוע בתוכנית ממליצים על תקצוב של כוח אדם נוסף לטיפול במשפחות המשתתפות בתוכנית, גם בזירות המערכתיות כגון היועצים המשפטיים האמונים על ליווי התהליכים המשפטיים.

אז אני אומרת את זה שוב כמשהו אוטופי, כי אני יודעת לפחות היועמ"ש פה במחוז שלי שאין לו שום אפשרות לעשות כזה דבר מבחינת כוח אדם וכזה, אבל יכול להיות שאם זה היה מוגדר ומתקצב גם על ידי התוכנית שיש רפרנטית בלשכה משפטית שהיא רפרנטית של התוכנית הזאת ובאיזה צמתים היא מעורבת ומה היא צריכה לדעת ואיפה היא נותנת את האינפוט המשפטי שלה, אני חושבת שזה היה מאוד משמעותי. אז זה לגבי השאלה שלך של הירוץ ובמקביל". (עובדת סוציאלית לחוק אימוץ ילדים)

אנחנו יודעים שההליכים מתעכבים למרות הנהלים של בתי המשפט לסיים תיק אימוץ תוך שישה חודשים. זה לא המצב. יש תיקים שנמשכים גם ארבע שנים בערכאה ראשונה. זה טירוף. צריך תוספת תקינה לייעוץ המשפטי כדי להתמודד עם העומס ושהייעוץ המשפטי יהיה שותף כבר בוועדות תכנון טיפול. החשיבה של התוכנית היא שאנחנו מגיעים לבית משפט מוכנים. מקבלים החלטה תוך שנה וחצי אז בבית משפט זה צריך לטוס". (אשת מקצוע, מטה התוכנית)

אנשי המקצוע שרואיינו סברו כי לקשיים בשיתוף הפעולה של השירותים השונים עם דרישות התוכנית הייתה השפעה על איכות היישום שלה ועל תוצאותיה.

” במדינת ישראל, בתנאים הנוכחיים אנחנו יכולים לחתור לכיוון מדיניות בית קבוע. אבל אי אפשר לעשות את זה חד משמעי. אני... אם אין לך את התנאים מכל הבחינות, מכל הזירות, אם אין לך את כל התנאים לא בזירה המשפטית ולא בזירה של השירות למען הילד ולא בזירה של המחלקה ולא בזירה של האומנה ולא, אין חקיקה. אתה יכול להיות, לכוון לבית קבוע. התוכנית היא דוחפת לשמה, היא דוחפת אבל להגיד שהיא תגיע לשמה? לא בטוחה...“ (מרואיינת, מטה התוכנית)

3.4 שביעות רצון מן התוכנית

ההורים שרואיינו הביעו שביעות רצון מן התוכנית והכרת תודה על ההזדמנות שניתנה להם להשתתף בה. רבים סיפרו שהם ממליצים לחבריהם ולקרוביהם להשתתף בה והעידו כי הם מקווים שתופץ בכל הארץ.

” אני אומרת לתת אמון. באמת כאילו, שזו תוכנית שיכולה להציל לו פעמיים את החיים. אם זה כלכלית, אם זה רגשית, אם זה עם הילדים. כאילו, גם אם יש לו מצבים קשים עם הילדים, הוא יכול לשקם את עצמו עם הילדים. כאילו, מלא דברים, מלא דברים שהוא יכול לקבל, שזה גם כלכלית וזה גם נפשית. אז צריך לנצל כל רגע כי פשוט, מה, החיים קצרים. נותנים לך משהו במתנה, תיקח אותו. אל תזלזל ותגיד 'לא כי זה רווחה אז אני לא אקח'. אבל אני כן הייתי ממליצה שייקחו, שלא יוותר על זה, באמת. זו תוכנית באמת מדהימה“ (אם, משתתפת בתוכנית)

3.5 תוצאות התוכנית

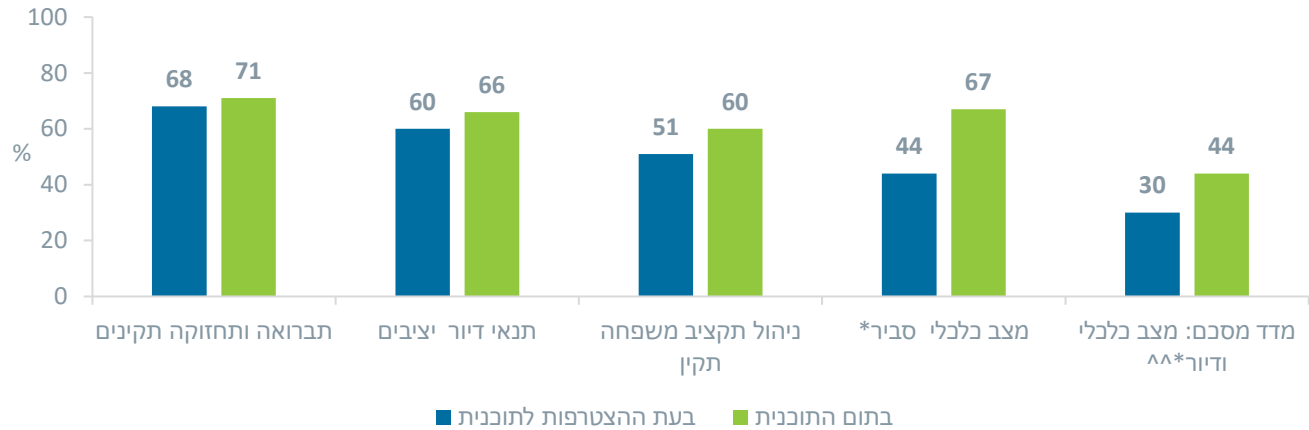
3.5.1 המשפחות והילדים

התוצאות נבחנו בארבעה עולמות תוכן: הסביבה המשפחתית והביתית; תפקוד ההורה כמבוגר; התפקוד ההורי; והתפקוד ההתפתחותי, הרגשי-חברתי והלימודי של הילדים. כל עולם תוכן נבחן באמצעות כמה מדדים. הממצאים שיוצגו מתארים את אחוז הילדים שהיו להם קשיים בתחומים שצוינו, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה. ההבדלים נבחנו על פי מבחני מובהקות. התוצאות מתייחסות ל-94 ילדים מ-46 משפחות שעליהן מולאו שאלונים בשתי נקודות זמן לפחות. הניתוח **בתרשימים 2-10** להלן מתייחס למספר הילדים שעל אודותיהם ניתנו התשובות.

הסביבה המשפחתית והביתית

תרשים 2 מציג את המצב הכלכלי ותנאי הדיור של המשפחות בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה. התרשים מראה כי בכל המדדים שקשורים למצב הכלכלי ולתנאי הדיור שבהם חיו הילדים חל שיפור. שני שינויים נמצאו מובהקים סטטיסטית: (1) השיפור שחל במצב הכלכלי (מ-44% מן הילדים שהמצב הכלכלי של משפחתם היה סביר בעת ההצטרפות לתוכנית ל-67% מן הילדים בסיומה), ו-(2) העלייה בשיעור הילדים שאין להם אפילו בעיה אחת במצב הכלכלי ובדיור, מ-30% ל-44%.

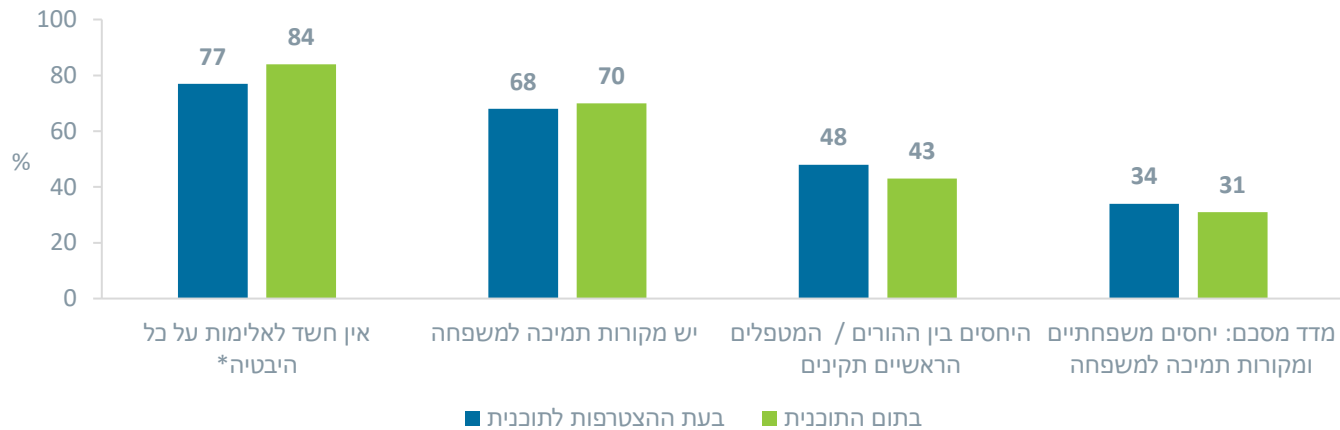
תרשים 2: המצב הכלכלי ותנאי הדיור של המשפחות, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה (באחוזים) ^ (n=94)

^ ענו כן / בהחלט כן
 ^^ אין במשפחה אף אחת מן הבעיות הנ"ל
 * p<0.05

תרשים 3 מציג את היחסים במשפחה ומקורות התמיכה שיש לה, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה. מן התרשים עולה כי ברוב המדדים הקשורים ליחסים במשפחה ולמקורות התמיכה שיש לה לא חל שיפור ניכר, מלבד עלייה בשיעור הילדים שבמשפחותיהם אין חשד לאלימות, מ-77% ל-84% (p<0.05).

תרשים 3: היחסים במשפחה ובמקורות התמיכה, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה (באחוזים) ^ (n=94)

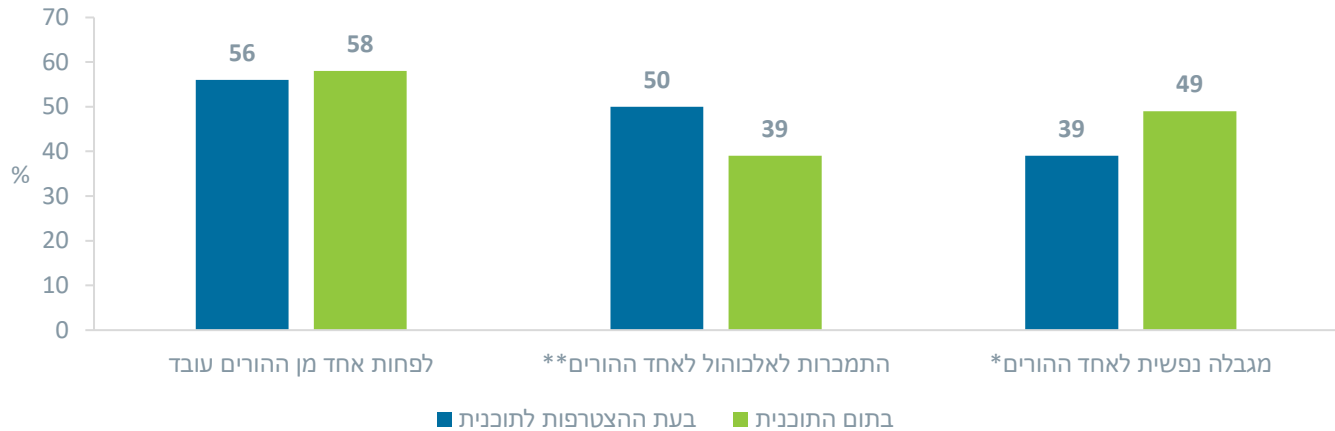

^ ענו כן / בהחלט כן
 * P<0.05

תפקוד ההורה כמבוגר

תרשים 4 מציג את תפקוד ההורה כמבוגר, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה. מן התרשים עולה כי לא חל שינוי ניכר במצב התעסוקה של ההורים. לעומת זאת חלה ירידה מובהקת בשיעור הילדים שהוריהם מכורים לאלכוהול ($p < 0.01$) וכן עלייה מובהקת בשיעור הילדים שהוריהם עם מגבלות נפשיות, מ-39% ל-49%. העלייה המובהקת בשיעור הילדים שהוריהם עם מגבלות נפשיות היא בשל האבחונים שנעשו כחלק מן הטיפול האינטנסיבי בתוכנית, שמטרתו הייתה לעגן את הקושי הנפשי של ההורים באבחנה מסודרת שתספק להם טיפול מתאים לאורך זמן ('סל שיקום').

תרשים 4: תפקוד ההורה כמבוגר, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה (באחוזים) ^ (n=94)

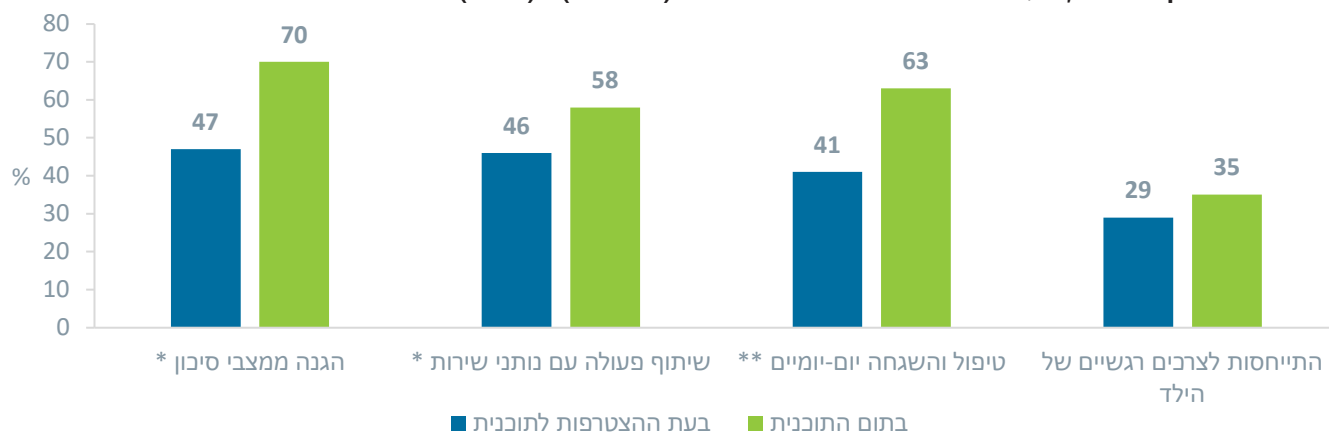

^ ענו כן (מאובחן)
* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

התפקוד ההורי

תרשים 5 מציג את התפקוד ההורי, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה. מן התרשים עולה כי בכל המדדים של תפקוד הורי חלה עלייה, ברובה מובהקת, בשיעור הילדים שהתפקוד של הוריהם כהורים תקין ואינו מעורר דאגה.

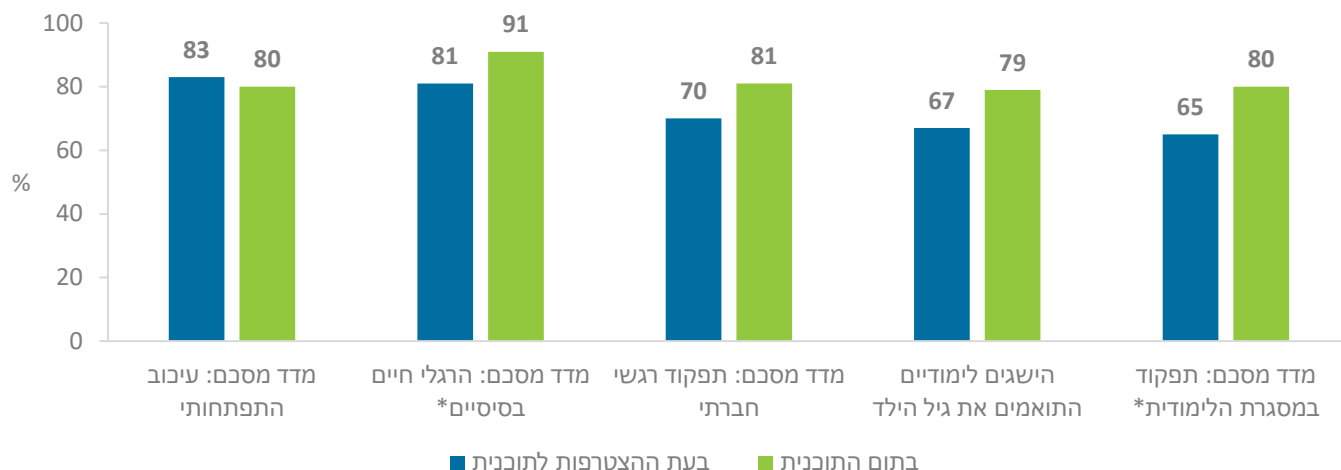
תרשים 5: התפקוד ההורי, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה (באחוזים) (n=94)

^ לא מעורר דאגה / נקודת חוזק במשפחה
 * p<0.05 ** p<0.01

תפקוד במסגרת הלימודים, תפקוד רגשי-חברתי, הרגלי חיים בסיסיים ומצב התפתחותי של הילדים
תרשים 6 מציג את המדדים המסכמים של תפקוד במסגרת הלימודים, תפקוד רגשי-חברתי, הרגלי חיים בסיסיים ומצב התפתחותי של הילדים בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה. מן התרשים עולה כי כמעט בכל המדדים המסכמים את מצבם של הילדים חלה עלייה בשיעור הילדים שתפקודם תקין, כלומר ללא בעיות תפקוד בתחומי החיים השונים. מלבד המדד המסכם של עיכוב התפתחותי, שבו השינוי הוא מזערי, בכלל המדדים ניכרת עלייה בשיעור הילדים שלהם תפקוד תקין, כגון שמירה על הרגלי חיים בסיסיים (עלייה מ-81% מן הילדים ל-91% (p<0.05); תפקוד רגשי וחברתי – עלייה מ-70% מן הילדים ל-81% (לא מובהק); הישגים לימודיים התואמים את גיל הילד – עלייה מ-67% מן הילדים ל-79% (לא מובהק); ובמדד המסכם של תפקוד במסגרת הלימודית – עלייה מ-65% ל-80% (p<0.05).

תרשים 6: מדדים מסכמים של תפקוד במסגרת הלימודים, תפקוד רגשי-חברתי, הרגלי חיים בסיסיים ומצב התפתחותי של הילדים, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה (באחוזים) (n=94)

הערות:

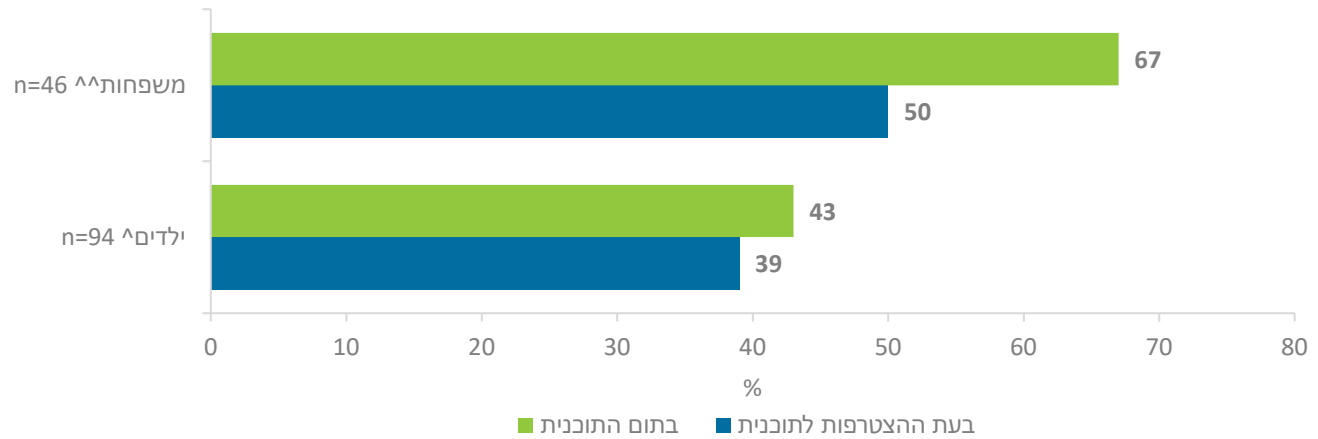
- (1) העדר עיכוב התפתחותי: שפה / מוטוריקה גסה / מוטוריקה עדינה
 - (2) ללא בעיות בהרגלי חיים בסיסיים: אינו נקי ומסודר / אינו שומר על היגיינה
 - (3) ללא בעיות מבין הבעיות שצוינו לעיל (לוח 5), ובהן: לא נראה שמח, תגובותיו לא מותאמות למצב, לא שומר על קשר עם מבוגרים קרובים אליו
 - (4) ללא בעיות, מבין הבעיות שצוינו לעיל (לוח 5), ובהן: לא מגיע למסגרת באופן סדיר, לא מגיע בזמן למסגרת ונשאר, אין מוטיבציה ללמוד
- * p<0.05

3.5.2 השינויים בסידור הילדים במהלך התוכנית

שילוב ילדים רבים יותר בסידור חוץ-ביתי

תרשים 7 מציג נתונים על ילדים שהיו משולבים בסידור חוץ-ביתי, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה. מן התרשים עולה כי חלה עלייה מובהקת באחוז הילדים המשולבים בסידור חוץ-ביתי, מ-39% בתחילת התוכנית ל-43% (p<0.05) בסיומה, וכן באחוז המשפחות שבהן ילד אחד לפחות משולב בסידור חוץ-ביתי, מ-50% ל-67% (p<0.05). ההסבר שהעניקו במטה התוכנית לעלייה זו היה כי העבודה האינטנסיבית והקשר הקרוב עם המשפחות השפיעו על היכרות מעמיקה יותר עם מצבן, וזו השפיעה על זיהוי קשיים רבים יותר ואף על זיהוי בעיות נוספות שלא זוהו בעת ההצטרפות לתוכנית, ושלא ניתן לזהות אותן בדרכי העבודה הרגילות במחלקות, ובהמשך לכך הן השפיעו גם על צורך בהוצאת ילדים רבים יותר מן הבית ושילובם בסידור חוץ-ביתי במהלך התוכנית.

תרשים 7: ילדים שהיו משולבים בסידור חוץ-ביתי, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה (באחוזים)

[^] לא כולל 3 ילדים שעברו תהליך אימוץ במהלך התוכנית
^{^^} אחוז המשפחות אשר להן ילד אחד לפחות המשולב בסידור חוץ-ביתי

טיפול על פי חוק הנוער (טיפול והשגחה)

לוח 7 מציג נתונים על אחוז הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי **חוק הנוער (טיפול והשגחה), תש"ך-1960**⁵: לאור החוק (טיפול על ידי עובד סוציאלי לחוק הנוער ללא פנייה לבית המשפט) ובחוק (טיפול על ידי עובד סוציאלי לחוק הנוער, הכולל פנייה לבית המשפט). מן הלוח עולה כי בנוגע לרובם המוחלט של הילדים בתוכנית הייתה מעורבות לפי חוק הנוער (לאור החוק ובחוק): מהשוואת נתונים בין שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית ובין סיומה, עולה כי חלה ירידה בשיעור הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי חוק הנוער מ-94% ל-80%. עוד עולה כי המעורבות הרבה ביותר לפי חוק הנוער הייתה מעורבות בחוק: בנוגע ל-85% מן הילדים שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית ובנוגע ל-77% מן הילדים בתום התוכנית.

לוח 7: מעורבות לפי חוק הנוער, בנוגע לילדים שהשתתפו בתוכנית (באחוזים)

שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית ^{^^}	בתום התוכנית	n=85 [^]
94	80	מעורבות לפי חוק הנוער (לאור החוק ובחוק) (סה"כ)
85	77	מעורבות לפי חוק הנוער (בחוק)
11	4	מעורבות לפי חוק הנוער (לאור החוק)

[^] מספר הילדים שבנוגע אליהם נאסף מידע במדידה השנייה (t_1) ובמדידה השלישית (t_2)
^{^^} השאלה על מעורבות לפי חוק הנוער לא נשאלה במדידה הראשונה (t_0)

⁵ חוק הנוער (טיפול והשגחה) נועד להגן על שלומם של קטינים (מי שטרם מלאו להם 18 שנים) המוגדרים על פי החוק "נזקקים". החוק מגדיר את תפקידו וסמכויותיו של העובד הסוציאלי שעבר הכשרה מיוחדת בנושא חוק זה וקיבל מינוי משר הרווחה לתפקיד העוסק בהגנה על קטינים.

לוח 8 מציג נתונים על ילדים שבנוגע אליהם נעשה שימוש באמצעי חירום (לפחות באחד מן האמצעים האלה: צו השגחה, צו ביניים, צו הוצאה ממשמורת, הארכת צו, פתיחת תיק אימוץ, שינוי צו, אפוטרופוס ילד, אפוטרופוס להורה) מבין כלל הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי חוק הנוער (לאור החוק ובחוק). מן הלוח עולה כי חלה עלייה בשימוש באמצעי חירום, משימוש בהם בנוגע ל-19% מן הילדים שנה לאחר הצטרפותם לתוכנית לשימוש בהם בנוגע ל-23% מן הילדים בתום התוכנית; חלה עלייה בשיעור הילדים שבנוגע אליהם היה שימוש בצו השגחה, שבמסגרתו מורה בית המשפט לאחראים על הקטין לנהוג על פי הנחיות הטיפול שניתנו להם, מהפעלתו בנוגע ל-3% מן הילדים שנה לאחר הצטרפותם לתוכנית להפעלתו בנוגע ל-15% מן הילדים בתום התוכנית. יש להניח שעלייה זו נובעת מן העבודה האינטנסיבית והקשר הקרוב עם המשפחות שהשפיעו על זיהוי קשיים רבים יותר ואף על זיהוי בעיות נוספות שלא זוהו בעת ההצטרפות לתוכנית. נוסף על כך, חלה ירידה בשימוש בצו הוצאה ממשמורת והעברת הילד למקום מוגן (מופעל כאשר יש סיכון ממשי לשלומם של הילד אם יישאר בחזקת הוריו), מהפעלתו בנוגע ל-18% מן הילדים שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית להפעלתו בנוגע ל-12% מן הילדים בתום התוכנית.

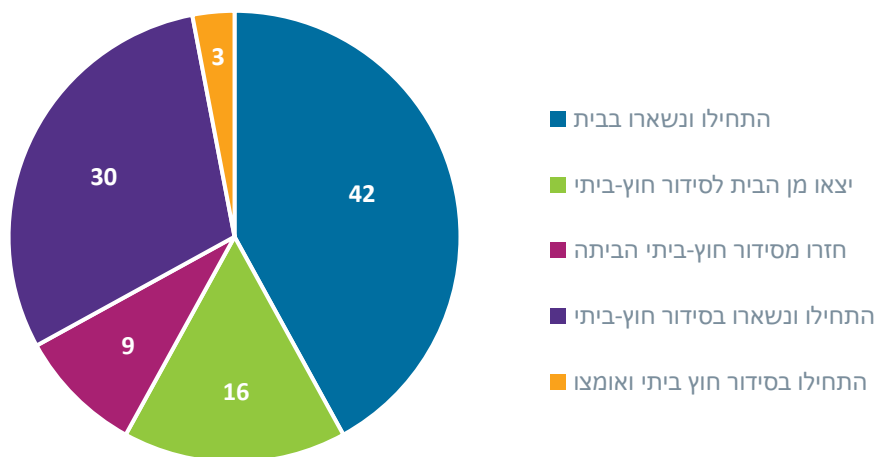
לוח 8: ילדים שבנוגע אליהם נעשה שימוש באמצעי חירום (באחוזים)

		n=72 [^]
שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית	בתום התוכנית	
19	23	שימוש באמצעי חירום^{^^} (סה"כ)
3	15	צו השגחה (נזקקות)
18	12	צו הוצאה ממשמורת
8	2	פתיחת תיק אימוץ

[^] כלל הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי חוק הנוער (לאור החוק ובחוק)
^{^^} אלה הם אמצעי החירום: צו השגחה, צו ביניים, צו הוצאה ממשמורת, הארכת צו, פתיחת תיק אימוץ, שינוי צו, אפוטרופוס ילד, אפוטרופוס להורה

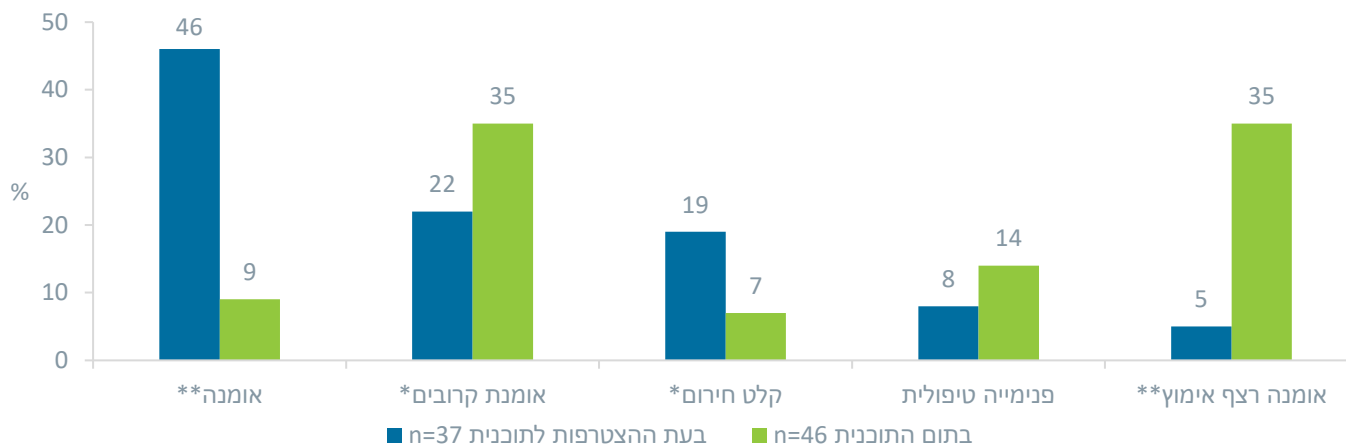
תרשים 8 מציג את המעברים של הילדים בין סוגי הסידור (ביתי / חוץ-ביתי), מעת ההצטרפות לתוכנית ועד סיומה. מן התרשים עולה כי 72% מן הילדים נותרו באותו סוג סידור מתחילת התוכנית ועד סיומה: 42% מן הילדים בתוכנית שהו בבית משפחתם בעת ההצטרפות לתוכנית ונשארו בו עד סיומה, ו-30% מן הילדים היו משולבים בסידור חוץ-ביתי בעת ההצטרפות ונשארו בסידור חוץ-ביתי עד סיומה. לעומתם, 25% מן הילדים עברו במהלך התוכנית בין סוגים של סידורים: 16% מן הילדים שהו בבית משפחתם בעת ההצטרפות לתוכנית ובמהלכה שולבו בסידור חוץ-ביתי ו-9% מן הילדים שהו בסידור חוץ-ביתי בעת ההצטרפות לתוכנית וחזרו לגור בבית משפחתם בסיומה. 3% מן הילדים שהו בסידור חוץ-ביתי ובסיום התוכנית שולבו במשפחה מיטיבה וקבועה באמצעות אימוץ.

תרשים 8: מעברים של הילדים בין סוגי הסידור (ביתי / חוץ-ביתי), מעת ההצטרפות לתוכנית ועד סיומה (באחוזים) (n=94)

שילוב ילדים רבים יותר בסידור חוץ-ביתי שאינו זמני ("אומנה רצף אימוץ") במהלך התוכנית **תרשים 9** מציג את התפלגות הילדים בסידור חוץ-ביתי, לפי סוג הסידור, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה. מן התרשים עולה, כי בתחילת התוכנית 95% מן הילדים שהו בסידור חוץ-ביתי זמני ורק 5% היו ב"אומנה רצף אימוץ". הדבר נבע מכך שהסידור של "אומנה רצף אימוץ" הוא חדש יחסית בישראל וטרם הוסדר בחקיקה. לעומת זאת, בתום התוכנית, 65% מן הילדים שהו בסידור חוץ-ביתי זמני ו-35% היו ב"אומנה רצף אימוץ" שהוא סידור המכוון לשילוב ילדים במשפחה מיטיבה וקבועה. מבין הילדים המשולבים בסידור חוץ-ביתי זמני, חלה עלייה בקרב מי שהיו משולבים באומנת קרובים (מ-22% ל-35%), סידור חוץ-ביתי זמני הנחשב היציב ביותר.

תרשים 9: התפלגות הילדים בסידור חוץ-ביתי[^], לפי סוג הסידור, בעת ההצטרפות לתוכנית ובסיומה (באחוזים)

[^] רק בקרב ילדים שהיו משולבים בסידור חוץ-ביתי
* P<0.01 ** P<0.05

3.5.3 החלטות על סידור לילדים בתום התוכנית (בית המשפחה, סידור חוץ-ביתי או אימוץ)

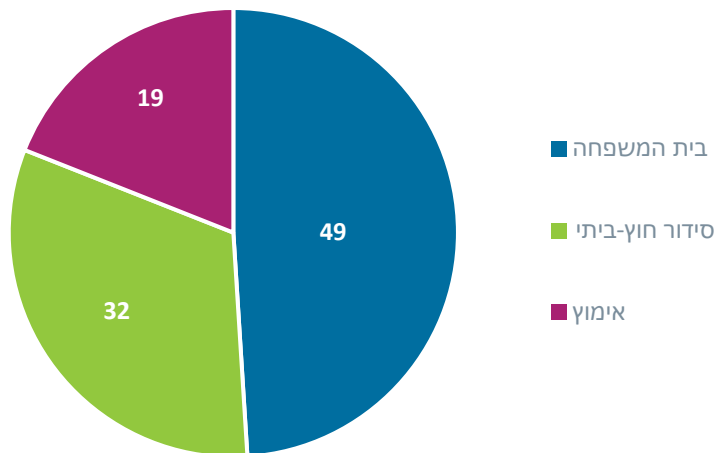
בתום שנתיים בתוכנית, ובעת המדידה האחרונה, התקבלה החלטה על סידור הילד בנוגע ל-81 מבין 100 ילדים בתוכנית. ממתה התוכנית נמסר כי על 19 ילדים לא התקבלה החלטה לאחר שנתיים בתוכנית בשל נסיבות לא צפויות אשר הקשו על קבלת החלטה באותו מועד, כמו היריון ולידה של ילד נוסף, משבר פתאומי או התדרדרות לא צפויה במצבם של ההורים.

בתרשים 10 מוצגת התפלגות ההחלטה על סידור לילדים בתום שנתיים בתוכנית: 68% מן הילדים ישולבו במשפחה מיטיבה וקבועה – על 49% מהם הוחלט כי יגדלו בבית הוריהם ובנוגע ל-19% מהם הוחלט כי ישולבו באימוץ; ו-32% מן הילדים ימשיכו לשהות בסידור חוץ-ביתי זמני (פנימייה פוסט-אשפוזית, פנימייה לילדים עם צרכים מיוחדים, אומנה רגילה שאינה "אומנה רצף אימוץ" או אומנת קרובים). חשוב לציין כי 32% מן הילדים שבנוגע אליהם הוחלט כי ישוהו בסידור חוץ-ביתי זמני, למעשה אינם יכולים להשתלב במשפחה מיטיבה וקבועה מסיבות שונות: בנוגע ל-10% הוחלט כי ימשיכו לשהות באומנת קרובים, על פי רוב אומנת סבים (מבין 15 ילדים באומנת קרובים תשעה נמצאים באומנה אצל סבים ושישה באומנה אצל דודים), שאצלם לרוב לא מתאפשר אימוץ בשל תפיסות טיפול הרואות בעייתיות ב"דילוג על דור", דהיינו הפיכת הסבים להורים. הילדים האחרים היו משולבים באומנה טיפולית או במסגרות פנימייה פוסט-אשפוזית או פנימייה לילדים עם צרכים מיוחדים, או שמדובר היה בילדים מוסלמים שעל פי דתם לא התאפשר אימוצם⁶.

⁶ חוקי האסלאם קובעים כי אימוץ אפשרי בנסיבות ייחודיות ורק במקרים שבהם מדובר באימוץ תינוקות רכים.

בהמשך לכך, אנשי המקצוע וקובעי המדיניות העלו צורך בפיתוח ובהסדרה חוקית של מודלים נוספים למשפחה מיטיבה וקבועה לילדים, שיאפשרו שילובם של ילדים רבים יותר בסידור קבוע, כמו אימוץ על ידי קרובי משפחה, אפוטרופסות או כפאלה⁷ בקרב משפחות מוסלמיות.

תרשים 10: ההחלטה על סידור לילדים בסיום התוכנית (באחוזים) (n=81)

מנתונים שהתקבלו ממטה התוכנית עלה כי מבין תשעה תיקי אימוץ שנפתחו במהלך התוכנית בהליך של "חוק נוער טיפול והשגחה", שישה תיקים הסתיימו בהסכמת הורי הילדים לאימוץ. חשוב לציין כי הסכמת ההורים לאימוץ ילדיהם בהליכים מסוג זה היא נדירה. לשם ההשוואה, באותן השנים, 2018-2019, מבין 172 תיקי אימוץ שהחלו בהליך של חוק הנוער, רק שניים הסתיימו בהסכמת הורים לאימוץ. זהו הישג של התוכנית, שכן הסכמת הורים לאימוץ ומתן "ברכת הדרך" לילד מאפשרים לילד פניות רגשית להשתלבות מיטבית במשפחה המאמצת וכן, היא חוסכת משאבים עצומים לגורמים המעורבים (עובדי המחלקות לשירותים חברתיים, הייעוץ משפטי במשרד הרווחה, השירות למען הילד ובתי המשפט).

תפיסות על תוצאות התוכנית

א. **ההחלטה כי ילדים יגדלו בבית משפחתם.** מן הראיונות במחקר זה עלה כי בדומה למדיניות משרד הרווחה, גם לתפיסתם של אנשי המקצוע המצב הטוב ביותר עבור הילדים הוא לגדול בבית הוריהם ולהיות מטופלים על ידם, וזאת בתנאי שהוריהם אינם פוגעים בהם ומסכנים את שלומם, ושיש ביכולתם לספק להם סביבה מיטיבה ובטוחה. עם זאת, העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית סברו כי יש משפחות שתוכלנה להמשיך לגדל את הילדים רק אם תינתן להן תמיכה אינטנסיבית לאורך זמן, דומה בהיקפה ובאיכותה לזו שניתנה להן במהלך התוכנית.

⁷ כפאלה היא משפחה מיטיבה וקבועה לילדים שאינם יכולים לגדול עם משפחתם במדינות מוסלמיות שבהן האימוץ אינו חוקי (להרחבה ראו ניג'ם-אכתילאת ושורק, 2019).

יש לי משפחות, אני חייבת להגיד שהמעטפת שאנחנו נותנים להן בתוכנית היא מאוד מאוד עוזרת. אימהות שהיום מצליחות לטפל נהדר בילדים והילדים יכולים להישאר בבית. אבל, יש תלות מאוד מאוד גדולה בגורמי טיפול. תלות כזאת שאת רואה, שבוע אין לה סומכת ואת רואה צרחות והתפרקות מאוד גדולה, ואיפה. תלות ממש ברמות האלה ונזקקות מאוד מאוד גדולה שאני חושבת שבמקומות האלה לא יהיה אפשר לנתק את העזרה האינטנסיבית הזאת". (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

אם אנחנו מצליחים להוכיח בתוכנית הזאת שהורים מצליחים לתפקד עם מערך התמיכה הזה, אנחנו מחויבים לתת את המערך הזה כל עוד המשפחה זקוקה לו. לא הגיוני שהורים, שהם מקבלים עזרה ומקבלים תמיכה וסיוע מצליחים לתפקד טוב עם הילדים שלהם, ואם הם יפסיקו לקבל את הליווי הזה הילדים יצאו". (עובדת סוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית)

ב. **תפיסות על משמעות ההחלטה כי הבית הקבוע של הילד יהיה באמצעות אימוץ.** ההורים שהשתתפו בתוכנית בחרו להשתתף בה לאחר שהובהר להם כי יינתן סיוע רחב לשיקומם, והיה להם ברור כי אם לא יעמדו ביעדי השיקום שהציבו לעצמם יחד עם אנשי המקצוע, ייתכן שתתקבל החלטה כי ביתם הקבוע של הילדים יהיה בבית מאמץ. הם היו מעורבים בניבוי תוכנית השיקום שלהם ובתכנון היעדים לשיקום, ובמעקב אחר ההתקדמות ולאורך הדרך העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית מזכירה להם כי יש להם אחריות על תוצאת התוכנית. כך קרה שככל שההורים היו מעורבים יותר בתהליך השיקום וקיבלו עליו אחריות גדולה יותר, כך חל שינוי בתפיסותיהם את משמעות ההחלטה הסופית על אימוץ: מכישלון אישי להחלטה הורית אמיצה לוותר על זכויות ההורות ולתת הסכמה לאימוץ. החלטה זו היא אמיצה מכיוון שהיא נובעת מתוך מודעות עצמית, מודעות לצורכי הילדים, התחשבות בהם ושימתם לפי צרכיהם שלהם.

עשיתי את זה רק בשבילה [חתימה על הסכמת הורה לאימוץ], לא בשביל אף אחד אחר. כי אני יודעת שעם שתיים לא כל כך הייתי מסתדרת. אז את פשוט באה ואומרת את האמת שלך, שכרגע אני לא יכולה לגדל שתיים, ואני גאה בזה, בעצמי, ואין לי שום טיפה של בושה. כי אם הייתי משקרת ומייפה את הדברים, אז אולי היום זה היה אחרת. היו מחזירים אותה ואז הכול היה מתפרק וזה לא המטרה. מה עשו איתי כל השנה וחצי וכל ההשקעה שהשקיעו בי... אז בזכות זה פשוט אני לומדת לשחרר את זה, את המועקה ואת הלחץ ואני יודעת שמתישו זה ישתחרר. [...] יש מקום אחר שגם אומר לי שהיא במקום טוב, שהיא נמצאת במשפחה מאוד מדהימה. ושטוב לה שם, שאני כן יכולה לישון בעיניים עצומות". (אם, משתתפת בתוכנית)

בחתימה היה גם שחרור של הילד אבל גם שחרור מאוד מאוד גדול של האם. אני באמת מאמינה ככה, ואגב אני באמת חושבת שזו אהבה. המסירות ההורית ואהבה הורית הכי גדולה שיכולה להיות. זה לא סתם... If you love someone, set them free, זה הכי גבוה שאני יכולה לחשוב". (אשת מקצוע, מטה התוכנית)

עוד נאמר כי ההזדמנות האמיתית שניתנת בתוכנית זו לשיקום ההורים ולבחירת האפשרויות להחזרת הילדים הביתה מאפשרת לקבל החלטה מעין זו בלב שלם יותר.

התוכנית הזאתי נותנת הכול הכול, ואם אתה לא מצליח שמה, אז באמת אתה לא יכול לעשות טוב לילד שלך. אז ניסית הכול הכול ואתה יכול להרגיש שלם יותר [עם האימוץ]". (אם, משתתפת בתוכנית)

4. מגבלות המחקר

- התוכנית "משפחה מיטיבה וקבועה" פעלה כתוכנית חלוץ במחלקות לשירותים חברתיים בחמש רשויות בלבד. השתתפו בה רק 50 משפחות (בעת ביצוע המחקר – 46 ו-108 ילדים, מהם ילדים בבית משפחתם וילדים בסידור חוץ-ביתי מסוגים שונים. לפיכך המדגם בכל אחת מן הקבוצות הוא קטן. כדי לחזק את יכולת ההכללה מן הנתונים רצוי במחקרי המשך לבצע מחקר על מדגם גדול יותר של משפחות.
- המחקר בחן את התוצאות ברמת המשפחות והילדים בשלוש נקודות זמן: עם הצטרפות המשפחות לתוכנית, על בסיס מידע שנאסף מן העובדים הסוציאליים של המשפחות במחלקה; לאחר שנה; ובסיומה לאחר שנתיים, על בסיס מידע שנאסף מן העובדות הסוציאליות של המשפחות מטעם התוכנית. ההנחה היא שבין שלוש נקודות הזמן אפשר לזהות שינויים במצב הילדים והמשפחות. עם זאת חשוב לציין כי יש שונות בין דרכי העבודה השכיחות והשגרתיות במחלקות ובין דרכי העבודה בתוכנית, והיא עשויה להשפיע על השינויים שהתקבלו במצב המשפחות והילדים. למשל, כאשר עובדים באינטנסיביות עם משפחות, הן נוטות לשתף יותר בקשיים שלהן ואפשר לזהות בעיות נוספות שלא זוהו בעת הכניסה לתוכנית. בעיה זו יכולה להשפיע על התוצאות שיזוהו בנקודת הזמן השנייה.
- המחקר הסתיים לאחר שנתיים של טיפול ולא בחן את יציבות ההחלטות על משפחה מיטיבה וקבועה לאורך זמן. נתונים אלו יכולים להשתנות מהותית במהלך השנים הבאות בחיי המשפחות והילדים.

5. סיכום, דיון והמלצות

5.1. סיכום ודיון

5.1.1 תוצאות התוכנית

- **התוכנית משפיעה על שילוב ילדים רבים יותר בגיל הרך במשפחה מיטיבה וקבועה בפרק זמן קצוב לעומת דרכי העבודה השגרתיות והשכיחות במחלקות.** על 68% מן הילדים שבנוגע אליהם התקבלה החלטה על סידור בתום בתוכנית, ההחלטה הייתה על שילוב במשפחה מיטיבה וקבועה (בבית משפחתם או באימוץ). מדובר בהישג של התוכנית. לשם ההשוואה, מחקר שנערך בשנת 2014 ובחן את מאפייני הילדים בגיל הרך בשירותי האומנה ואת דרכי ההתערבות עימם העלה כי רק בנוגע ל-32% מן הילדים הייתה תוכנית לשילובם במשפחה מיטיבה וקבועה: בנוגע ל-9% מן הילדים תוכנן שיחזרו לבית הוריהם ובנוגע ל-23% תוכנן שישולבו באימוץ (ראו סבו-לאל ואח', 2014).
- **על 32% מן הילדים שבנוגע אליהם התקבלה החלטה בתום התוכנית לא הוחלט על משפחה מיטיבה וקבועה, בעיקר כי באותם מקרים לא ניתן היה לבחור באחת משתי החלופות הקיימות בישראל: בית המשפחה או אימוץ.** למשל, לרוב לא מתאפשר לשקול אימוץ ילדים על ידי משפחת האומנה כאשר הם משולבים באומנת קרובים אצל הסבים שלהם בשל תפיסות טיפול הרואות בעייתיות ב"דילוג על דור", דהיינו הפיכת הסבים להורים; אי-יכולת לקבל החלטה על בית קבוע של ילדים מוסלמים באמצעות אימוץ, מכיוון שאימוץ אינו אפשרי על פי דת האסלאם. לכן מומלץ לפתח הסדרה חוקית של מודלים נוספים למשפחה מיטיבה וקבועה לילדים בישראל, כפי שנעשה במדינות בעולם. אלה הם המודלים: אומנה ארוכת טווח, אימוץ על ידי קרובי משפחה וכפאלה בקרב משפחות מוסלמיות (להרחבה ראו: ניג'ם-אכתיילאת ושורק, 2019).
- **בית משפחתו של הילד היא החלופה העדיפה, אך נחוצה תמיכה אינטנסיבית במשפחות לאורך זמן.** כל הגורמים המעורבים בהפעלת התוכנית סבורים כי השארה או החזרה של הילד לבית משפחתו היא האפשרות העדיפה למשפחה מיטיבה וקבועה לילד, בתנאי שהיא אינה מסכנת את שלומו ומספקת לו סביבה מיטיבה ובטוחה. העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית סברו כי יש משפחות שתוכלנה להמשיך לגדל את הילדים רק אם תינתן להן תמיכה אינטנסיבית לאורך זמן, דומה בהיקפה לתמיכה שניתנה להן במהלך התוכנית. חיזוק לתפיסה זו נמצא גם במחקרים על תוכניות דומות בעולם, המצביעים על החשיבות של תמיכה במשפחות גם בתום התוכנית, לרבות מתן ליווי אינטנסיבי של עובד סוציאלי ושירותים נוספים למשפחות (Child Welfare Information Gateway, 2011; Festinger, 1996).
- **ההחלטה על בית קבוע לילדים באמצעות אימוץ נעשית בשיתוף ההורים ולעיתים גם בהסכמתם, והיא נחשבת הישג של התוכנית.** ההורים שהשתתפו בתוכנית בחרו להשתתף בה לאחר שהובהר להם כי יינתן להם סיוע רב לשיקומם, ובמצב שהם לא יעמדו ביעדי השיקום שהציבו לעצמם עם אנשי המקצוע, ייתכן שילדיהם ישולבו באימוץ. ככל שההורים מעורבים יותר בתהליך השיקום ומקבלים עליו אחריות גדולה יותר, כך חל שינוי בתפיסתם את משמעות ההחלטה הסופית על בית קבוע לילדים באמצעות אימוץ: מכישלון אישי להחלטה הורית אמיצה לוותר על זכויות ההורות ולהעניק הסכמה לאימוץ. החלטה

זו נחשבת אמיצה מכיוון שהיא נובעת ממודעות עצמית, מודעות לצורכי הילדים והתחשבות בהם ובצורכיהם. נראה כי השינוי בתפיסה אף השפיע על כך שבמהלך התוכנית, מבין תשעה יתקי אימוץ שנפתחו בהליך של "חוק נוער טיפול והשגחה", שישה הסתיימו בהסכמת הורי הילדים לאימוץ. מעניין לציין כי התפיסה ולכיה מתן הסכמת ההורים לאימוץ הוא הישג של התוכנית נמצאה גם במחקרים אחרים שבחנו תוכניות לשיקום הורים (ראו שורק ואח', 2018; Tener et al., 2018).

- **72% מן הילדים נשארו באותו סוג סידור (ביתי / חוץ-ביתי) מתחילת התוכנית ועד סיומה.** 42% מן הילדים בתוכנית שהו בבית משפחתם בעת הכניסה לתוכנית ונשארו בו עד סיומה, ו-30% מן הילדים היו משולבים בסידור חוץ-ביתי בעת כניסתם לתוכנית ונשארו בסידור חוץ-ביתי עד סיומה. 25% מן הילדים עברו במהלך התוכנית בין סוגים שונים של סידור (ביתי / חוץ-ביתי) ו-3% אומצו, כלומר עברו מסידור חוץ ביתי (אומנה) למשפחה מיטיבה וקבועה באמצעות אימוץ.

- **ירידה בשיעור הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי חוק הנוער ועלייה בשיעור הילדים שבנוגע אליהם היה שימוש באמצעי חירום.** בנוגע לרובם המוחלט של הילדים בתוכנית הייתה מעורבות לפי חוק הנוער (לאור החוק ובחוק): מהשוואת נתונים בין שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית ובין סיומה, עולה כי חלה ירידה בשיעור הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי חוק הנוער מ-94% ל-80%. עוד עולה כי המעורבות הרבה ביותר לפי חוק הנוער הייתה מעורבות בחוק: בנוגע ל-85% מן הילדים שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית ל-77% מן הילדים בסיומה. נוסף על כך, חלה עלייה בשימוש באמצעי חירום (בקרב כלל הילדים שבנוגע אליהם הייתה מעורבות לפי חוק הנוער), משימוש בהם בנוגע ל-19% מן הילדים שנה לאחר הצטרפותם לתוכנית לשימוש בהם בנוגע ל-23% מן הילדים בתום התוכנית; חלה עלייה בשיעור הילדים שבנוגע אליהם היה שימוש בצו השגחה, מהפעלתו בנוגע ל-3% מן הילדים שנה לאחר הצטרפותם לתוכנית להפעלתו בנוגע ל-15% מן הילדים בתום התוכנית. יש להניח שעלייה זו נובעת מן העבודה האינטנסיבית והקשר הקרוב עם המשפחות שהשפיעו על זיהוי קשיים רבים יותר ואף על זיהוי בעיות נוספות שלא זהו בעת ההצטרפות לתוכנית. נוסף על כך, חלה ירידה בשימוש בצו הוצאה ממשורת והעברת הילד למקום מוגן (מופעל כאשר יש סיכון ממשי לשלומם של הילד אם יישאר בחזקת הוריו), מהפעלתו בנוגע ל-18% מן הילדים שנה לאחר ההצטרפות לתוכנית להפעלתו בנוגע ל-12% מן הילדים בתום התוכנית.

- **בסך הכול התוכנית שיפרה את מצב המשפחות והילדים, למעט בהיבט של תמיכה חברתית, שהוא קריטי להצלחת תוכניות מסוג זה.** המחקר הראה כי בתעסוקת ההורים לא חל שינוי של ממש מתחילת התוכנית ועד סיומה. ברוב המדדים הנוגעים לסביבה המשפחתית והביתית, לתפקוד ההורה כמבוגר, לתפקוד ההורי, לתפקוד הרגשי-חברתי ולתפקוד הלימודי של הילד, חל שיפור מתחילת התוכנית ועד סיומה. לעומת זאת, ברוב המדדים הקשורים ליחסים במשפחה ולמקורות התמיכה שיש לה, לא חל שיפור. ממחקרים על תוכניות לשיקום הורים עולה כי תמיכה חברתית היא רכיב מכריע לשימור תוצאות התוכניות לאורך זמן (Bronson et al., 2008).

- **במהלך התוכנית עלה שיעור הילדים ששולבו בסידור חוץ-ביתי בשל היכרות טובה יותר של העובדת הסוציאלית מטעם המשפחה עם קשייהם ועם קשיי משפחותיהם.** בדומה לכך, במהלך התוכנית חלה עלייה מובהקת בשיעור הילדים שאצל הוריהם אובחנה מוגבלות נפשית. ייתכן כי ממצאים אלה מעידים על כך שבדרכי העבודה השגרתיות והשכיחות במחלקות, העובדים הסוציאליים המטפלים במשפחות אינם מודעים לכרטי פרטים למצב של המשפחות והילדים.

5.1.2 תובנות על דרכי העבודה בתוכנית

דרכי העבודה שלהלן מותאמות לעקרונות הפרקטיקה המיטבית של תוכניות להבטחת משפחה מיטיבה וקבועה:

- **בתוכנית מועסקת עובדת סוציאלית ייעודית.** היא זמינה ונגישה, והיחסים עימה מתאפיינים בחום, בקבלה ובהעדר שיפוטיות. האמון בה, שנרכש בהדרגה, מאפשר תהליך טיפולי מעמיק הכולל תיקון של תהליך ההתקשרות הפגוע שחוו ההורים בילדותם, ויצירת קשר בריא יותר עם ילדיהם. כמו כן בזכות קשר מיטיב זה ההורים לומדים לבטוח גם באנשי מקצוע אחרים ולהיעזר יותר. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים אחרים שבהם הודגש כי תפקידה של העובדת הסוציאלית והקשר האינטנסיבי והחם שלה עם המשפחה הוא גורם חשוב להצלחת תוכניות מסוג זה (Fraser & Pecora, 1991 ; Farmer, 2014).
- **לכל משפחה ניתן סל מענים גמיש.** מטרתו לסייע בשיקום המשפחות ולשפר את תחומי התפקוד השונים באופן המותאם לצרכיה הייחודיים. המענים שניתנו היו רבים ואיכותיים יותר מאלה שסיפקו שירותי הרווחה לפני הכניסה לתוכנית, והם כללו סיוע כלכלי למילוי הצרכים הבסיסיים וצורכי הציוד הביתי הבסיסי; סיוע ברכישת מיומנויות; ומענים יצירתיים על צרכים אישיים וייחודיים. מן הספרות המקצועית עולה כי דרכי המימון שתורמו להצלחת תוכניות לשיקום משפחות הן הקצאת תקציבים ייעודיים וגמישות בשימוש בתקציב, כמו גם מענה על מגוון צרכים של המשפחה, החל בצרכים חומריים וכלה בסיוע במימון טיפולים והכשרה מסוגים שונים (Bronson et al., 2008; Wulczyn & Martin, 2001).
- **יש התמקדות בעבודה על שיקום ההורים, והיא מבוססת על חלק מעקרונות הפרקטיקה המיטבית בתוכניות להבטחת משפחה מיטיבה וקבועה לילדים בארצות הברית ובאנגליה** (Child welfare information gateway, 2012; Dibben & Howorth, 2017). דרכי עבודה אלה הן ייחודיות ושונות מדרכי העבודה השגרתיות והשכיחות במחלקות לשירותים חברתיים בישראל.
- **יש היבטים ביישום התוכנית שאינם מותאמים לעקרונות הפרקטיקה המיטבית, ויש להניח שאם התוכנית הייתה פועלת לפי עקרונות רבים יותר של הפרקטיקה המיטבית, יותר ילדים היו זוכים במשפחה מיטיבה וקבועה. להלן הפירוט:**
 - **תחלופה גבוהה של העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית.** הממצאים מלמדים על תחלופה גבוהה של עובדות סוציאליות מטעם התוכנית, ככל הנראה מאחר שתפקידן היה כרוך בעומס רגשי רב, קשה יותר מבחינה נפשית ומתגמל פחות כלכלית מתפקיד העובדת הסוציאלית של המשפחה במחלקה, ובחלק מן המחלקות הן אינן מהוות חלק אינטגרלי מן המחלקה. יש לציין כי מחקרים על תוכניות לשיקום הורים הראו כי תחלופה גבוהה של כוח אדם עלולה להיות גורם מעכב בתהליך שיקום של הורים (Pecora & Maluccio, 2000; Risely-Curtiss, 2004).
 - **מרבית הילדים לא היו משולבים בסידור "אומנה רצף אימוץ" בעת הצטרפות המשפחות לתוכנית.** בתוכניות להבטחת שילובם של ילדים במשפחה מיטיבה וקבועה בעולם, על פי רוב בתחילת התוכנית הילדים משולבים בסידור חוץ-ביתי מסוג של "אומנה רצף אימוץ" (Child welfare information gateway, 2012; Dibben & Howorth, 2017). לפי עקרונות הפרקטיקה המיטבית, רק במצב כזה אפשר לקבל לאחר פרק זמן של שנה וחצי בתוכנית החלטה על משפחה מיטיבה וקבועה: חזרה הביתה או אימוץ (D'Andrede & Berrick, 2006). ואולם ממצאי המחקר עלה כי ילדים רבים היו בבית משפחתם בעת הצטרפות המשפחות לתוכנית. בהקשר לכך נציין כי סוג התוכניות היחיד שבו עבודה על שיקום הורות מתרחשת כאשר הילדים שוהים בביתם היא בתוכניות לשימור משפחות, שנועדו רק למניעת שילובם של ילדים בסידור

חוץ-ביתי במשך פרק זמן קצר (Miller et al., 2006), והן אינן תוכניות ארוכות טווח המכוונות לשילוב ילדים בחלופות שונות למשפחה מיטיבה וקבועה, כמו התוכנית הנוכחית. עוד עלה מן המחקר כי בקרב הילדים ששהו בסידור חוץ-ביתי בעת הכניסה לתוכנית, רק 5% היו ב"אומנה רצף אימוץ". הדבר נבע מכך שהסידור של "אומנה רצף אימוץ" הוא חדש יחסית בישראל וטרם הוסדר בחקיקה (יש לסייג ולומר כי אף שמרבית סידורי האומנה לא היו של "אומנה רצף לאימוץ", מן המחקר עלה כי רק במקרה אחד ההורים האומנים סרבו לאמץ). נוסף על כך, ילדים רבים היו באומנת קרובים אצל הסבים שלהם, שאינה מאפשרת אימוץ הילד על ידי משפחת האומנה.

◦ **משפחות האומנה לא קיבלו תמיכה מותאמת לתפקידן במסגרת התכנון הבו-זמני.** לפי עקרונות הפרקטיקה המיטבית, כדי שמשפחות האומנה תוכלנה לעמוד בדרישות התפקיד המורכבות, הן אמורות לעבור הכשרה מיוחדת ולקבל תמיכה שוטפת לאורך התהליך (Child welfare information gateway, 2012; Laws et al., 2012). ואולם, מן המחקר עלה כי בפועל מרבית משפחות האומנה לא קיבלו הכשרה ייעודית וליווי המותאמים לתפקידן המורכב מטעם שירותי האומנה (יצוין כי לפי מודל התוכנית שתוכנן, שירותי האומנה לא הונחו לספק ליווי ייחודי ומותאם למשפחות האומנה בדבר המשמעות של השתתפות הילד בתוכנית). הורי האומנה ביטאו את הקושי הטמון בהעדר הכשרה; בהעדר שקיפות בנוגע למצבם של ההורים ומידת ההתקדמות שלהם בתהליך שיקומם; ובהעדר מידע שוטף על ההיתכנות של הילדים לחזור לחיות עם הוריהם. עבור חלק מן ההורים, העדר השיתוף גרם להם להאמין כי הילדים המשולבים אצלם באומנה יישארו עימם בקביעות, דבר שהקשה עליהם בהמשך להשלים עם חזרת הילדים לבית משפחתם. יש להניח כי הקושי של ההורים האומנים להיפרד הקשה על הילדים להשתלב בהמשך מחדש בבית משפחתם. יצוין כי במקרים חריגים ניתנה למשפחות האומנה תמיכה רגשית מקצועית במימון התוכנית.

◦ **בחלק מן המחלקות שבהן פעלה התוכנית, העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית עבדה לבדה, וללא עבודת צוות.** הצלחתן של שיטת התכנון הבו-זמני ותוכניות לשיקום משפחות תלויה במידה רבה בעבודת צוות, בשיתוף פעולה של כל אנשי המקצוע המעורבים בהפעלתן ובהזדהותם עם מטרת התוכנית (Bronson et al., 2008; Child Welfare Information Gateway, 2012; D'Andrade & Berrick, 2006). ואולם ממצאי המחקר עלה כי בחלק מן המחלקות התוכנית לא הוטמעה, בין השאר כי לא מונה לעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית מדר"צ שיעבוד איתה ויסייע לה להטמיע את התפיסה שעליה מושתתת התוכנית בדרכי העבודה במחלקה, וכי דרכי העבודה האופייניות לתוכנית לא חלחלו למחלקה ואנשי המקצוע המעורבים בהפעלת התוכנית לא הזדהו עם התפיסות העומדות בבסיסה.

◦ **דרכי העבודה של השירות למען הילד, שירותי האומנה והייעוץ המשפטי במשרד הרווחה לא תאמו דיין לדרישות התוכנית.** ממצאי מחקרים הראו כי שיתוף פעולה מלא של שירותים אלה עם דרישות של תוכניות להבטחת משפחה מיטיבה וקבועה הוא מכריע ליישום מועיל שלהן (Child welfare information gateway, 2012; Dibben & Howorth, 2017; Martin et al., 2002). עם זאת, מן המחקר עלה כי שירותים אלה פעלו בדרכי עבודה שלא תאמו דיין לדרישות התוכנית: העדר קיומו של מאגר משפחות "אומנה רצף אימוץ", אשר עומד בקריטריונים הן של שירותי האומנה הן של השירות למען הילד; העדר ליווי מותאם למשפחת האומנה בדבר משמעות ההשתתפות של משפחתו של הילד בתוכנית; קושי בשיתוף פעולה של הייעוץ המשפטי עם דרישות התוכנית לעמידה בלוחות זמנים מוגדרים, המתואמים ל"זמן ילד". למשל, נאמר כי

בזירה המשפטית לא הייתה מוכוונות מצד היועץ המשפטי לקיצור תהליכים משפטיים למשפחות המשתתפות בתוכנית. כך קרה שהתהליכים המשפטיים נותרו ממושכים ומסורבלים. אנשי המקצוע שרואיינו העידו כי הקשיים בשיתוף הפעולה של השירותים השונים עם דרישות התוכנית השפיעו על איכות היישום של התוכנית ועל תוצאותיה.

5.2 המלצות

- **המשך התבססות על דרכי העבודה ברוח הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני.**
- **הסרת החסמים הבירוקרטיים לשימוש בסל מענים גמיש.** סל מענים גמיש הוא רכיב חשוב בתוכנית, והוא תורם להצלחת המשפחות בתהליך השיקום שלהן. לכן חשוב לפעול להסרת החסמים הבירוקרטיים לשימוש בסל מענים גמיש, ולהבטיח כי ייעשה בו שימוש מרבי בעיתוי הנכון.
- **שיפור תנאי העסקה של העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית ושיפור התמיכה בהן.** אחד מרכיבי ההתערבות בתוכנית הוא הליווי האינטנסיבי של המשפחה וריבוי המשימות שבהן עוסקת העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית. עם זאת דווח על תחלופה רבה בקרב עובדות אלה. מומלץ לחשוב על דרכים לשיפור תנאי העסקה והתגמול שלהן כמו גם לחיזוק התמיכה בהן.
- **הארכת משך התוכנית או מתן מענה בהמשך.** כדי להבטיח השגת שיפור ניכר, איכותי ויציב בתפקוד המשפחתי הכולל, רצוי לשקול להאריך את משך השתתפות המשפחות בתוכנית או לתת להן מענה אחר של המחלקה, שיהווה מענה ביניים בין המענה האינטנסיבי הניתן להן בתוכנית ובין המענה הניתן בשגרה במחלקות. במקרים חריגים שבהם הילדים נמצאים בבית, רצוי לאפשר הארכת פרק הזמן בזמן קצוב לצורך קבלת החלטה על ביתו הקבוע של הילד. השנה הראשונה של התוכנית תשמש לבחינת הצורך בשילוב בסידור חוץ-ביתי. אם יוחלט כי יש להוציא את הילד מן הבית, מומלץ לשלבו במשפחת "אומנה רצף אימוץ" ולפעול בפרק זמן ממושך יותר על פי שיטת התכנון הבו-זמני ועד לקבלת החלטה על ביתו הקבוע של הילד.
- **הרחבת התמיכה החברתית במשפחות.** רצוי לפעול להגדלת התמיכה החברתית של גורמים שונים בקהילה, מחוץ לתוכנית, במשפחות, כזו שתוכל להמשיך ולהיות זמינה עבורן גם בתום השתתפותן בתוכנית. מומלץ לשקול באילו מקרים יהיה מתאים שמשפחות האומנה תמשכנה לתמוך בהורי הילדים ובילדים ששהו אצלן באומנה ולספק להם הכשרה וליווי מותאמים.
- **התאמה טובה יותר של דרכי העבודה בתוכנית לעקרונות הפרקטיקה המיטבית של שיטת התכנון הבו-זמני ושל תוכניות לשיקום משפחות.** כך למשל, רצוי לפעול למניעת תחלופה גבוהה של העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית; למתן הכשרה ותמיכה שוטפות למשפחות האומנה, המותאמת לאופי התוכנית; להטמעת התוכנית במחלקה לשירותים חברתיים וליצירת צוות עבודה קבוע שעובד בשיתוף פעולה; וכן להתאמת דרכי העבודה של השירותים הנלווים לתוכנית, כמו עבודת שירותי האומנה והייעוץ המשפטי במשרד הרווחה.
- **העמקת הידע על מאפייני הפרקטיקה המיטבית של עבודה עם משפחות שבעת הצטרפותן לתוכנית ילדיהן היו בבית או באומנת קרובים.** עבודה עם אוכלוסיות אלה היא ייחודית בישראל, ועל כן אי אפשר ללמוד על עקרונות הפרקטיקה המיטבית לעבודה עם אוכלוסיות אלה ממחקרים בעולם. ולכן רצוי להעמיק את הידע באמצעות למידת עמיתים או באמצעות מחקר.

- **הטמעת התוכנית במחלקות לשירותים חברתיים.** כדי שהתוכנית תוטמע במחלקות ותניב שינוי בדרכי העבודה מומלץ כי:
 - לתפקיד רפרנט התוכנית ימונה מדריך-ראש צוות (מדר"צ) שיספק הדרכה אישית לעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית ולאפשר לו פניות לתפקיד.
 - יינתנו הדרכות והכשרות ייעודיות בנושא תפיסת העבודה של התוכנית, הן לעובדים סוציאליים לחוק נוער הן לעובדים סוציאליים של המשפחות במחלקות
 - יקודם שיתוף הפעולה של העובדים הסוציאליים לחוק הנוער עם העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית
 - תהיה הקפדה על כך שהעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית תעבוד בשיתוף פעולה עם עובדים סוציאליים אחרים במחלקה בנוגע למשפחות שאותן היא מלווה
- **התאמת דרכי העבודה של השירות למען הילד, שירותי האומנה והייעוץ המשפטי במשרד הרווחה לדרישות התוכנית.** כדי להתאים את דרכי העבודה של שירותים אלה לדרישות התוכנית, מומלץ ליצור מאגר משפחות "אומנה רצף אימוץ" אשר עומדות בתנאי הסף לקבלת אישור לשמש משפחת אומנה או משפחה מאמצת הן של שירותי האומנה הן של השירות למען הילד; לבחון מראש מה הניע את המשפחה לכנות לאומנה ולהסדיר ליווי למשפחות הכולל הכנה בנוגע לאפשרות שהורי הילד ישתקמו והוא ישוב לגור עימם; ולדאוג לשיתוף פעולה של הייעוץ המשפטי עם דרישות התוכנית, במובן של עמידת בלוחות זמנים מוגדרים המתואמים ל"זמן ילד", למשל על ידי הקצאת כוח אדם ייעודי נוסף למימוש מטרה זו.
- **פיתוח והסדרה חוקית של מודלים נוספים למשפחה מיטיבה וקבועה לילדים, נוסף לשתי החלופות הקיימות היום בישראל: בית המשפחה או אימוץ,** וזאת במצבים יוצאי דופן שבהם נדרשות חלופות. למשל, אימוץ על ידי קרובי משפחה (על פי רוב הסבים), אפוטרופסות או כפאלה למשפחות מוסלמיות, ברוח מדיניות בית קבוע של מינהל שירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה.
- **המשך הערכת התוכנית ותוצאותיה**
 - המחקר בחן את תוצאות התוכנית בסיומה. מומלץ להמשיך ולבחון את תוצאות התוכנית גם שנה לאחר סיום השתתפותן של המשפחות, כדי לבדוק את יציבותן לאורך זמן.
 - המחקר בחן תוכנית שפעלה כתוכנית חלוץ בחמש רשויות. יש לבחון את תוצאות התוכנית במחקר נוסף, לאחר שהתוכנית תפעל במחלקות בקביעות.

עוד פרסומים של המכון בנושא

- סבו-לאל, ר., אלמוג-זקן, א. ושורק, י. (2020). משפחה בשביל הצמיחה: מחקר הערכה. דמ-839-20.
- שורק, י., ניג'ם-אכתילאת, פ. וגלעד, ע. (2020). חקר מקרי "אימוץ עם קשר" בישראל: מחקר אורך. דמ-849-20.
- סבו-לאל, ר., בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (2014). הילדים בגיל הרך במשפחות האומנה: מאפיינים ותהליכי התערבות. דמ-684-14.
- עמיאל, ש. ושורק, י. (2014). ליווי למשפחות באומנת קרובים: סקירת ספרות. דמ-680-14.
- עמיאל, ש. ושורק, י. (2014). מתבגרים באומנה: סקירת ספרות. דמ-681-14.
- עמיאל, ש. ושורק, י. (2014). גיוס משפחות לשירותי האומנה: סקירת ספרות. דמ-682-14.
- שורק, י., סבו-לאל, ר. ובן סימון, ב. (2014). שירותי האומנה בישראל: תהליכי שינוי ותמונת מצב. דמ-664-14.
- שורק, י. וניג'ם-אכתילאת, פ. (2012). מסמך רקע לתוכנית "מאימוץ ילדים לקהילת האימוץ". דמ-595-12.
- שורק, י. וניג'ם-אכתילאת, פ. (2012). "מאימוץ ילדים לקהילת האימוץ" – חקר מקרים: אימוץ עם קשר ואימוץ על ידי משפחות אומנה". דמ-626-12.

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: brookdale.jdc.org.il

מקורות

- בן רבי, ד. (2019). פּיילוט מפי"ה – משפחות פוגשות הזדמנות. תמצית מחקר הערכה. תמ-51-19. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.
- לב שדה, ד., גורן, ה., בן שמחון, מ. ובן רבי, ד. (2019). חלק א: ילדים מלידה עד גיל 18 הרשומים במחלקות לשירותים חברתיים. בתוך אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה (עורך: הראל, ג.), סקירת השירותים החברתיים: סקירת העשור 2009-2018. משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.
- ניג'ם-אכתילאת, פ. ושורק, י. (2019). רציפות בין אומנה לאימוץ: עקרונות הפרקטיקה הטובה ביותר לפי הספרות. אגף למחקר, תכנון והכשרה, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים בשיתוף מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.
- סבו-לארל, ר., בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (2014). הילדים בגיל הרך במשפחות האומנה: מאפיינים ותהליכי התערבות. דמ-684-14. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
- קרומר-נבו, מ., מאיר, א. ווייסברג-נקש, נ. (2019). עבודה סוציאלית מודעת עוני: הנהגת הפרדיגמה במחלקות לשירותים חברתיים בשנים 2018-2014. ביטחון סוציאלי, 106, 9-32.
- שורק, י., טנר ד. וחטב, ד. (2018). חוכמת המעשה: "כל הזמן רציתי להיות אימא": חוויית השהות בפנימייה טיפולית לאימהות ולילדיהן הצעירים. חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית, ל"ח(3), 627-595.
- שורק, י. וניג'ם-אכתילאת, פ. (2012). מסמך רקע לתכנית "מאימוץ ילדים לקהילת האימוץ". דמ-595-12 מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- שורק, י., סבו-לארל, ר. ובן סימון, ב. (2014). שירותי האומנה בישראל: תהליכי שינוי ותמונת מצב. דמ-664-14. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- שורק, י. וסבו-לארל, ר. (2017). שירותים ודרכי התערבות לשימור התא המשפחתי ולאיחוד מחדש בין ילדים ששהו בסידורים חוץ-ביתיים והוריהם. דמ-730-17. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.
- סקדי, א. (2011). המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני – הלכה למעשה. הוצאת רמות.
- Asen, K., George, E., Piper, R., & Stevens, A. (1989). A Systems Approach to Child Abuse: Management and Treatment Issues. *Child Abuse & Neglect*, 13(1), 45-57.
- Baxter, P., & Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The Qualitative Report*, 13(4), 544-559.
- Berry, M., Cash, S. J., & Brook, J. P. (2000). Intensive Family Preservation Services: An Examination of Critical Service Components. *Child and Family Social Work*, 5(3), 191-204.

- Biehal, N. (2008). Preventive Services for Adolescents: Exploring the Process of Change. *British Journal of Social Work*, 38(3), 444-461.
- Bitonti, C. (2002). Formative Evaluation in Family Preservation: Lessons from Nevada". *Children and Youth Services Review*, 24(9-10), 653-672.
- Bronson, D. E., Saunders, S., Holt, M. B., & Beck, E. (2008). *A Systematic Review of Strategies to Promote Successful Reunification and to Reduce Re-Entry to Care for Abused, Neglected, and Unruly Children*. Final Report Presented to the Ohio Department of Job and Family Services, Office of Children and Families. Columbus, OH.
- Center for Social Services Research, University of California Berkeley (2003). *Child Welfare Permanency Reforms. Implementation of Concurrent Planning Practice in CA: Implementation and Outcomes (1 of 3), Models and Practices (2 of 3), Supports for Post-adopt Parents and Social Workers (3 of 3)*.
- Cheng, T. C. (2010). Factors Associated with Reunification: A Longitudinal Analysis of Long-Term Foster Care. *Children and Youth Services Review*, 32, 1311-1316.
- Child Welfare Information Gateway. (2011). *Family Reunification: What the Evidence Shows*. U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau. Washington, DC.
- Child Welfare Information Gateway. (2012). *Concurrent planning: What the evidence shows*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau.
- Child Welfare Information Gateway. (2017). *Concurrent planning for permanency for children*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau.
- Choi, S., & Ryan, J. P. (2007). Co-Occurring Problems for Substance Abusing Mothers in Child Welfare: Matching Services to Improve Family Reunification. *Children and Youth Services Review*, 29(11), 1395-1410.
- Cleaver, H. (2000). *Fostering Family Contact*. The Stationery Office, London.
- Corcoran, J. (2000). Family Interventions with Child Physical Abuse and Neglect: A Critical Review. *Children and Youth Services Review*, 22(7), 563-591.
- Department for Education (2013). *Statutory Guidance on Adoption For local authorities, [voluntary adoption agencies and adoption support agencies](#)*.
- D'Andrade, A., & Berrick, J. D. (2006). When Policy Meets Practice: The Untested Effects of Permanency Reforms in Child Welfare". *Journal of Sociology and Social Welfare* 33(1), 31-52.

- Dawson, K., & Berry, M. (2002). Engaging Families in Child Welfare Services: An Evidence-Based Approach to Best Practice. *Child Welfare, 81*(2), 293-318.
- DePanfilis, D. (1999). Intervening with Families when Children are Neglected. In: *Neglected Children: Research, Practice, and Policy*. Dubowitz H. (ed.). Sage Publications, pp. 211-236, Thousand Oaks, CA.
- Dibben, E., Howorth, V (2017). The role of fostering for adoption: in achieving early permanence for children: good practice. CoramBAAF Adoption and Fostering Academy: London.
- Dore, M. M., & Lee, J. M. (1999). The Role of Parent Training with Abusive and Neglectful Parents. *Family Relations, 48*, 313-325.
- Farmer, E. (1996). Family Reunification with High Risk Children: Lessons from Research. *Children and Youth Services Review, 18*(4/5), 403-424.
- Farmer, E. (2014). Improving Reunification Practice: Pathways Home, Progress and Outcomes for Children Returning from Care to Their Parents. *British Journal of Social Work, 44*(2), 348-366.
- Farmer, E., & Lutman, E. (2012). *Effective Working with Neglected Children and Their Families: Linking Interventions with Long-Term Outcomes*. Jessica Kingsley Publishers, London.
- Festinger, T. (1996). Going Home and Returning to Foster Care. *Children and Youth Services Review, 18*(4/5), 383-402.
- Forrester, D., & Harwin, J. (2011). *Parents Who Misuse Drugs and Alcohol: Effective Interventions in Social Work and Child Protection*. John Wiley & Sons, Ltd., Chichester, England.
- Forrester, D., & Harwin, J. (2008). Parental Substance Misuse and Child Welfare: Outcomes for Children Two Years after Referral. *British Journal of Social Work, 38*, 1518-1535.
- Frame, L., Berrick, J. D., & Coakley, J. F. (2006). Essential elements of implementing a system of concurrent planning. *Child & Family Social Work, 11*(4), 357-367.
- Fraser, M. W., & Pecora, P.J. (1991). *Families in Crisis: The Impact of Intensive Family Preservation Services*. Haapala D. A. (ed.). Transaction Publishers, New Jersey.
- Grigsby, R. K. (1990). *Reuniting Children with Their Families after Foster Care: An Exploratory Study of the Family Restoration Process*. DSW, University of Pennsylvania.

- Harwin, J., Owen, M., Locke, R., & Forrester, D. (2001). *Making Care Orders Work: A Study of Care Plans and Their Implementation*. The Stationary Office, London
- Hess, P., Mintun, G., Moelhman, A., & Pitts, G. (1992). The Family Connection Center: An Innovative Visiting Program. *Child Welfare Journal*, 71(1), 77-88.
- Humphreys, C., & Kiraly, M. (2009). Baby on board: Report of the infants in care and family contact research project. School of Nursing and Social Work ,University of Melbourne
- Kemp, S. P., Marcenko, M. O., Hoagwood, K., & Vesneski, W. (2009). Engaging Parents in Child Welfare Services: Bridging Family Needs and Child Welfare Mandates. *Child Welfare*, 88(1), 101-126.
- Laws, S., Wilson, R. & Rabindrakumar, S. (2012) *Concurrent planning study; interim report*. London: Thomas Coram Research Institute.
- Leathers, S. J. (2002). Parental Visiting and Family Reunification: Could Inclusive Practice Make a Difference. *Child Welfare*, 81(4), 595-616.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Oxford, UK: Polity Press.
- Littell, J. H., & Schuerman, J. R. (2002). What Works Best for Whom? A Closer Look at Intensive Family Preservation Services. *Children and Youth Services Review*, 24(9-10), 673-699.
- Littell, J. H., & Tajima, E. A. (2000). A Multi-Level Model of Client Participation in Intensive Family Preservation Services. *Social Service Review*, 74, 405-435.
- Livingston-Smith, S., & Donaldson adoption institute staff. (2014). Facilitating Adoptions from care: a compendium of effective and promising practices. *British association for adoption & fostering*.
- Macdonald, G. (2001). *Effective Interventions for Child Abuse and Neglect: An-Evidenced-Based Approach to Planning and Evaluating Interventions*. John Wiley & Sons, Chicester, England.
- MacLeod, J., & Nelson, G. (2000). Programs for the Promotion of Family Wellness and the Prevention of Child Maltreatment: A Meta-Analytic Review. *Child Abuse & Neglect*, 24(9), 1127-1149.
- Maluccio, A. N. (2000). What Works in Family Reunification. In: Kluger, M. P.; Alexander, G.; and Curtis, P. A. (eds.). *What Works in Child Welfare*. pp. 163-169, Child Welfare League of America, Washington, DC.

- Maluccio, A. N., Warsh, R., & Pine, B. A. (1993). Family Reunification: An Overview. In: *Together Again: Family Reunification in Foster Care*. Pine, B. A., Warsh, R., & Maluccio, A. N. (eds.). Child Welfare League of America, pp. 3-19, Washington, DC.
- Martin, M. H., Barbee, A. P., Antle, B. F., & Sar, B. (2002). Expatriated Permanency Planning: Evaluation of the Kentucky Adoptions Opportunities Project. *Child welfare*, 81(2), 203-224.
- Miller, K. E., Fisher, P. A., Fetrow, B., & Jordan, K. (2006). Trouble on the Journey Home: Reunification Failures in Foster Care. *Children and Youth Services Review*, 28:260-274.
- Monck, E., Reynolds, J., & Wigfall, V. (2003). The Role of Concurrent Planning: Making permanent placements for young children. London: BAAF.
- Noble, L. (1997). *The Reunification Outcomes of Drug Exposed Infants with Their Mothers in Stanislaus County*. MSW, California State University, Stanislaus
- Pine, B. A., Spath, R., & Gosteli, S. (2005). Defining and Achieving Family Reunification. In: *Child Welfare for the Twenty First Century: A Handbook of Practices, Policies, and Programs*. Mallon G. P.; and Hess, P. (eds.). Columbia University Press, pp. 378-391, New York.
- Rabionet, S. E. (2011). How I Learned to Design and Conduct Semi-Structured Interviews: An Ongoing and Continuous Journey. *Qualitative Report*, 16(2), 563-566.
- Regulation 25A of The Care Planning, Placement and Case Review. (2010). <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2010/959/contents/made>.
- Risley-Curtiss, C. (2004). Identifying and Reducing Barriers to Reunification for Seriously Mentally Ill Parents Involved in Child Welfare Cases. *Families in Society*, 85(1),107-119.
- Sinclair, I., Baker, C., Wilson, K., & Gibbs, I. (2005). *Foster Children: Where They Go and How They Get On*. Jessica Kingsley, London.
- Smokowski, P. R., & Wodarski, J. S. (1996). The Effectiveness of Child Welfare Services for Poor, Neglected Children: A Review of the Empirical Evidence. *Research on Social Work Practice*, 6(4),504
- Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Sage Publications.
- Stein. M. (2009). *Quality Matters in Children's Service: Message from Research*. Jessica Kingsley, London.

- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage publications.
- Tellis, W. (1997). Introduction to case study. *The Qualitative Report*, 3(2), 1-14
- Tener, D., Sorek, Y., & Schwartz, E. (2018). "I did not know there was another life": Meanings of life in the out of home Mothers Unit reunification program. *Child & Family Social Work*, 23(3), 373-380.
- Wells, S. J., & Fuller, T. (2000). *Elements of Best Practice in Family Centered Services*. University of Illinois at Urbana-Champaign, Urbana, IL.
- Wigfall, V., Monck, E., & Reynolds, J. (2006). British journal of social work: 'Putting programme into practice: The introduction of concurrent planning into mainstream adoption and fostering services'. *Adoption & Fostering*, 30(1), 92.
- Wyoming Department of Family Services. 2004. *Concurrent Planning Handbook*.
- Yatchmenoff, D. K. (2005). Measuring Client Engagement from the Client's Perspective Nonvoluntary Child Protective Services. *Research on Social Work Practice*, 15, 84-96.
- Yin, R. K. (2017). *Case study research and applications: Design and methods*. Sage Publications.

נספח א: הניתוח התמטי

לוחות א-1 ו-א-2 מציגים את הניתוח התמטי של דברי המרואיינים, לפי מיון לקטגוריות, לתת-קטגוריות ולקטגוריות משנה.

לוח א-1: מפת תמות בנוגע לתפיסות על יישום התוכנית

תפקיד העובדת הסוציאלית של המשפחה מטעם התוכנית והקשר שלה עם המשפחות		תמה ראשית
קשיים בתפקיד	חוזקות בתפקיד	תת-קטגוריות
עומס רגשי/טראומטיזציה משנית	עובדת עם ההורים בסביבה הביתית שלהן	קטגוריות משנה בתוך תת- הקטגוריות
תנאי העסקה והעדר תגמול הולם	מסייעת במיצוי זכויות, בתיווך ובחיבור לשירותים	
<div style="text-align: center;">↓</div> משפיע על תחלופת העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית	זמינה לסיוע בעיתות חירום	
	קשר חם, קרוב ותומך	
	מאפייני התפקיד שונים ממאפייני התפקיד של העובדים הסוציאלי של המשפחות במחלקה	
מתן סל מענים גמיש		תמה ראשית
קשיים	חוזקות	תת-קטגוריות
קשיים בירוקרטיים הנוגעים לשימוש בסל המענים הגמיש	ניתנים מענים רבים ואיכותיים יותר מאלה הניתנים במסגרת דרכי העבודה הרגילות	קטגוריות משנה בתוך תת- הקטגוריות
	מענים ממגוון סוגים: סיוע בדיור וברכישת ציוד ביתי בסיסי; סיוע ברכישת מיומנויות; סיוע במימון טיפול פרטני מותאם תרבותית	

תָּמָה ראשית		דרכי העבודה המשפיעות על התקדמות ההורים בתהליך השיקום ההורי
תת-קטגוריות	חלה התקדמות בתהליך השיקום ההורים	הסברים להתקדמות בתהליך שיקום ההורים
	תהליך הדרגתי משינויים בהיבטים טכניים/תפקודיים ועד לשינוי רגשי עמוק	ההורים יכולים לבטוח בעובדת הסוציאלית מטעם התוכנית מכיוון שהיא יכולה להציע להם מענים מתאימים לצורכיהם; היא פנויה וזמינה אליהם; היא מסייעת להם ב"זמן אמת" בסביבה הביתית שלהם; מסייעת בתהליכים של מיצוי זכויות; ומכיוון שהקשר קרוב, חם ותומך
קטגוריות משנה בתוך תת-הקטגוריות	שינויים טכניים: במצב כלכלי, בריאותי, תעסוקתי ובתנאי הדיור	ההורים לומדים לבטוח גם בנותני שירותים אחרים ולהיעזר בהם
	שינוי רגשי: הבנה שהורות אמורה להיות מצמיחה ומזינה; הכרת צורכיהם הרגשיים של ילדים	קשר טיפולי עם העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית, המאפשר תיקון ההתקשרות הבסיסית הפגועה שלהם, ומשפיע בתהליך מקביל על הורות מיטיבה וקשר בריא יותר של ילדיהם איתם
	איזון בין מכלול הרכיבים של הורות מיטיבה: הצבת גבולות לילדים; סיפוק מסגרת תומכת; והנאה מבילוי משותף עימם	
תָּמָה ראשית		משך הזמן בתוכנית
תת-קטגוריות	מדוע פרק זמן שבו המשפחות משתכחות בתוכנית אינו מספיק?	נחוץ פרק זמן ממושך יותר להשתתפות בתוכנית
	דרוש זמן רב עד שהמשפחות רוכשות אמון	פרק זמן ממושך יותר בתוכנית נחוץ למשפחות בעלות מאפיינים שונים
קטגוריות משנה בתוך תת-הקטגוריות	ההורים נדרשים לעבודה אינטנסיבית וקשה במגוון תחומי חיים בו-זמנית, במשך זמן קצר	פרק זמן ממושך יותר בתוכנית נחוץ במיוחד למשפחות שבעת הצטרפותן לתוכנית ילדיהן חיו איתן
	לא ניתן לצפות כי כל ההישגים יושגו במהלך פרק זמן קצר	

דרכי העבודה עם המשפחות לפי המקום שבו שהו הילדים בעת ההצטרפות לתוכנית			תָּמָה ראשית
קשיים בשילוב הילדים באומנת קרובים (סבים)	קשיים בעבודה עם משפחות שילדיהן משולבים בסידור חוץ-ביתי	יותר קל ומתאים לעבוד עם משפחות שילדיהן משולבים בסידור חוץ-ביתי	תת-קטגוריות
מערכות יחסים במשפחה שהן לעתים מורכבות, סבוכות ורוויות קונפליקטים	רק מעט מן הילדים היו משולבים ב"אומנה רצף אימוץ"	מכיוון שתהליך השיקום מתאפיין בנסיגה בתפקוד ההורי, ובמצב זה הילדים מוגנים יותר	קטגוריות משנה בתוך תת-הקטגוריות
מוטיבציה נמוכה של ההורים להשתקם כאשר הוריהם משמשים אומנים לילד	משפחות האומנה לא קיבלו הכשרה וליווי מותאמים לדרישות התפקיד המורכב במסגרת התכנון הבו-זמני	קל יותר לרתום את ההורים לשיתוף פעולה עם התוכנית	
היעדר יכולת לקבל החלטה על בית קבוע לילדים באמצעות אימוץ של הסבים	↓ לכן נוצר מצב שבו חלק ממשפחות האומנה התקשו לחיות באי-ודאות, וחלקן האמינו שהילדים יישארו איתן בקביעות והתקשו להיפרד	יותר קל לשקול אפשרות לאימוץ	
הקשר בין התוכנית ובין שירותים אחרים			תָּמָה ראשית
דרכי העבודה עם שירותים משיקים שאינן מותאמות דיין לדרישות התוכנית	קשיים בהטמעת התוכנית בעבודת המחלקה לשירותים חברתיים		תת-קטגוריות
העדר קיומו של מאגר משפחות "אומנה רצף אימוץ", העומד בקריטריונים של שירותי האומנה ושל השירות למען הילד	בעיקר במחלקות שבהן העובדות הסוציאליות מטעם התוכנית עבדה בכל מקרה עם מדר"צית אחרת, ולא היה איש מקצוע אחד שסייע בהטמעת תפיסת העבודה		קטגוריות משנה בתוך תת-הקטגוריות
העדר הכשרה וליווי מותאמים למשפחה האומנת בנוגע למשמעות ההשתתפות של משפחתו של הילד בתוכנית	בגלל העדר לעובדים הסוציאליים במחלקה בנושא עבודה לפי הפרדיגמה של עבודה סוציאלית מודעת עוני		
קושי בשיתוף פעולה של היועמ"ש עם דרישות התוכנית לעמידה בלוחות זמנים מוגדרים, המתואמים ל"זמן ילד".	בגלל העדר השוויון במשאבים העומדים לרשות העובדת הסוציאלית מטעם התוכנית ושאר עובדי המחלקה		
	מתבטא בשונות בדרכי העבודה עם עובדים סוציאליים שונים לחוק הנוער ובקיומן של חילוקי דעות מקצועיים עם עובדים סוציאליים לחוק נוער בנוגע למידת הסיכון שבה נתונים הילדים חשוב שיוקם במחלקות צוות ייעודי שידון במשפחות המשתתפות בתוכנית		

לוח א-2: מפת תמות בנוגע לתפיסות על תוצאות התוכנית

	תפיסות על תוצאות התוכנית	תמה ראשית
ישנו צורך במודלים נוספים של משפחה מיטיבה וקבועה לילדים	ההחלטה על שילובם של ילדים באימוץ	ההחלטה כי הילדים יגדלו בבית משפחתם
מכיוון שיש מקרים שבהם הבחירה באחת משתי החלופות (בית ההורים/אימוץ) אינה אפשרית	ככל שההורים אחראים יותר על תהליך השיקום שלהם, כך משתנה התפיסה שלהם על ההחלטה על בית קבוע לילדיהם באמצעות אימוץ: מכישלון אישי להחלטה הורית אמיצה	המצב הטוב ביותר עבור הילדים הוא לגדול בבית הוריהם בתנאי שהוריהם אינם פוגעים בהם ומסכנים את שלומם והם יכולים לספק להם סביבה מיטיבה ובטוחה
רצוי לאפשר בישראל כפאלה למשפחות מוסלמיות ואימוץ על ידי קרובי משפחה	ההזדמנות האמיתית לשיקום ההורים ולבחינת האפשרויות להחזרת הילדים הביתה מאפשר לקבל החלטה זו בלב שלם יותר	חלק מן המשפחות תוכלנה לגדל את הילדים רק אם תינתן להן תמיכה אינטנסיבית לאורך זמן

קטגוריות משנה
בתוך תת-
הקטגוריות